

การศึกษาเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาของสุพรรณบุรี

ปริญญานิพนธ์

ของ

มณฑิยา เรียบเรียง

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาศิลปศึกษา

ตุลาคม 2551

การศึกษาเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาของสุพรรณบุรี

ปริญญานิพนธ์

ของ

มณฑิยา เรียบเรียง

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาศิลปศึกษา

ตุลาคม 2551

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

การศึกษาเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาของสุพรรณบุรี

บทคัดย่อ
ของ
มณฑิยา เรียบเรียง

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาศิลปศึกษา

ตุลาคม 2551

มณฑิร เรียบเรียง. (2551). การศึกษาเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาของสุพรรณบุรี.

ปริญญาานิพนธ์ กศ.ม.(ศิลปศึกษา). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

คณะกรรมการควบคุม: ผู้ช่วยศาสตราจารย์นันทภัทร ทินานนท์, รองศาสตราจารย์พทุทธิ

ศุภเศรษฐศิริ

การวิจัยครั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาของจังหวัดสุพรรณบุรีในประเด็น ประโยชน์ใช้สอย รูปทรง วัสดุ หลักการทำงาน การตกแต่ง และคติความเชื่อในเขตพื้นที่ทำนา จำนวน 7 อำเภอ จากทั้งหมด 10 อำเภอ โดยทำการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วย แบบสังเกตและแบบสัมภาษณ์ ซึ่งผลการศึกษาสรุปได้ดังนี้

1. ประโยชน์ใช้สอย พบว่า เครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาของจังหวัดสุพรรณบุรี ที่มีการใช้สอยในกระบวนการทำนา สามารถแบ่งได้ตามลักษณะของประโยชน์ใช้สอย เป็น 6 ประเภท คือ

- 1) เครื่องมือเครื่องใช้ในการเตรียมพื้นที่และเพาะปลูก
- 2) เครื่องมือเครื่องใช้ในการจัดการผลผลิตข้าว
- 3) เครื่องมือเครื่องใช้ในการขนส่งข้าว
- 4) เครื่องมือเครื่องใช้สำหรับใส่ข้าวและเก็บข้าว
- 5) เครื่องมือเครื่องใช้ประกอบเครื่องแต่งกาย
- 6) เครื่องมือเครื่องใช้ในการประกอบพิธีกรรม

2. รูปทรง พบว่า เครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนาของจังหวัดสุพรรณบุรี มีรูปทรงที่เรียบง่าย สัมพันธ์กับขนาดและสัดส่วนของมนุษย์และสัตว์ที่นำมาใช้แรงงาน (ควายและวัว) สามารถใช้สอยได้ง่าย และสะดวก

3. วัสดุ พบว่า ใช้วัสดุที่มีและหาได้ง่ายในท้องถิ่น วัสดุหลักคือ ไม้ไผ่ ไม้เนื้อแข็ง และไม้เนื้ออ่อน นอกจากนี้ยังมีวัสดุอื่นประกอบ เช่น เหล็ก สังกะสี กะลามะพร้าว เป็นต้น

4. หลักการทำงาน พบว่า ใช้หลักกลไกที่ให้ผลในการใช้งานได้ตรงตามประโยชน์ใช้สอย ใช้งานได้ง่าย ไม่ซับซ้อน มีความสัมพันธ์สอดคล้องกับการใช้แรงงานคน แรงงานสัตว์และพลังงานธรรมชาติประกอบกันได้อย่างดี

5. การตกแต่ง พบว่า เครื่องมือเครื่องใช้ส่วนใหญ่ มีการตกแต่งเพียงเล็กน้อย เพื่อให้ชิ้นงานมีความเรียบร้อยเท่านั้น เนื่องจากเครื่องมือเครื่องใช้เหล่านี้ จะเน้นคุณค่าทางด้านประโยชน์ใช้สอยเป็นหลัก

6. คติความเชื่อ พบว่า เครื่องมือเครื่องใช้บางชนิด จะมีคติความเชื่อเกี่ยวกับวัสดุที่นำมาสร้าง และลักษณะการนำมาใช้งาน เพื่อความเป็นสิริมงคล ซึ่งส่งผลต่อจิตใจของผู้ใช้ ในเรื่องของความรู้สึกปลอดภัย ความโชคดี และมีความเจริญรุ่งเรืองในชีวิตและทรัพย์สิน

A STUDY OF FOLK EQUIPMENT FOR RICE FARMING IN SUPHANBURI

AN ABSTRACT

BY

MONTHIAN RIABRIANG

Presented in partial fulfillment of the requirements
for the Master of Education Degree in Art Education
at Srinakarinwirot University

October 2008

Monthian Riabriang. (2008). *A Study of Folk Equipment for Rice Farming in Suphanburi*.

Master thesis, M.Ed. (Art Education). Bangkok : Graduate School, Srinakharinwirot University. Advisor Committee : Asst. Prof. Nontapat Thinanont, Assoc. Prof. Prit Suphasetsiri

The purpose of this research is to study the various types of folk equipment for rice farming in Suphanburi in terms of function, shape, material, job management, decoration, and faith. The study was taken in seven out of ten rice farming districts through observation and interviews. The result of this study is summarized as follows:

A. In relation to function, the folk equipment for the rice farmers in Suphanburi used in the process of growing rice can be divided into six groups:

1. The equipment for preparing the field
2. The equipment for managing rice product
3. The equipment for transporting rice product
4. The equipment for keeping and storing
5. The equipment for farmers to wear on their heads
6. The equipment used in ritual ceremonies and faith about rice farming

B. With respect to shape, the study found that rice farming equipment in Suphanburi is simple and suitable for correspondent to the size and shape of humans and animals (buffalos and cows). The equipment is easy and convenient for their use.

C. As for materials, the study revealed that farmers use local materials that are abundant in their areas. Main materials include bamboo, hard wood, soft wood. They also use other materials such as iron, zinc, and coconut shell.

D. The equipment is useful in terms of doing its job. It is easy to use and it is suitable to use with humans, animals, and natural power machines.

E. Most equipment is not nicely decorated, only neatly decorated, since the emphasis is on the function, not the beauty.

F. Some types of the equipment contain local people's beliefs about the materials for making the equipment. It is believed that some materials are auspicious, lead to luck; they make farmers feel that they have security, luck, and success in their lives and properties.

ปริญญานิพนธ์
เรื่อง

การศึกษาเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาของสุพรรณบุรี

ของ
มณฑิรา เรียบเรียง

ได้รับอนุมัติจากบัณฑิตวิทยาลัยให้นับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาศิลปศึกษา

ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

.....คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

(รองศาสตราจารย์ ดร. สมชาย สันติวัฒนกุล)

วันที่ เดือน ตุลาคม 2551

คณะกรรมการควบคุมปริญญานิพนธ์

คณะกรรมการสอบปากเปล่า

.....ประธาน

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์นนทภัทร ทินานนท์)

.....ประธาน

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุรชาติ ทินานนท์)

.....กรรมการ

(รองศาสตราจารย์พฤทธิ์ ศุภเศรษฐศิริ)

.....กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์นนทภัทร ทินานนท์)

.....กรรมการ

(รองศาสตราจารย์พฤทธิ์ ศุภเศรษฐศิริ)

.....กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อำไพ ตีรณสาร)

งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัย

จาก

คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์นี้สำเร็จได้ด้วยดี เพราะผู้วิจัยได้รับความกรุณาอย่างยิ่งจาก ผู้ช่วยศาสตราจารย์ นนทภัทร ทินานนท์ ประธานกรรมการควบคุมปริญญานิพนธ์ รองศาสตราจารย์พฤทธิ ศุภเศรษฐศิริ กรรมการควบคุมปริญญานิพนธ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุรชาติ ทินานนท์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อำไพ ตีรณสาร กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม อาจารย์สมศักดิ์ แก้วนุช ภาควิชาภาษาตะวันตก คณะมนุษยศาสตร์ รวมทั้งคณาจารย์ทุกท่านที่ได้กรุณาให้ความ รู้คำปรึกษา ข้อเสนอแนะ และให้กำลังใจแก่ ผู้วิจัยตลอดระยะเวลาในการทำวิจัยทุกขั้นตอนจนสำเร็จลุล่วงได้ด้วยดี ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้

ขอขอบพระคุณ ผู้รู้ในท้องถิ่นที่ได้ให้สัมภาษณ์ทุกท่านที่กรุณาสละเวลา ให้ความรู้ อำนวยความสะดวก และให้ความร่วมมือในการเก็บข้อมูลวิจัยเป็นอย่างดีเยี่ยม ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งในความอนุเคราะห์ของทุกท่านเป็นอย่างยิ่ง

ท้ายที่สุดนี้ ขอขอบพระคุณ บิดา มารดา และครอบครัวเรียบเรียงทุกท่าน ที่สนับสนุนการศึกษาระดับมหาบัณฑิตของผู้วิจัย ขอขอบคุณ พี่ๆ เพื่อนๆ ศิลปศึกษา และเพื่อนครูผู้ร่วมงานทุกคน ที่ให้ความช่วยเหลือและให้กำลังใจอย่างดีเยี่ยม ตลอดระยะเวลาที่ศึกษาและทำงานวิจัยจนสำเร็จได้ด้วยดี

มณเฑียร เรียบเรียง

สารบัญ

บทที่	หน้า
1 บทนำ.....	1
ภูมิหลัง.....	1
ความมุ่งหมายของการวิจัย.....	4
ความสำคัญของการวิจัย.....	4
ขอบเขตของการวิจัย.....	4
ประชากรที่ใช้ในการวิจัย.....	4
กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย.....	5
นิยามศัพท์เฉพาะ.....	5
2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	6
ข้อมูลเกี่ยวกับศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน.....	7
ความหมายของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน.....	7
คุณลักษณะของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน.....	9
คุณค่าของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน.....	11
ประเภทของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน.....	13
แนวการศึกษาศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน.....	16
ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านในประเทศไทย.....	19
สภาพงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านในประเทศไทย.....	21
ข้อมูลเกี่ยวกับเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาของประเทศไทย.....	22
ความเป็นมาของเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนา.....	22
ประเภทและลักษณะของเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนา.....	23
ข้อมูลเกี่ยวกับข้าวและการทำนา.....	37
ลักษณะทางพฤกษศาสตร์และสายพันธุ์ข้าว.....	37
การกำเนิดของวัฒนธรรมข้าวและชุมชนชาวนา.....	39
ความเป็นมาของข้าวในอุษาคเนย์และในประเทศไทย.....	40
ภูมิปัญญาในวัฒนธรรมข้าวจากภาคกลาง.....	43

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
2 (ต่อ)	
คติความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมเนื่องในการทำนา.....	50
กระบวนการทำนา.....	57
ข้อมูลเกี่ยวกับจังหวัดสุพรรณบุรี.....	65
ที่ตั้งและอาณาเขตจังหวัดสุพรรณบุรี.....	65
ลักษณะภูมิประเทศของจังหวัดสุพรรณบุรี.....	66
ทรัพยากรธรรมชาติของจังหวัดสุพรรณบุรี.....	66
สภาพภูมิอากาศในจังหวัดสุพรรณบุรี.....	69
ภาคเกษตรกรรมที่สำคัญของจังหวัดสุพรรณบุรี.....	70
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	72
3 วิธีดำเนินการวิจัย	73
การกำหนดประชากรและการเลือกกลุ่มตัวอย่าง.....	73
การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย.....	74
การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	74
การวิเคราะห์ข้อมูล	75
4 ผลการศึกษาค้นคว้า.....	76
1. เครื่องมือเครื่องใช้ในการเตรียมพื้นที่และเพาะปลูก.....	78
2. เครื่องมือเครื่องใช้ในการจัดการผลผลิตข้าว.....	94
3. เครื่องมือเครื่องใช้ในการขนส่งข้าว.....	115
4. เครื่องมือเครื่องใช้สำหรับใส่ข้าวและเก็บข้าว.....	119
5. เครื่องมือเครื่องใช้ประกอบเครื่องแต่งกาย.....	131
6. เครื่องมือเครื่องใช้ในการประกอบพิธีกรรม.....	134
สรุปเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาของสุพรรณบุรี.....	143

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
5	
สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	148
สรุปผลการวิจัย.....	150
อภิปรายผล	155
ข้อเสนอแนะ.....	162
 บรรณานุกรม.....	 164
 ภาคผนวก.....	 168
 ประวัติย่อผู้วิจัย.....	 181

บัญชีตาราง

ตาราง	หน้า
1 ขนาดของเกวียนที่ใช้บรรทุกข้าว.....	33
2 ปฏิทินพิธีกรรมของชาวนาในภาคกลาง.....	55
3 ปฏิทินการทำนาของชาวนาในภาคกลาง.....	64
4 เครื่องมือเครื่องใช้ที่บ้านในการทำนาแต่ละชนิด ที่พบในพื้นที่ต่างๆ ของจังหวัดสุพรรณบุรี	141

บัญชีภาพประกอบ

ภาพประกอบ	หน้า
1 ลักษณะทางพฤกษศาสตร์ของข้าว.....	37
2 สายพันธุ์หลักของข้าว.....	39
3 ประเภทของข้าวในเมืองไทย.....	43
4 ที่ตั้งและอาณาเขตจังหวัดสุพรรณบุรี.....	65
5 ไถ.....	78
6 ส่วนประกอบของไถ.....	79
7 การใช้ไถ.....	81
8 การตกแต่งไถ.....	81
9 คราด.....	82
10 ส่วนประกอบของคราด.....	83
11 การใช้คราด.....	84
12 ขุบแบบดั้งเดิม.....	84
13 ขุบในแบบปัจจุบัน.....	85
14 จอบสับ.....	86
15 ไม้กระทุ้งกล้า.....	87
16 ไม้หัวโยก.....	88
17 ชั่งโลง.....	89
18 การใช้ชั่งโลง.....	90
19 ะหัด.....	91
20 ส่วนประกอบของระหัด.....	92
21 การใช้ระหัด.....	93
22 เคียว.....	94
23 คานหลาว.....	95
24 การใช้คานหลาว.....	96
25 ขอบฉาย.....	97
26 กระทา.....	98
27 กระดานลากข้าว.....	99

บัญชีภาพประกอบ (ต่อ)

ภาพประกอบ	หน้า
28 พลับสาดข้าว.....	100
29 ไม้ฟาดข้าว.....	101
30 โฉเจ.....	102
31 ไม้หลาวส่งข้าว.....	103
32 ไม้หลาวปักข้าว.....	104
33 เครื่องสีฝัดข้าว.....	105
34 ส่วนประกอบของเครื่องสีฝัดข้าว.....	106
35 เครื่องสีข้าว.....	107
36 ส่วนประกอบของเครื่องสีข้าว.....	108
37 เครื่องข้อมมือข้าว.....	110
38 สากตำข้าว.....	111
39 ครกกระเดื่อง.....	111
40 กระดัง.....	113
41 วี.....	114
42 เกวียน.....	115
43 ส่วนประกอบและลักษณะของเกวียน.....	116
44 เลื่อนลากข้าว.....	118
45 กระบุง.....	119
46 ลักษณะของกระบุง.....	120
47 กระพ้อม.....	121
48 กระบุงปากบาน.....	122
49 การแบกกระบุงปากบาน.....	123
50 สัตตวงข้าว.....	124
51 ถังตวงข้าว ไม้ปาดข้าว ตีวนับ.....	125
52 ลักษณะของถังตวงข้าว ไม้ปาดข้าว ตีวนับ.....	126
53 ทะนาน.....	127
54 ลักษณะของทะนาน.....	128

บัญชีภาพประกอบ (ต่อ)

ภาพประกอบ	หน้า
55 ยุงข้าวและนางข้าว.....	129
56 งอบ.....	131
57 ลักษณะและส่วนประกอบของงอบ.....	132
58 การใช้งอบ.....	133
59 เฉลว.....	134
60 ลักษณะของเฉลว.....	135
61 ไถ.....	143
62 คราด.....	143
63 ขอบ.....	143
64 จอบสับ.....	143
65 ไม้กระทุ้งกล้า.....	143
66 ไม้หัวโยก.....	143
67 ช้างโหลง.....	143
68 ระหัด.....	143
69 เคียว.....	144
70 คานหลาว.....	144
71 ขอบนาย.....	144
72 กระทา.....	144
73 กระดานลากข้าว.....	144
74 พลั่วสาดข้าว.....	144
75 ไม้ฟาดข้าว.....	144
76 โฉฉ.....	144
77 กระด้าง.....	145
78 วี.....	145
79 ไม้หลาวส่งข้าว.....	145
80 ไม้หลาวปักข้าว.....	145
81 เครื่องสีฝัดข้าว.....	145

บัญชีภาพประกอบ (ต่อ)

ภาพประกอบ	หน้า
82 เครื่องสีข้าว.....	145
83 เครื่องซ้อมมือข้าว.....	145
84 เกวียน.....	146
85 เลื่อนลากข้าว.....	146
86 กระบุง.....	146
87 กระพ้อม.....	146
88 กระบุงปากบาน.....	146
89 สัตตวงข้าว.....	146
90 ถังตวงข้าว.....	146
91 ทะนาน.....	146
92 ยุ้งข้าวและฉางข้าว.....	147
93 งอบ.....	147
94 เฉลว.....	147

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลัง

ในการดำรงชีวิตของมนุษย์นั้น มีพื้นฐานหลักที่สำคัญด้วยกันสี่ประการ หรือปัจจัยสี่ ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ซึ่งมนุษย์จำเป็นต้องใช้ในการดำรงอยู่ของชีวิตเรื่อยมา ในที่นี้จะเห็นว่า อาหาร เป็นปัจจัยหนึ่งซึ่งมีความจำเป็นมาก เพราะอาหารช่วยให้มนุษย์เจริญเติบโตและมีแรงพลังในการขับเคลื่อนสิ่งต่างๆ ในโลกได้

อาหารชนิดหนึ่งซึ่งมีบทบาทและความสำคัญต่อมนุษย์นั้นคือ ข้าว โดยมนุษย์รู้จักและเริ่มเก็บเมล็ดข้าวซึ่งเป็นพืชชนิดหนึ่งในตระกูลหญ้ามาบริโภคตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ จากนั้นข้าวได้เข้ามามีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์เรื่อยมา และกลายเป็นอาหารหลักในยุคโลหะ หลังจากนั้นมนุษย์ก็บริโภคข้าวเรื่อยมาในสมัยประวัติศาสตร์จนถึงปัจจุบัน (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. 2540: 38)

ในประเทศไทยก็เช่นกัน การบริโภคข้าวเป็นอาหารหลัก และการทำนาเพื่อให้ได้ข้าวมานั้นมีการทำกันมาตั้งแต่ครั้งดึกดำบรรพ์ ดังนั้นการทำนาเพื่อให้ได้ผลผลิตข้าว จึงมีความสำคัญสำหรับการดำรงชีพของคนไทยในแผ่นดิน รวมทั้งเป็นทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่มีส่วนสำคัญยิ่งในการกำหนดพฤติกรรมมนุษย์ เป็นบ่อเกิดของลักษณะต่างๆ ทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และเป็นพื้นฐานรองรับให้สิ่งเหล่านี้วิวัฒนาการมาสู่ปัจจุบัน

การทำนาข้าวถือเป็นผลผลิตของแผ่นดิน คนทำนาหรือชาวนาถือว่าเป็นกำลังผลิตสำคัญ เป็น “กระดูกสันหลังของชาติ” จะเห็นได้ว่า แม้พระเจ้าแผ่นดินก็ยังทรงเห็นความสำคัญของการทำนา ทรงให้ขวัญและกำลังใจแก่ชาวนา ด้วยการประกอบพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ โดยในประเทศไทยได้มีการประกอบพระราชพิธีนี้ติดต่อกันมา และมีหลักฐานบันทึกไว้ตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นราชธานี (ทองคำ พันนที. 2536: 35-36)

นอกจากนี้ ในสมัยอยุธยาเป็นราชธานีนั้น ข้าว นับเป็นฐานรากอันสำคัญในการสร้างความมั่นคงให้แก่อาณาจักร โดยมีผลผลิตข้าวในปริมาณมาก สามารถเลี้ยงดูผู้คนจำนวนมากได้ มีพื้นที่ปลูกข้าวมากถึง 10-13 ล้านไร่ กระจายครอบคลุมพื้นที่ทางตอนเหนือตั้งแต่จังหวัดพิษณุโลกขึ้นไปทางตอนใต้ถึงจังหวัดสงขลา ทางตะวันตกถึงจังหวัดกาญจนบุรี และทางตะวันออกถึงจังหวัดนครราชสีมา แหล่งปลูกข้าวที่สำคัญอยู่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำสายหลัก มีการใช้นโยบายบุกเบิกขยายพื้นที่ปลูกข้าว ก่อให้เกิดเมืองใหม่ขึ้นอีกหลายเมือง เช่น เมืองอ่างทอง เมืองนนทบุรี (เดิมคือบ้านตลาดขวัญ) เมืองบางกอก เมืองสาครบุรี (เดิมคือบ้านท่าจีน) และเมืองนครชัยศรี (เดิมคือราชบุรี-สุพรรณบุรี) มีการใช้ขนาดที่ดินปลูกข้าว และจำนวนแรงงานที่ใช้ในการเพาะปลูก เป็นตัวกำหนด

ศักดิ์นา ยศ หรืออำนาจ มีการจัดระเบียบการปกครองเพื่อดูแลและกิจกรรมการปลูกข้าวโดยเฉพาะ เรียกว่า จตุสดมภ์ คือ กรมเวียง กรมวัง กรมคลัง กรมนา โดยกรมนามีหน้าที่ ดูแลนาหลวง สนับสนุนให้ราษฎรทำนา เก็บภาษีหรืออากรค่านา ชื้อข้าวเข้าคลังหลวง ตั้งศาลชำระความเกี่ยวกับ ที่นาและวัวควาย ดูแลจดทะเบียนนา ควบคุมยุ่งฉางของราษฎร พินิจภาคดีเรื่องที่ทำนาและพืชผล และมีการค้าข้าวกับต่างประเทศเรื่อยมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์จวบจนปัจจุบัน (เยาวนุช เวศร์ภาดา. 2541: 20-21)

การทำนาข้าวจึงเป็นเรื่องที่มีบริบทเกี่ยวข้องมาก ทั้งความคิด ความเชื่อ การดำเนินชีวิตให้ สอดคล้องกับธรรมชาติ การแก้ปัญหาเรื่องดินฟ้าอากาศ การจัดทำเครื่องมือ เครื่องทุ่นแรงต่างๆ ฯลฯ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ก่อให้เกิดเป็นวัฒนธรรมข้าวซึ่งมีองค์ความรู้และภูมิปัญญาของชาวนาไทยได้อย่าง มากมาย

สิ่งที่สำคัญในการทำนา ซึ่งไม่เพียงจะประกอบกันด้วย ชาวนา พื้นที่ทำนา ดินฟ้าอากาศ เท่านั้น แต่ยังจะต้องมีเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนาที่ชุมชนชาวนาได้คิดประดิษฐ์ขึ้นมา เพื่อเพิ่ม ความสะดวกสบายและมีประโยชน์ในการใช้สอยประกอบกันมาอีกด้วย โดยจะเห็นได้ว่า ใน กระบวนการทำนาทุกๆขั้นตอน อันเริ่มจากขั้นต้นด้วยการเตรียมพื้นที่และเพาะปลูก ไปสู่การเก็บเกี่ยว จนถึงการจัดการกับผลผลิตข้าวที่ได้ในขั้นตอนสุดท้าย ชาวนาจะมีการใช้อุปกรณ์อำนวยความสะดวก ต่างๆ ที่จัดว่าเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ที่มีความจำเป็นมากต่อการนำมาใช้ในกระบวนการทำนาในทุก ขั้นตอน โดยก่อนที่เครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนาจะสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้อย่างเหมาะสมใน กระบวนการทำนามากที่สุดนั้น ย่อมต้องผ่านกระบวนการสร้าง อันประกอบด้วยกระบวนการ ออกแบบ การทดลองนำมาใช้งาน การปรับปรุง แก้ไข พัฒนาให้เครื่องมือเครื่องใช้เหล่านั้นสามารถ ใช้งานได้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมรอบด้านในกระบวนการทำนามากที่สุด จนได้ผลสรุปที่สมบูรณ์ ในการสร้างสรรค์ขึ้นมาเพื่อประโยชน์ใช้สอยในกระบวนการทำนา ซึ่งถือได้ว่าเป็นเทคโนโลยีที่เกิดขึ้น จากภูมิปัญญาของชาวบ้านที่ได้รับการสืบทอดต่อเนื่องกันมา และจัดได้ว่าเครื่องมือเครื่องใช้ในการ ทำนาที่สร้างสรรค์ขึ้นมาเป็นงานหัตถกรรมพื้นบ้านที่มีคุณค่าอย่างหนึ่ง

เครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนา ซึ่งเป็นงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน จึงเป็นส่วนหนึ่ง ของวัฒนธรรมที่ประกอบไปด้วยองค์ความรู้และภูมิปัญญา อันเกิดจากแนวความคิด ความเชื่อ กระบวนการออกแบบและสร้างสรรค์ เพื่อให้ได้มาซึ่งเครื่องมือเครื่องใช้ที่มีความสมบูรณ์มากที่สุดมา ใช้ในแต่ละท้องถิ่น และมีการใช้อย่างแพร่หลายในการทำนาคั้งอดีตของพื้นที่ทำนาในประเทศไทย

ในปัจจุบัน จากการศึกษาวิวัฒนาการทางวัฒนธรรม พบว่าวัฒนธรรมไม่หยุดนิ่ง มีการ เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ วัฒนธรรมใดที่ไม่เหมาะสมกับยุคสมัย ถ้าไม่สูญหายไป ก็จะมีการเปลี่ยนแปลง ไปทั้งทางด้านรูปลักษณ์ กรรมวิธี หรือวัตถุประสงค์ของการสร้างสรรค์ งานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน

ก็เช่นกัน ได้มีการปรับเปลี่ยนไปตามสภาพของสังคมธรรมชาติแวดล้อม จะเห็นได้ว่างานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านหลายอย่างหมดความจำเป็น เพราะความต้องการใช้สอยในงานนั้น ๆ เปลี่ยนไป ที่เห็นได้ชัดก็คือ เครื่องมือเครื่องใช้ทางด้านการเกษตร โดยการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามามีบทบาทในชีวิตประจำวัน ทำให้งานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านที่เคยใช้มาก็หมดความสำคัญและอาจเลิกใช้ที่สุด ทั้งที่การใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่จะมีค่าใช้จ่ายที่สูงและเป็นการทำลายสภาวะสิ่งแวดล้อมมากกว่าก็ตาม ดังนั้นจะเห็นได้ว่างานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านหลายอย่างคงเหลือไว้เพียงความทรงจำและรูปวัตถุในพิพิธภัณฑ์เท่านั้น (อริยา สุอังคะวาทิน. 2549: 65-66)

จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่า เครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาก็กำลังตกอยู่ในสภาวะการณ เช่นนั้นเหมือนกัน การนำเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านมาใช้ในการทำนาเหล่านี้ มีการเปลี่ยนแปลงไปมาก จากที่เคยมีให้เห็นได้ง่ายในท้องนาและตามบ้านเรือนทั่วไปในแถบที่ราบลุ่มเขตภาคกลางของประเทศไทย แต่ในปัจจุบัน เครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านเหล่านั้นเริ่มสูญหายไปจากท้องนาและตามบ้านเรือนทั่วไป โดยกลายเป็นสิ่งที่ต้องเก็บสะสมไว้ในพิพิธภัณฑ์ต่างๆ เพื่อป้องกันมิให้สูญหายไป

ในประเทศไทยปัจจุบัน การทำนายังถือว่าเป็นอาชีพเกษตรกรรมหลักที่มีความสำคัญของประเทศ ส่วนมากมีแหล่งผลิตอยู่บริเวณที่ราบลุ่มภาคกลาง แหล่งผลิตข้าวที่สำคัญแห่งหนึ่งนั้นได้แก่ จังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งเป็นอู่ข้าวอู่น้ำและมีการผลิตมาช้านานตั้งแต่โบราณจนปัจจุบัน มีพื้นที่การเพาะปลูกข้าวถึงร้อยละ 40 ของพื้นที่ทั้งหมด สามารถผลิตข้าวได้มากมาย ไม่เพียงแต่นำมาเป็นเสบียงกินอยู่ในครอบครัว ทำบุญ และตระเตรียมไว้เป็นพันธุ์ข้าวที่จะปลูกต่อไปเท่านั้น แต่ยังนำไปขายเป็นสินค้ายังภูมิภาคอื่นๆ ด้วย ชาวสุพรรณบุรีได้มีการสะสมประสบการณ์ในการทำนา และมีการถ่ายทอดวิธีการทำนาให้แก่บุตรหลานของตนตลอดจนคนรุ่นหลังอย่างต่อเนื่องยาวนานจนปัจจุบัน ซึ่งกลายมาเป็นองค์ความรู้ที่มีการปฏิบัติสืบต่อกันมา นอกจากนี้สุพรรณบุรียังมีศูนย์วิจัยและพัฒนาพันธุ์ข้าว ที่ได้จัดตั้งขึ้นด้วยพระประสงค์ในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เพื่อศึกษาและพัฒนาพันธุ์ข้าว รวมทั้งยังมีพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติชาวนาไทยเพื่อเป็นสถานที่เก็บรวบรวมข้อมูล องค์ความรู้ และภูมิปัญญาในการทำนาของประเทศไทย และจังหวัดสุพรรณบุรีอีกด้วย

ดังนั้น สุพรรณบุรีจึงเป็นพื้นที่สำคัญที่สามารถนำมาศึกษาองค์ความรู้และภูมิปัญญาที่มีอยู่ในเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาได้ ไม่ว่าจะเป็นความรู้ในเรื่อง ประเภทของเครื่องมือเครื่องใช้ การใช้งาน กระบวนการสร้าง การเลือกสรรวัสดุ การตกแต่ง และความเชื่อที่สอดคล้องกับคตินิยมของท้องถิ่น ซึ่งผ่านการขัดเกลาทดลองมาเป็นเวลาช้านาน จนเกิดการยอมรับกันของกลุ่มชนจนทำสืบต่อกันเรื่อยมา และถือว่าเป็นเอกลักษณ์หรือลักษณะเฉพาะของแต่ละท้องถิ่นที่แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญา อันเป็นองค์ความรู้ที่สั่งสมจากประสบการณ์ผ่านยุคสมัยมาจนปัจจุบัน

จากความสำคัญและคุณค่าของภูมิปัญญาในการสร้างเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนา ซึ่งจัดได้ว่าเป็นงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน ที่มีการสร้างสรรค์กันมาช้านานในการประกอบอาชีพทำนาของชุมชนชาวนาไทย เพื่อใช้ในการดำรงชีวิต ซึ่งในอดีตนั้นมิให้พบเห็นได้ทั่วไป แต่ในปัจจุบันเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาล้วนกำลังจะสูญหายและหมดคุณค่าไป พร้อมกับเรื่องราววิถีชีวิตของชาวนา รวมทั้งศิลปะและภูมิปัญญาในการสร้างเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาดังนั้นผู้วิจัยในฐานะผู้สอนศิลปะ ได้ตระหนักและเห็นคุณค่าในองค์ความรู้และภูมิปัญญาของการสร้างเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนา จึงได้ทำการศึกษา เพื่อให้เข้าใจในวิถีชีวิต ภูมิปัญญาคุณค่าทางประโยชน์ใช้สอยและคุณค่าในความงามทางศิลปะที่มีอยู่ในเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนา สามารถให้ผู้สนใจได้ศึกษา เพื่อส่งเสริมคุณค่าให้งานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน ยังคงไว้ซึ่งองค์ความรู้ ภูมิปัญญา มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และสืบสานความเป็นเอกลักษณ์ของชาติสืบไป

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

เพื่อศึกษาเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาของจังหวัดสุพรรณบุรี ในประเด็นประโยชน์ใช้สอย รูปทรง วัสดุ หลักการทำงาน การตกแต่ง และคติความเชื่อ ที่เกี่ยวข้องกับเครื่องมือ

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

ผลของการศึกษาจะทำให้ทราบถึงองค์ความรู้และภูมิปัญญาจากเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนา ในประเด็น ประโยชน์ใช้สอย รูปทรง วัสดุ หลักการทำงาน การตกแต่ง และคติความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนา ซึ่งสามารถนำมาเป็นข้อมูลพื้นฐานในการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น เพื่อประโยชน์ต่อการเรียนการสอน รวมทั้งข้อมูลที่ได้จะเป็นประโยชน์ต่อการส่งเสริม การอนุรักษ์และสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวนาไทยให้คงไว้ซึ่งความเป็นเอกลักษณ์ของชาติสืบไป

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

การศึกษานี้เป็นการศึกษาเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนา ที่สามารถสำรวจ พบเห็นและมีผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการใช้สอยได้ ในพื้นที่ของจังหวัดสุพรรณบุรี

ประชากร

ประชากรที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า ได้แก่ เครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาที่พบจากการสำรวจและได้ข้อมูลในพื้นที่ จำนวน 7 อำเภอ จากทั้งหมด 10 อำเภอของจังหวัดสุพรรณบุรี

ซึ่งทั้ง 7 อำเภอนี้ มีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ทำนามายาวนาน ได้แก่ อำเภอดงหลวง อำเภอดอนเจดีย์ อำเภอศรีประจันต์ อำเภออุทุมพร อำเภอบางปลาม้าและอำเภอเมืองสุพรรณบุรี โดยแบ่งเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ 6 ประเภท คือ

1. เครื่องมือเครื่องใช้ในการเตรียมพื้นที่และเพาะปลูก
2. เครื่องมือเครื่องใช้ในการจัดการผลผลิตข้าว
3. เครื่องมือเครื่องใช้ในการขนส่งข้าว
4. เครื่องมือเครื่องใช้สำหรับใส่ข้าวและเก็บข้าว
5. เครื่องมือเครื่องใช้ประกอบเครื่องแต่งกาย
6. เครื่องมือเครื่องใช้ในการประกอบพิธีกรรม

กลุ่มตัวอย่าง

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า ได้แก่ เครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาจากพื้นที่ 7 อำเภอ ของจังหวัดสุพรรณบุรี ที่เป็นตัวแทนของประชากรที่พบในการสำรวจ โดยผู้วิจัยจะเลือกศึกษาเฉพาะเครื่องมือเครื่องใช้ที่มีความสมบูรณ์มากที่สุดในแต่ละประเภท

นิยามศัพท์เฉพาะ

1. **เครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนา** หมายถึง งานหัตถกรรมพื้นบ้านที่ผลิตจากฝีมือชาวบ้านหรือช่างพื้นบ้าน โดยเป็นอุปกรณ์ดั้งเดิม มีที่มาจากพื้นที่ประกอบอาชีพทำนา ซึ่งปัจจุบันยังใช้กันอยู่หรืออาจเลิกใช้ไปแล้ว และเป็นอุปกรณ์ที่ทำงานได้โดยใช้แรงงานคน สัตว์ หรือพลังงานธรรมชาติ ไม่ใช่จากพลังงานไฟฟ้า เครื่องยนต์ หรือพลังงานอื่นที่ไม่เป็นธรรมชาติ ที่สามารถพบได้ในพื้นที่ของจังหวัดสุพรรณบุรี

2. **หลักการทำงาน** หมายถึง การทำงานของเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาที่ก่อให้เกิดประโยชน์ตามความต้องการในกระบวนการทำนา โดยมีความสัมพันธ์กันระหว่าง รูปทรงที่สร้างขึ้น วัสดุที่นำมาสร้าง และวิธีการใช้

3. **คติความเชื่อ** หมายถึง แนวทางการคิดซึ่งมีผลต่อการปฏิบัติในลักษณะที่สืบทอดต่อกันมา ทั้งความเชื่อในตัวชิ้นงานที่ใช้ในพิธีกรรมและความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการสร้างงาน

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้า

ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาในจังหวัดสุพรรณบุรี โดยแยกเป็นหมวดหมู่ ดังต่อไปนี้

1. ข้อมูลเกี่ยวกับศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน
 - 1.1 ความหมายของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน
 - 1.2 คุณลักษณะของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน
 - 1.3 คุณค่าของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน
 - 1.4 ประเภทของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน
 - 1.5 แนวการศึกษาศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน
 - 1.6 ศิลปหัตถกรรมในประเทศไทย
2. ข้อมูลเกี่ยวกับเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาของประเทศไทย
 - 2.1 ความเป็นมาของเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนา
 - 2.2 ประเภทและลักษณะของเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนา
 - 2.2.1 เครื่องมือเครื่องใช้ในการเตรียมพื้นที่และเพาะปลูก
 - 2.2.2 เครื่องมือเครื่องใช้ในการจัดการผลผลิตข้าว
 - 2.2.3 เครื่องมือเครื่องใช้ในการขนส่งข้าว
 - 2.2.4 เครื่องมือเครื่องใช้สำหรับใส่ข้าวและเก็บข้าว
 - 2.2.5 เครื่องมือเครื่องใช้ประกอบเครื่องแต่งกาย
 - 2.2.6 เครื่องมือเครื่องใช้ในการประกอบพิธีกรรม
3. ข้อมูลเกี่ยวกับข้าวและการทำนา
 - 3.1 ลักษณะทางพฤกษศาสตร์และสายพันธุ์ข้าว
 - 3.2 การกำเนิดของวัฒนธรรมข้าวและชุมชนชาวนา
 - 3.3 ความเป็นมาของข้าวในอุษาคเนย์และในประเทศไทย
 - 3.4 ภูมิปัญญาในวัฒนธรรมข้าว
 - 3.5 คติความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมเนื่องในการทำนา
 - 3.6 กระบวนการทำนา

4. ข้อมูลเกี่ยวกับจังหวัดสุพรรณบุรี
 - 4.1 ที่ตั้งและอาณาเขตจังหวัดสุพรรณบุรี
 - 4.2 ลักษณะภูมิประเทศของจังหวัดสุพรรณบุรี
 - 4.3 ทรัพยากรธรรมชาติของจังหวัดสุพรรณบุรี
 - 4.4 สภาพภูมิอากาศในจังหวัดสุพรรณบุรี
 - 4.5 ภาคเกษตรกรรมที่สำคัญของจังหวัดสุพรรณบุรี

1. ข้อมูลเกี่ยวกับศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน

1.1 ความหมายของศิลปะพื้นบ้าน

นักวิชาการด้านศิลปะพื้นบ้านได้ให้ความหมายของศิลปะพื้นบ้านไว้ดังนี้

สร้าง พรศรี (2524: 2) กล่าวถึงศิลปะพื้นบ้านว่า เป็นศิลปะที่มีความงาม ความเรียบง่าย เป็นผลิตรกรรมของชาวบ้านทั่วไป ซึ่งใช้ความคิดความพยายามด้วยมือ สร้างผลงานที่มีคุณค่าด้านความงาม ประโยชน์ใช้สอยตรงตามสภาพท้องถิ่นในชนบทพื้นบ้านทั่วไป

มารุต อัมรานนท์ (2533: 52) กล่าวถึงศิลปะพื้นบ้านว่าเป็นพฤติกรรมของมนุษย์ที่แสดงออกในแนวทางที่นำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตปรากฏออกมาในลักษณะของเครื่องมือเครื่องใช้ที่เกี่ยวข้องโดยคำนึงถึงประโยชน์ใช้สอยเป็นสำคัญ ไม่ได้คำนึงถึงความสวยงามเป็นหลัก แต่ความงามที่ปรากฏอยู่ในผลงานเป็นสิ่งที่ปรากฏออกมาจากส่วนลึกของจิตใจมนุษย์ที่สะท้อนออกมาโดยธรรมชาติ

วัฒน์ จูทะวิภาต (2545: 11) ให้ความหมายว่า ศิลปะพื้นบ้าน (Folk Art) หมายถึง งานประณีตหัตถกรรมพื้นบ้าน หรือผลงานศิลปะที่ช่างในท้องถิ่นได้ประดิษฐ์คิดทำขึ้นมาตามความเห็นดีเห็นงามของตนเองเพื่อประโยชน์ใช้สอย โดยได้รับอิทธิพลจากสภาพธรรมชาติ ลัทธิความเชื่อ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนสภาพความเป็นอยู่ของสังคม โดยมีสาระสำคัญ 7 ประการ คือ

1. งานนั้นเป็นผลงานของช่างนิรนามที่สร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยในชีวิตประจำวัน
2. มีรูปแบบง่าย ๆ และใช้วัสดุหาง่ายในท้องถิ่น
3. ผลิตขึ้นเป็นจำนวนมาก
4. มีความเป็นธรรมชาติปรากฏอยู่มากกว่าความสละสลวย
5. มีเอกลักษณ์เฉพาะของท้องถิ่น
6. เป็นงานที่ทำด้วยมือ
7. ความงามของผลงานเกิดจากการฝึกฝนความเป็นมาของศิลปะพื้นบ้าน

นวลลอ ทินานนท์ (2543: 4) ให้ความหมายของศิลปะพื้นบ้านว่าเป็นวัฒนธรรมด้านวัตถุที่สร้างขึ้นโดยชาวบ้าน ใช้ภูมิปัญญาในการสร้างสิ่งของเครื่องใช้ สิ่งก่อสร้าง งานศิลปะออกมาให้เห็นเป็นลักษณะเฉพาะถิ่นของตน ซึ่งชาวบ้านเหล่านี้มิได้ผ่านการศึกษาอย่างเป็นระบบ หากแต่เป็นการสืบทอดมาจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่งที่ถ่ายทอดเรียนรู้โดยอาศัยการถ่ายทอดปากเปล่า และการเลียนแบบประกอบกันไป การสร้างงานศิลปะพื้นบ้านจะสร้างขึ้นเพื่อตอบสนองความจำเป็นในด้านประโยชน์ใช้สอยในชีวิตประจำวัน ประเพณี ความเชื่อของกลุ่มชนในท้องถิ่นนั้นๆ โดยมีได้มุ่งประโยชน์ด้านความงามเป็นหลัก

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า ศิลปะพื้นบ้าน หมายถึง งานประณีต งานหัตถกรรมพื้นบ้าน หรือผลงานศิลปะที่ชาวบ้านสร้างขึ้นโดยเน้นประโยชน์ใช้สอยเป็นหลัก คำนึงถึงความสวยงามเรียบง่ายตามธรรมชาติ

ส่วนคำว่า หัตถกรรม นักวิชาการให้ความหมายไว้ดังนี้

มโน พิสุทธิรัตนานนท์ (2539: 5) ให้ความหมายว่า หัตถกรรม หมายถึงงานที่ใช้ฝีมือในการดัดแปลงวัสดุที่มีอยู่ตามธรรมชาติมาเป็นเครื่องมือ เครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน หรือ โอกาสพิเศษ ในครอบครัวหรือสังคม

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ (2539: 17) ให้ความหมายว่า หัตถกรรมคือสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นจากฝีมือ และภูมิปัญญาเพื่อใช้สอยให้เกิดประโยชน์ในการดำรงชีวิต

นวลลอ ทินานนท์ (2543: 20) กล่าวว่า หัตถกรรมคืองานที่ประดิษฐ์สร้างสรรค์ขึ้นจากฝีมือของชาวบ้านหรือเป็นงานฝีมือที่ชาวบ้านสร้างขึ้นโดยมีจุดประสงค์เพื่อการใช้สอยในชีวิตประจำวัน โดยใช้วัสดุที่ทำมาจากธรรมชาติ แสดงออกมาให้เห็นลักษณะของท้องถิ่น

Warren E. Robert (1972: 233) กล่าวถึงหัตถกรรมว่า เป็นงานช่างฝีมือที่เป็นไปตามรูปแบบประเพณี ที่มีอยู่ในแต่ละท้องถิ่น การประดิษฐ์สร้างสรรค์ เป็นไปตามเทคนิคและรูปแบบที่ถ่ายทอดโดยผู้รู้ เทคนิคการประดิษฐ์ และรูปแบบการประดิษฐ์ อาจถ่ายทอดจากถิ่นหนึ่งไปยังอีกถิ่นหนึ่งได้

จากความหมายที่กล่าวมา จึงสรุปได้ว่า ศิลปะหัตถกรรมพื้นบ้าน หมายถึง งานที่ประดิษฐ์สร้างสรรค์ขึ้นจากฝีมือของชาวบ้านหรือเป็นงานฝีมือที่ชาวบ้านสร้างขึ้นโดยมีจุดประสงค์เพื่อการใช้สอยในชีวิตประจำวัน โดยใช้วัสดุที่ทำมาจากธรรมชาติ แสดงออกมาให้เห็นลักษณะของท้องถิ่น การประดิษฐ์สร้างสรรค์จะเป็นไปตามเทคนิคและรูปแบบที่ถ่ายทอดโดยผู้รู้ เทคนิคการประดิษฐ์ และรูปแบบการประดิษฐ์ สามารถถ่ายทอดจากถิ่นหนึ่งไปยังอีกถิ่นหนึ่งได้

1.2 คุณลักษณะของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน

วัฒนธรรม จุฑะวิภาต (2545: 21-26) กล่าวว่า ผลงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านมีคุณลักษณะเฉพาะ ดังนี้

1. ความเรียบง่าย

เพราะพื้นฐานการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน แสดงโครงสร้างทางสังคมให้ปรากฏชัดเจนว่า ชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนในพื้นที่บ้านเป็นแบบกินง่าย อยู่ง่าย นอนง่าย ไม่ได้คำนึงถึงสิ่งอื่นมากนัก ศิลปกรรมพื้นบ้านจึงมีลักษณะเรียบง่ายตามสภาพชีวิตเป็นอยู่จริง ๆ สะท้อนว่าศิลปะพื้นบ้านอยู่ในสังคมที่ไม่ยุ่งยากซับซ้อน ย่อมสร้างงานขึ้นมาเพื่อประโยชน์ในชีวิตประจำวันตามประสบการณ์ทั้งรูปแบบและหน้าที่ประโยชน์ตอบสนอง หรือรับใช้สังคมที่เขาอยู่อย่างตรงไปตรงมา ดังนั้น งานศิลปะพื้นบ้านจึงมีความเรียบง่าย เน้นการใช้สอยเป็นหลัก ซึ่งก็ถือเป็นเสน่ห์อย่างหนึ่งของศิลปะที่เป็นความงดงามตามธรรมชาติ เป็นเสมือนเครื่องมือสื่อสารที่สะท้อนชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในท้องถิ่นอย่างถูกต้องตามความเป็นจริงที่สุด

2. ประโยชน์ใช้สอย

วัตถุประสงค์ที่ศิลปินหรือช่างฝีมือพื้นบ้านประดิษฐ์สิ่งใด ๆ ขึ้นมานั้น อาจนับได้ว่ามีความสำคัญที่สุดเพราะสิ่งที่คิดสร้างขึ้นมาก็เพื่อต้องการใช้สอยโดยตรงมิได้มุ่งหวังจะนำไปใช้อย่างอื่น ศิลปะพื้นบ้านมีความผูกพันขั้นมูลฐานกับการดำเนินชีวิตของชาวบ้านเสมอ เนื่องจากมีวัตถุประสงค์ทำขึ้นสำหรับเป็นอรรถประโยชน์ในชีวิตประจำวันเป็นสำคัญ การที่ศิลปินพื้นบ้านจะสร้างอะไรขึ้นมาก็ตาม จะต้องคำนึงถึงความเป็นประโยชน์ทางปฏิบัติก่อนอื่น ยิ่งหากสิ่งนั้นสามารถใช้ประโยชน์ได้หลายด้านยิ่งมีความคุ้มค่า เครื่องมือพื้นบ้านส่วนมากจึงมักใช้ประโยชน์ได้อย่างมาก สะดวกและง่ายต่อการใช้ แม้ว่าจุดประสงค์เดิมที่เขาคิดนั้นอาจทำเพราะใช้งานเพียงอย่างเดียวหรือหลายอย่าง

3. เป็นวัสดุในท้องถิ่น

ลักษณะเด่นของศิลปะพื้นบ้านมีความสำคัญอีกอย่างหนึ่งคือ เรื่องวัสดุที่นำมาใช้ผลิตเพราะความจำเป็น ความสะดวก เป็นข้อจำกัดของสิ่งแวดล้อมนานาประการ ทำให้ชาวบ้านใช้วัสดุต่างๆ ที่มีอยู่โดยรอบตัวตามธรรมชาติ ซึ่งบางท้องถิ่นก็มีวัสดุบางอย่างเป็นพิเศษกว่าท้องถิ่นอื่น ด้วยเหตุนี้จึงทำให้สิ่งเดียวกันอาจมีคุณภาพแตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น นอกจากนี้วัสดุยังเป็นตัวกำหนดรูปแบบ วิธีการ และชนิดของศิลปกรรมพื้นบ้าน เพราะโดยทั่วไปศิลปกรรมพื้นบ้านจะมีความแตกต่างกันไปตามถิ่นกำเนิด เอกลักษณ์ของศิลปกรรมพื้นบ้านจึงแตกต่างกันไปด้วยตามท้องถิ่นนั้น

4. แบบอย่างสกลช่างท้องถิ่น

ลักษณะรูปร่างแบบอย่างของศิลปกรรมพื้นบ้าน เป็นเครื่องชี้บอกให้เราทราบว่าสิ่งของนั้นๆ เป็นฝีมือช่างศิลปินพื้นบ้านจากที่ใด ทั้งในผลงานเองยังแสดงให้เห็นว่าคนในท้องถิ่นนั้นๆ มีความ

เป็นอยู่เช่นใด ซึ่งช่างหรือศิลปินจะเป็นผู้สร้างสรรค์งานต่างๆ ของตนขึ้นมาตามความรู้ความเข้าใจ ความเห็นดีเห็นงาม และพื้นฐานในสังคมของตน ศิลปกรรมพื้นบ้านจึงมีความเป็นสากลช่างที่ต่างกันตามถิ่นกำเนิดทั้งรูปแบบ วิธีการและวัสดุ โดยมีปัจจัยที่ช่วยคือ คติความเชื่อแบบแผน กรรมวิธีถ่ายทอดที่สืบทอดกันมา อาจเป็นการบอกเล่า หรืออบรม ทำให้งานพื้นบ้านมีลักษณะแปลกแตกต่างกันตามท้องถิ่น

5. ความไม่รู้มากในกฎเกณฑ์

ศิลปินพื้นบ้านมีความอิสระในความคิด การสร้างสรรค์ผลงาน ช่างหรือศิลปินคนใดต้องการทำอะไรก็สามารถทำได้โดยไม่มีกฎเกณฑ์ หรือ อยากรู้เพื่อประโยชน์ใดก็สามารถทำได้โดยอาจเลือกวัสดุใกล้ตัวมาเพื่อให้เกิดประโยชน์ใช้สอย เช่น สานกระด้งเพื่อผัดข้าว สานตะของไว้ใส่ปลา แต่ละถิ่นก็มีความแตกต่างกัน มีความเป็นอิสระในการสร้างสรรค์อย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่ขึ้นอยู่กับกฎเกณฑ์ ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะช่วยทำให้ชาวบ้านมีความกล้าแสดงออก แสดงความต้องการต่างๆ ออกมาอย่างเปิดเผยของผู้กระทำ ประการสำคัญ คือ แสดงลักษณะพิเศษ เกี่ยวกับพฤติกรรมด้วย

6. มีความสวยงาม

ความสวยงามของชาวบ้านจะมีความงามอย่างธรรมชาติ ศิลปินสร้างงานเพื่อชาวบ้านงานจะมีความสวยงามเรียบง่ายน่าดูแบบชาวบ้าน เพราะมีปัจจัยหลายอย่าง เช่น วัสดุอุปกรณ์ความรู้ ความอดทน สิ่งสนับสนุน ประโยชน์ใช้สอย สภาพแวดล้อมและปัจจัยอื่นซึ่งเป็นความจำเป็นบังคับให้ชาวบ้านสร้างงานโดยไม่ได้คำนึงถึงความสวยงามและความเป็นเลิศทางศิลปะ แต่สร้างงานขึ้นมาด้วยความสวยงามที่ไม่ได้ตั้งใจแฝงอยู่ ช่างศิลปะชาวบ้านมีสุนทรียภาพสูง รักสวยรักงาม รักความเป็นระเบียบเรียบร้อยอยู่ในจิตใจ ทำให้ผู้พบเห็นประทับใจในความรู้ ความสามารถ เพราะไม่คิดว่าชาวบ้านจะสามารถคิดและทำได้อย่างวิจิตรพิสดาร ศิลปกรรมที่ชาวบ้านสร้างขึ้นบูชาตามความเชื่อและศาสนา หรือเจ้านายที่เคารพเลื่อมใส ทำให้งานของชาวบ้านมีความสวยงามที่แสดงออกอย่างตรงไปตรงมาในความรู้สึกของผู้สร้างด้วย

7. มีราคาถูก

ศิลปะพื้นบ้านเป็นศิลปะเพื่อมวลชน เป็นงานที่สร้างขึ้นเพื่อรับใช้ชาวบ้านโดยตรง เพราะเป็นความต้องการด้านต่างๆ และความจำเป็นในชีวิตและสังคม ศิลปะพื้นบ้านนั้นนอกจากจะเน้นประโยชน์ใช้สอยแล้ว ยังต้องมีราคาถูกพอที่จะสามารถหาซื้อเอาไว้ใช้ในชีวิตประจำวันด้วย สิ่งของราคาถูกก็ไม่ได้หมายความว่าไม่ดี แต่การกำหนดคุณค่าเป็นเรื่องของประชาชนที่หากมีความต้องการใช้มากก็จะผลิตออกมามาก เพื่อให้พอใช้ตามความจำเป็น ศิลปะพื้นบ้านจึงมีลักษณะเฉพาะที่เราสังเกตได้ คือมีราคาถูก มีจำนวนมาก นิยมใช้กันอย่างแพร่หลาย

นอกจากนี้ วิบูลย์ ลี้สุวรรณ (2539: 36-39) ยังกล่าวถึงคุณลักษณะของศิลปะพื้นบ้านไว้ดังนี้

1. สร้างโดยช่างนิรนาม อาจเป็นช่างพื้นบ้านในแต่ละถิ่นหรือชาวบ้านธรรมดา โดยมีวัตถุประสงค์ในการสร้างเพื่อประโยชน์ใช้สอยในชีวิตประจำวันเป็นส่วนใหญ่ ช่างชาวบ้านไม่ต้องการสร้างให้งานของตนเป็นศิลปะ แต่คุณค่าที่ปรากฏนั้นเกิดจากการทำซ้ำๆ จนเกิดความชำนาญ แล้วดัดแปลงให้มีความสมบูรณ์ที่สุดเท่าที่จะทำได้ งานหัตถกรรมจึงมุ่งที่ประโยชน์ใช้สอย ชื่อขายแลกเปลี่ยนเป็นสำคัญ

2. สร้างขึ้นเพื่อใช้สอยในชีวิตประจำวัน โดยมากจะคำนึงถึงผู้คนในท้องถิ่นเป็นหลัก เมื่อผลิตมากเกินไปความต้องการจึงจำหน่ายให้ผู้อื่น

3. รูปแบบและผลผลิตจะไม่มีการพิถีพิถัน มีรูปแบบซ้ำๆ กันเพราะต้องทำเป็นจำนวนมาก และราคาถูก ผู้ใช้หรือผู้บริโภคจะคำนึงถึงประโยชน์ในการใช้สอยมากกว่าคุณค่าทางความงาม

4. มีรูปแบบเรียบง่าย คือหัตถกรรมพื้นบ้านดั้งเดิมนั้น จะสร้างขึ้นจากความต้องการในการใช้สอยเป็นสำคัญ ส่วนใหญ่มีรูปแบบที่เรียบง่ายตามสภาพของผู้สร้าง ตลอดจนการใช้วัสดุเท่าที่จะหาได้ในท้องถิ่น ทำให้หัตถกรรมพื้นบ้านมีความงามที่ประสานกันอย่างเรียบง่าย

1.3 คุณค่าของศิลปะพื้นบ้าน

วัฒนธรรม จุฑะวิภาต (2545: 27-31) กล่าวว่า ศิลปะพื้นบ้านมีคุณค่าในด้านต่างๆ ดังนี้

1.3.1 ด้านที่เกี่ยวกับชีวิตประจำวันของบุคคล

1) ช่วยให้เกิดความสะดวกสบาย โดยงานศิลปะพื้นบ้านส่วนใหญ่มีหน้าที่ในทางประโยชน์ใช้สอย และในอิริยาบถต่างๆ ของมนุษย์ เช่น นั่ง ยืน เดิน นอน สิ่งใช้สอยเป็นสิ่งจำเป็นตลอดเวลาทุกสถานที่

2) ช่วยให้เกิดความประณีต โดยคุณลักษณะสำคัญของศิลปหัตถกรรม คือ มีความงดงามอันเกิดจากการสร้างสรรค์ งานศิลปะพื้นบ้านจึงเพิ่มความละเอียดอ่อนแก่ผู้พบเห็นได้

3) ด้านที่เกี่ยวกับสังคมที่เป็นส่วนรวม

3.1) เกี่ยวกับเศรษฐกิจ งานพื้นบ้านทั่วไปจะเป็นการนำเอาวัสดุหรือวัตถุดิบที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นมาดัดแปลงสร้างสรรค์ ปรับปรุงให้เกิดประโยชน์ใช้สอย เริ่มต้นจากในครัวเรือนก่อน แล้วจึงขยายวงกว้างออกไปตามต้องการของชุมชนในท้องถิ่น ทำให้เกิดรายได้ หัตถกรรมพื้นบ้านจึงเป็นฐานเศรษฐกิจเบื้องต้น

3.2) เกี่ยวกับวัฒนธรรม งานพื้นบ้านเป็นการสร้างสรรค์วัตถุซึ่งเป็นไปตามรสนิยมทางจิตใจของมนุษย์ ที่ต่างก็มีความพอใจในเรื่องรูปร่าง สี ลวดลายที่แตกต่างกัน เป็นรสนิยมที่ตกทอดกันมา งานศิลปกรรมพื้นบ้านจึงเป็นสิ่งที่มีความเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมโดยตรง

3.3) เกี่ยวกับอาชีพ ศิลปหัตถกรรมถือเป็นงานสัมมาอาชีพอย่างแท้จริง เพราะเป็นการสร้างความสะดวกสบาย สร้างรายได้และสร้างสิ่งแวดล้อมที่สุนทรีย์ให้กับมนุษย์ในกระบวนการทำงาน มิได้สร้างภาวะความเดือดร้อนแก่ผู้ใด เป็นงานอิสระที่สามารถประกอบอาชีพได้ด้วยตัวคนเดียว ใช้ความคิดสร้างสรรค์ และมีมือการทำงานเป็นหลัก ใช้เครื่องมือทุนแรงน้อย ทำได้ทุกฤดูกาล

3.4) เกี่ยวกับการพัฒนาประเทศ คือการปรับปรุงบ้านเมืองให้มีความก้าวหน้า ในทางวัตถุได้แก่ การปรับปรุงใช้สอยสิ่งที่มีอยู่แล้วให้เกิดประโยชน์คุ้มค่าเพื่อหารายได้เข้าประเทศ การแปรรูปโดยใช้กำลังคนในท้องถิ่นก็เป็นคุณค่าทางเศรษฐกิจด้วย ส่วนด้านจิตใจ ศิลปหัตถกรรมมีส่วนช่วยในเรื่องของการทำให้เกิดความประณีตเรียบร้อย นำสันติสุขมาสู่ชุมชนและสังคมได้

3.5) เกี่ยวกับความมั่นคงของชาติ อันจะเกิดขึ้นได้เพราะความเป็นปกติสุขของพลเมือง ซึ่งความสุขของพลเมืองนั้นมาจากการที่คนแสวงหารายได้เลี้ยงชีพโดยสุจริต หลายประเทศที่มีความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรม ต่างสนับสนุนบำรุงรักษาวัฒนธรรมพื้นบ้านกันแทบทั้งสิ้น

กรมศิลปากร (2535: 10-13) ได้สรุปคุณค่าและความสำคัญของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านไว้ว่า งานศิลปหัตถกรรมเป็นงานศิลปะที่สะท้อนถึงวัฒนธรรมไทยที่แตกต่างกันไปตามถิ่นกำเนิด รูปแบบและวัสดุที่ใช้ ซึ่งทำให้ทราบถึงสภาพความเป็นอยู่ วิถีชีวิต ความเจริญ หรือความเสื่อมของผู้คนในสมัยนั้นๆ

นอกจากนี้กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ (2528: 3-6) ได้กล่าวถึงคุณค่าและความสำคัญของผลงานศิลปหัตถกรรมไว้ เป็น 2 ยุค คือ

1. ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านในยุคโบราณ แสดงถึงสภาพความเป็นอยู่ของมนุษย์และการสร้างสรรค์นั้นสร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยในชีวิตประจำวันของผู้คนแต่ละท้องถิ่น แสดงถึงวัฒนธรรมประเพณี พิธีกรรมและความเชื่อ โดยที่ผลงานศิลปหัตถกรรมเหล่านั้นเป็นเครื่องแสดงถึงความเจริญและความเสื่อมของสังคม ตลอดจนรูปแบบ ลักษณะของสังคมแต่ละท้องถิ่น แสดงถึงความเป็นเอกลักษณ์ทางเชื้อชาติ วัฒนธรรมประเพณี วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนที่มีความผูกพันทางเชื้อชาติอันขึ้นอยู่กับสภาพทางภูมิศาสตร์และวัตถุที่นำมาใช้

2. ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านในยุคปัจจุบัน เป็นการสร้างสรรค์เพื่อประโยชน์ใช้สอยสร้างสรรค์เพื่อเศรษฐกิจ สร้างสรรค์เพื่อการสืบทอดทางวัฒนธรรม เป็นการสร้างสรรค์ผลงานทั้งในด้านรูปแบบ วัสดุ วิธีการ ตลอดจนการนำไปใช้ นอกจากนั้นยังสร้างสรรค์เพื่อผลทางด้านจิตใจ อันเป็นผลงานที่ได้สร้างสรรค์เกี่ยวกับพิธีกรรมความเชื่อและวัฒนธรรมแต่ละท้องถิ่น รวมถึงสร้างสรรค์เพื่อผลในการพัฒนาประเทศอันเกิดจากการนำวัตถุดิบที่มีอยู่ในประเทศมาใช้ให้เกิดประโยชน์เพื่อผลต่อการพัฒนาประเทศทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของชาติไปพร้อมๆ กัน

จึงสรุปได้ว่า ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านเป็นมรดกตกทอดที่มีคุณค่า สะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่ก่อกำเนิดศิลปวัฒนธรรมในแต่ละยุคสมัยให้มีวิวัฒนาการมาจนปัจจุบัน ทั้งนี้ ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านก่อให้เกิดคุณค่าทางประโยชน์ใช้สอย สนองความต้องการของผู้ผลิตและผู้บริโภค ช่วยส่งเสริมพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม มีส่วนสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยในแต่ละท้องถิ่นให้เกิดการสร้างสรรคทางศิลปะ ก่อให้เกิดคุณค่าทางความงามอีกด้วย

1.4 ประเภทของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน

นวลลอท พินานนท์ (2543: 21) ได้แบ่งประเภทของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านไว้ คือ

1. งานจักสาน (Basketry)
2. งานทอ (Weaving)
3. งานเครื่องปั้นดินเผา (Pottery)
4. งานไม้ (Woodwork)
5. งานกระดาษ (Paperwork)
6. งานโลหะ (Metalwork)
7. งานเครื่องเงิน (Lacquirework)
8. งานหนัง (Leatherwork)
9. งานประดิษฐ์เบ็ดเตล็ด

ส่วน วัฒนะ จูฑะวิภาต (2545: 33) แบ่งประเภทของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านตามลักษณะของการสร้างสรรคงานศิลปะ ดังนี้

1. งานจักสาน (Basketry) หมายถึง การนำเอาวัสดุจากธรรมชาติ เช่น ไม้ไผ่ หวาย เชือก ฯลฯ มาสานเป็นภาชนะเครื่องใช้ต่างๆ แบ่งตามประโยชน์ใช้สอยได้ 4 ประเภท คือ

- 1.1 เครื่องมืออภิสิกรรม เช่น เข่ง คราด สุ่มไก่ ฯลฯ
- 1.2 เครื่องมือจับปลา เช่น สุ่ม ลอบ กระชัง ฯลฯ
- 1.3 เครื่องใช้ในบ้าน เช่น กระด้ง ตะกร้า กระชอน ฯลฯ
- 1.4 สิ่งของเบ็ดเตล็ด เช่น เครื่องเล่น เครื่องกีฬา ฯลฯ

2. การทอผ้าและการเย็บปักถักร้อย (Textile and Embroidery) หมายถึง การนำวัสดุต่างๆ เช่น ด้ายไหม มาทอหรือตัดเย็บ เพื่อให้เกิดเนื้อหาในวัตถุ และเป็นลวดลายและสีล้นต่างๆ บนวัตถุ สิ่งของทั้งแบบธรรมดาและแบบพิสดารสวยงาม ตลอดจนการปักด้ายสีเป็นลวดลายลงบนสิ่งต่างๆ

3. การแกะสลักและฉลุ (Carving and Fret work) หมายถึง การนำเอาวัสดุธรรมชาติ เช่น ไม้ เขาสัตว์ งาช้าง แผ่นหนัง ไม้ ฯลฯ มาแกะสลัก หรือฉลุให้เกิดความงาม เพื่อเป็นเครื่องใช้ หรือเครื่องประดับตกแต่ง เช่น กล้องไม้แกะสลัก ตู้ โต๊ะ ผนังตะลุง เป็นต้น

4. การปั้นและการเคลือบดินเผา (Pottery and Ceramics) หมายถึง การนำดินมาปั้นให้เป็นรูปทรงตามต้องการ แล้วนำไปผ่านกรรมวิธีเผา เพื่อให้มีความแข็งแกร่ง คงทนถาวร อาจมีการตกแต่งให้เป็นลวดลายต่างๆ หรือเขียนเป็นลวดลายต่างๆ ให้สวยงามก่อนจะนำไปเผา แล้วจึงนำไปใช้สอยหรือประดับตกแต่งต่อไป

5. การหล่อและการทำเครื่องโลหะ (Casting and Metal) หมายถึง การนำเอาโลหะต่างๆ ได้แก่ เหล็ก เงิน ทอง นาก ทองเหลือง ดีบุก เป็นต้น มาหลอมให้ร้อนจนเหลว แล้วเทลงในแม่พิมพ์ให้เกิดรูปทรงตามต้องการ อาจมีการตกแต่งด้วยวิธีการต่างๆ ให้เกิดลวดลายหรือมีความสวยงามมากขึ้น แล้วนำมาทำเครื่องใช้สอยและอาวุธต่างๆ

6. การทำเครื่องกระดาษและหนัง (Papers and Leathers) หมายถึง การนำไม้หรือพืชที่มีใบยาวมาประดิษฐ์เป็นแผ่นบางและการนำเอาหนังสัตว์ต่างๆ มาทำเป็นแผ่น เพื่อใช้ในการสร้างงานต่างๆ ต่อไป

7. การปั้นรูปและลายปั้น (Sculpture and Decoration) หมายถึง การนำเอาวัสดุต่างๆ เช่น ดิน ปูน โลหะ มาสร้างเป็นงานประติมากรรม เช่น การปั้นพระพุทธรูป การปั้นรูปคน สัตว์ และลวดลายต่างๆ เป็นต้น

8. การวาดเขียน (Painting) หมายถึง งานจิตรกรรม การวาดรูประบายสีต่างๆ เช่น ภาพจิตรกรรมฝาผนัง ภาพลายรดน้ำ เป็นต้น

9. การก่อสร้าง (Architecture) หมายถึง งานสถาปัตยกรรมทั้งหลาย เช่น บ้านเรือน ที่อยู่อาศัยของชาวบ้านในภูมิภาคต่างๆ สิ่งก่อสร้างทางศาสนา รวมทั้งสิ่งก่อสร้างที่มีรูปแบบพิเศษต่างๆ ด้วย

10. การประพันธ์ (Literature) หมายถึง งานวรรณกรรมต่างๆ ทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษร และไม่เป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งได้สื่อสารถ่ายทอดสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน เช่น นิทาน ตำนาน นิยาย สุภาษิต เป็นต้น ซึ่งเป็นวรรณกรรมพื้นบ้านที่มีมาแต่โบราณที่มีรูปแบบ เนื้อหา และจำนวนโวหารที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว

11. การดนตรีและนาฏศิลป์ (Music and Dancing) หมายถึง เครื่องดนตรีชนิดต่างๆ บทเพลงและทำนองที่ใช้บรรเลง หรือการดีด สี ตี เป่า ตามลักษณะของดนตรีไทย ตลอดจนการฟ้อนรำ การแสดงละคร การเชิดหนัง กระบี่ กระบอง เป็นต้น

12. ประเภทเบ็ดเตล็ด (Others) หมายถึง ศิลปะพื้นบ้านที่มีลักษณะคลุมเครือ ไม่สามารถจัดเข้าเป็นประเภทใดได้ หรือมีจำนวนและความสำคัญน้อย เช่น การจัดดอกไม้ การแกะสลักผลไม้ หุ่นกระดาษ เครื่องเงิน เครื่องประดับตกแต่งร่างกาย ยานพาหนะ (เรือ เกวียน กระบะ) การละเล่น พิธีการพื้นบ้าน เป็นต้น

วรรณรัตน์ ตั้งเจริญ (2541: 70-71) ได้แบ่งประเภทของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านไว้ 4 ประเภท คือ

1. ประเภทสถาปัตยกรรม ได้แก่ การปลูกสร้างสิ่งต่างๆ เช่น ที่พักอาศัย อาคารบ้านเรือน เรือสำเภา ยุ้งข้าว ฯลฯ วัสดุที่ใช้ได้แก่ ไม้ หิน ปูน ดิน โลหะต่างๆ มีลักษณะแตกต่างกันไปตามสภาพภูมิศาสตร์ วัสดุและการใช้งานในแต่ละพื้นที่

2. ประเภทประติมากรรม ได้แก่ การปั้น การแกะสลัก เช่น เครื่องปั้นดินเผาสำหรับใช้ในบ้าน และเครื่องปั้นที่เกี่ยวกับความศรัทธา การแกะสลักไม้สัก แกะสลักงาช้าง เป็นต้น

3. ประเภทจิตรกรรม ได้แก่การเขียนภาพพระบายสีบนผนังโบสถ์ วิหาร บนกระดาน บนผ้า ลวดลายเครื่องเงิน สมุดข่อย ภาพตกแต่งสิ่งของเครื่องใช้รวมทั้งการเขียนภาพพระบายสีบนร่างกาย เช่น การสักร่างกาย เป็นต้น

4. ประเภทหัตถกรรม ได้แก่

4.1 งานจักสาน ที่สานด้วยไม้ไผ่ หวาย ฯลฯ ทำขึ้นเพื่อใช้ในชีวิตรประจำวัน เช่น กระบุง ตะกร้า กระจาด พัด เป็นต้น

4.2 งานถักทอ ได้แก่ การทอเสื่อกก ซึ่งจะเกี่ยวกับการย้อมสีและทอลวดลาย รวมทั้งการถักทออื่นๆ ที่ใช้วัสดุแตกต่างกันออกไป เช่น การทอผ้าฝ้าย การทอผ้าไหม เป็นต้น

4.3 งานโลหะ ได้แก่ งานทุบ เคาะ ขึ้นรูป การหล่อและการเชื่อมต่อ ซึ่งมักจะมีความสัมพันธ์กันทั้งรูปทรงและลวดลาย เช่น เครื่องเงิน เครื่องถม รวมทั้งงานโลหะอื่นๆ เช่น มีด บาทร เป็นต้น

4.4 งานเครื่องประดับ ได้แก่ การทำเครื่องประดับร่างกายให้สวยงามในแต่ละพื้นบ้าน เช่น สร้อยคอ ลูกปัด กำไล ทั้งที่เป็นโลหะและวัสดุอื่นๆ เป็นต้น

นอกจากนี้ยังจำแนกประเภทของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านออกเป็นแบบต่างๆ ดังนี้

1. จำแนกตามลักษณะ ได้แก่ การยึดเอาลักษณะรวมๆ ของการสร้างสรรค์ศิลปะที่แบ่งกันเป็นสาขาต่างๆ เช่น วิจิตรศิลป์ ศิลปะประยุกต์ ศิลปะทางมโนภาพ ศิลปะทางกายภาพ ศิลปะตกแต่ง พาณิชยศิลป์ หัตถศิลป์ จุลศิลป์ เป็นต้น

2. จำแนกตามหน้าที่ ได้แก่ การยึดเอาหน้าที่ใช้สอยหรือวัตถุประสงค์ในการสร้างสรรค์ศิลปะนั้นๆ ว่าทำขึ้นเพื่อการตอบสนองความต้องการในด้านใด เช่น ที่อยู่อาศัย สิ่งตกแต่ง สิ่งใช้สอย เครื่องใช้ในพิธีกรรม เครื่องมือประกอบอาชีพ ยวดยานพาหนะ เป็นต้น

3. จำแนกตามวิธีการ ได้แก่ การยึดเอาวิธีการสร้างสรรค์ศิลปะมาเป็นข้อกำหนด ในการแบ่งหมวดหมู่ เช่น งานก่อสร้าง การเขียนภาพ การปั้น การแกะสลัก การจักสาน เป็นต้น

4. จำแนกตามวัสดุ ได้แก่ การยึดเอาวัสดุที่ใช้ประกอบงานศิลปะเพื่อกำหนดแบ่งแยกหมวดหมู่ เช่น เครื่องดิน เครื่องหิน เครื่องไม้ เครื่องรัต เครื่องโลหะ เครื่องทอง เป็นต้น

1.5 แนวการศึกษาศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน

วิบูลย์ ลิ้มวรรณ. (2539: 89-93) กล่าวว่า การศึกษาศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านไม่ว่าด้านใดควรศึกษาปัจจัยแวดล้อมประกอบกับการศึกษาศิลปหัตถกรรมโดยตรง เพราะจะช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจหัตถกรรมพื้นบ้านได้ชัดเจนและลึกซึ้งยิ่งขึ้น ซึ่งมีแนวทางในการศึกษา ดังนี้

1. การศึกษาปัจจัยแวดล้อม โดยควรที่จะศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นหรือของกลุ่มชนพื้นบ้าน เพื่อช่วยให้ทราบเผ่าพันธุ์ เชื้อชาติ และความเป็นมาของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน โดยควรศึกษาสภาพภูมิศาสตร์ ระบบวัฒนธรรมชุมชน

2. การศึกษางานหัตถกรรม เพื่อให้รู้ขั้นตอนและกระบวนการสร้างศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านด้วย ซึ่งมีความสัมพันธ์กับปัจจัยแวดล้อม จุดมุ่งหมายแรกของการสร้างศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน คือจุดมุ่งหมายในการดำเนินชีวิตและเพื่อตอบสนองความต้องการในด้านต่างๆ คือความต้องการการใช้สอย การซื้อขายแลกเปลี่ยน ตอบสนองความต้องการด้านจิตใจ สิ่งที่ผู้สร้างต้องนึกถึงคือ การแสวงหาวัสดุธรรมชาติในท้องถิ่นที่หาได้และนำมาสร้างรูปแบบ โดยที่รูปแบบก็อยู่ในกรอบของภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น กรรมวิธีและวิธีสร้างก็เป็นไปตามงานเดียวกันกับรูปแบบ และได้รับการถ่ายทอดความรู้จากรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง เมื่อการใช้สอยนั้นมีความลงตัวแล้ว จึงคำนึงถึงความงามตามมาในภายหลัง แต่ช่างพื้นบ้านก็แสดงความสามารถเชิงศิลปะและความงามให้ปรากฏในลักษณะของสำนึกทางศิลปะที่มีอยู่ในตัวที่ผ่านการฝึกฝนมานานปี คุณค่าทางศิลปะและความงามของงานหัตถกรรมพื้นบ้านจึงมีลักษณะพิเศษที่แตกต่างกันออกไป

มารุต อัมรอนนท์ (2533: 105-120) กล่าวถึงแนวทางการศึกษาศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านไว้ดังนี้

1. ศึกษาคุณค่าและประโยชน์ใช้สอย ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายโดยตรงของการสร้างงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน เป็นการศึกษาตัวชิ้นงานในด้านรูปทรง ขนาด รายละเอียด ที่สัมพันธ์กับหน้าที่ใช้สอยของงานชิ้นนั้นๆ

2. ศึกษาคุณค่าด้านความงามและศิลปะ ซึ่งไม่ใช่จุดมุ่งหมายหลักของงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน โดยเป็นการศึกษาเกี่ยวกับศิลปะรูปทรง อันเป็นเรื่องรสนิยมของแต่ละกลุ่มชนในการมองเห็นความงามที่แตกต่างกัน นอกจากนี้ยังศึกษารายละเอียดในการประดับตกแต่ง ซึ่งเป็นส่วนที่ทำให้เครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านเหล่านั้นดูสวยงาม น่าใช้ ซึ่งรูปแบบลวดลายและการประดับตกแต่งยังเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นได้อย่างดี

3. การศึกษาเชิงวิเคราะห์ เป็นการศึกษารายละเอียดของชิ้นงานแต่ละประเภท ซึ่งมีสิ่งที่ต้องศึกษาคือ วัตถุประสงค์ แหล่งกำเนิด วัตถุประสงค์ เทคนิควิธีการ เครื่องมือ อุปกรณ์ ลักษณะทางรูปทรง โครงสร้าง คติความเชื่อ ซึ่งการศึกษาสิ่งต่างๆ ดังกล่าว จะทำให้ทราบถึงรายละเอียดที่ครอบคลุมเกี่ยวกับชิ้นงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านในแต่ละประเภทได้

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ (2539: 109-113) กล่าวถึงการศึกษาหัตถกรรมพื้นบ้านด้านความงามว่า ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน เป็นเครื่องมือที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับประชาชนมาตั้งแต่อดีต แม้ว่าการสร้างหรือการผลิตจะคำนึงถึงความเหมาะสม รูปทรง ขนาดที่จะสามารถอำนวยความสะดวกได้อย่างเต็มที่ แต่มีความงาม และความสะดวกในการใช้สอยด้วย ซึ่งผู้ผลิตได้เรียนรู้จากประสบการณ์ที่ผ่านมา แล้วปรับปรุงพัฒนาเรื่อยมาจนได้รูปแบบที่งดงามและสนองการใช้สอยได้สมบูรณ์

ดังนั้น แม้ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านจะสร้างขึ้นเพื่อการใช้สอยก็ตาม แต่ก็มิได้มองข้ามความงามไป หากแต่ได้พิจารณาถึงรูปทรงและความงดงามน่าใช้ประกอบด้วย และยังช่างผู้ทำมีประสบการณ์มากจนเกิดความชำนาญมากขึ้นแล้ว ก็จะแสดงฝีมือให้ปรากฏคุณค่าทางศิลปะ (artistic value) ออกมา ดังจะเห็นได้จากงานศิลปหัตถกรรมที่มีคุณภาพในการใช้สอยที่ดีมักจะมี ความงามและคุณค่าทางศิลปะประกอบไปด้วยอย่างแยกกันไม่ออก เมื่อเรารู้ถึงจุดประสงค์ของการสร้างและคุณสมบัติในการใช้สอยแล้ว เราจึงนึกถึงคุณค่าในความงามและคุณค่าทางศิลปะ เราจึงนึกคุณค่าในความงามและศิลปะ จนเกิดความรู้สึกว่าสวย (beautiful) น่ารัก (pretty) น่าตื่นตันทึ่งใจ (overwhelmind) น่าประหลาดและน่าทึ่ง (amazing) หรือบางทีอาจจะรู้สึกเรื่องของความงามและคุณค่าทางศิลปะไปพร้อมๆ กัน หรืออาจเห็นคุณค่าทางความงามและศิลปะก่อนประโยชน์ใช้สอยก็ได้

การประเมินคุณค่าทางความงามของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน อาจพิจารณาได้ทั้งแบบที่พิจารณาคุณค่าของหัตถกรรมพื้นบ้านนั้นเป็นหลัก (objective view) และการพิจารณาออกไปจากตนเองหรือแบบอัตนัย (subjective view) หรือพิจารณาที่ศนะใดที่ศนะหนึ่ง หรืออาจจะพิจารณาควบคู่กันไป

คุณค่าทางสุนทรียภาพ (aesthetic value) อาจพิจารณาจากองค์ประกอบของสิ่งเหล่านี้ คือความสมดุล (balance) สัดส่วน (proportion) จังหวะ (rhythm) ความประสานกลมกลืน (harmony) ความขัดแย้ง (contrast) และจุดเด่นในงานศิลปะ (dominance) องค์ประกอบของความงามหรือสุนทรียภาพเหล่านี้ก็นำไปพิจารณางานหัตถกรรมพื้นบ้าน โดยพิจารณา รูปทรง โครงสร้าง ลวดลาย และวัสดุได้

ความสมดุลของงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน อาจเกิดจากรูปทรงและเส้นรอบนอก โครงสร้าง ลวดลาย ตลอดจนวัสดุที่ใช้ว่ามีลักษณะความสมดุลเป็นแบบที่เท่ากัน (symmetrical balance) หรือเป็นแบบความสมดุลที่ไม่เท่ากัน (asymmetrical balance) คือมีลักษณะของความสมดุลโดยสายตา

โดยประมาณความสมดุลของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านมักจะเป็นแบบความสมดุลชนิดที่สองข้างเท่ากัน เพราะเป็นความเคยชินตามสัญชาตญาณมากกว่า เช่น การสร้างรูปเครื่องจักสาน เครื่องปั้นดินเผา มักจะมีความสมดุลแบบสองข้างเท่ากันมากกว่าแบบความสมดุลที่ไม่เท่ากัน เพราะการสร้างรูปแบบสองข้างเท่ากันจะก่อให้เกิดความรู้สึกที่ลงตัวงดงามได้ง่ายกว่า หรือแม้แต่การสร้างลวดลายประกอบก็มักเป็นแบบความสมดุลที่เท่ากันมากกว่า ลักษณะของความสมดุลแบบเท่ากันนี้จะปรากฏในรูปทรง โครงสร้าง ลวดลายของงานหัตถกรรมพื้นบ้านและมักปรากฏออกมาในรูปแบบที่เรียบง่ายไม่ซับซ้อน อันเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน

สัดส่วน หมายถึง การสร้างรูปทรงที่มีขนาดที่เหมาะสมกับประโยชน์ใช้สอยและองค์ประกอบอื่นๆ เช่น การปั้นน้ำเต้าหรือคนโทน้ำของภาคเหนือ ก็จะต้องคำนึงถึงขนาดและสัดส่วนที่จะทำให้เครื่องปั้นดินเผานั้นสามารถใช้งานได้ดี ไม่เล็กหรือใหญ่หรือมีเนื้อหนาเกินไป ซึ่งจะทำให้ไม่งดงาม และใช้ประโยชน์ได้ไม่ดีเท่าที่ควร สัดส่วนจะสัมพันธ์กับลวดลาย โครงสร้างและคุณสมบัติของวัสดุแต่ละชนิดด้วย

จังหวะ หรือช่วงจังหวะ หมายถึง ความเคลื่อนไหวที่มีความซ้ำและต่อเนื่องกันเป็นระยะ อาจสังเกตได้จากเส้นรอบนอกของงานหัตถกรรมที่มีความโค้งเว้าหรือคอดหยักซ้ำๆ กัน แต่จะต้องก่อให้เกิดความประสานกลมกลืนกัน หรือการวางลวดลายให้มีจังหวะที่สัมพันธ์กับรูปทรงและโครงสร้าง ลักษณะเช่นนี้จะปรากฏในงานหัตถกรรมพื้นบ้าน ในลักษณะที่มักเป็นไปโดยธรรมชาติ มีท่วงทีลีลาที่ก่อให้เกิดความงามได้จังหวะ ในงานศิลปะอาจปรากฏได้ 3 ลักษณะ คือ จังหวะของรูปร่าง จังหวะของค่าน้ำหนัก และจังหวะของขนาด

ความประสานกลมกลืน หมายถึงความพอดี ความเหมาะสมของส่วนประกอบของสิ่งนั้นๆ ความพอดีนี้จะก่อให้เกิดเอกภาพที่มีความงามประสานกลมกลืนกัน เกิดขึ้นได้หลายลักษณะ เช่น ความประสานกลมกลืนกันด้วยเส้นของวัตถุนั้น ความประสานกลมกลืนกันด้วยรูปทรง ความประสานกลมกลืนกันด้วยรูปลักษณะ ความประสานกลมกลืนกันด้วยสี ขนาด และน้ำหนักความเข้ม เป็นต้น ความประสานกลมกลืนของงานหัตถกรรมพื้นบ้านก็อาจพิจารณาได้จากตัวอย่างงานหลายชนิด เช่น งานทอผ้า แต่เดิมจะมีความประสานกลมกลืนกันอย่างมาตั้งแต่การเลือกใช้วัสดุ การเลือกสี การใช้ลวดลายที่ประสานกลมกลืนกันแทบทั้งสิ้น และยังมีความประสานกลมกลืนกันกับประโยชน์ใช้สอยด้วย

ความขัดแย้ง คือ ความไม่ประสานกลมกลืนกัน ซึ่งมีลักษณะตรงข้ามกับความประสานกลมกลืน ความขัดแย้งจะช่วยทำให้งานหัตถกรรมพื้นบ้านดูไม่จืดชืดเกินไป ลักษณะของความขัดแย้งจะต้องมีลักษณะต่างๆ เช่นเดียวกันกับความประสานกลมกลืน และจะต้องมีความพอดีด้วย หากมีมากเกินไปก็จะทำให้ดูขัดตาไม่งดงามได้ เช่น การทอผ้าที่ใช้สีวิทยาศาสตร์มาใช้ย้อมเส้นไหม

เส้นด้าย ทำให้มีสีสดขนาด ไม่ประสานกลมกลืนกันกับลวดลายและรูปแบบของผ้าพื้นบ้านดั้งเดิม ทำให้ความงามด้อยไป หรือการใช้ลวด หรือ พลาสติก เข้าไปประกอบกับเครื่องจักสานจะทำให้เกิดความขัดตาได้เช่นกัน

จุดเด่นในงานศิลปะ หรือจุดที่มีลักษณะเด่นที่เกิดจากการเน้น ซึ่งก่อให้เกิดจุดสนใจแก่ผู้พบเห็นเป็นพิเศษ จุดเด่นเหล่านี้จะเกิดได้ด้วยการเน้นหรือการสร้างจุดเด่นอาจจะเกิดจากการเน้นด้วยรูปทรง โครงสร้าง ลวดลาย วัสดุและสี

อย่างไรก็ตาม จุดเด่นของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านมักจะอยู่ที่ลวดลายและการเลือกใช้วัสดุที่ก่อให้เกิดความรู้สึกที่ตื่นตาตื่นใจ น่าดูน่าชม ความงดงามและคุณค่าทางศิลปะของหัตถกรรมพื้นบ้านส่วนมากจะมีลักษณะเรียบง่าย ชัดเจน ไม่ซับซ้อน และประสานกับประโยชน์ใช้สอย ความงามที่ปรากฏตามหลักองค์ประกอบของสุนทรียภาพดังกล่าวแล้ว ยังเป็นผลจากการทำงานเป็นจำนวนมากที่สืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษ จนเป็นประเพณีเฉพาะถิ่น มิได้เกิดจากการเรียนรู้ตามหลักวิชาแต่อย่างใด ช่างพื้นบ้านอาจจะเป็นบุคคลที่มีลักษณะพิเศษแตกต่างจากคนทั่วไปที่สามารถมองเห็นความงามของธรรมชาติแล้วนำมาประยุกต์ใช้กับศิลปหัตถกรรมของตน คุณลักษณะที่ก่อให้เกิดความงามอีกประการหนึ่งคือ ความชาญฉลาดในการเลือกใช้วัสดุธรรมชาติที่มีอยู่ให้ประสานกับรูปทรง โครงสร้าง ลวดลาย และประโยชน์ในการใช้สอยได้อย่างประสานกลมกลืนกันอย่างดียิ่ง ความงามของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านเป็นความงามที่แฝงหรือซ่อนอยู่ในสิ่งที่เรียบง่ายที่ชาวบ้านได้สร้างสรรค์ขึ้นจะต้องพิจารณาด้วยความละเอียดถี่ถ้วน

จากแนวคิดในการศึกษาศิลปะพื้นบ้านดังกล่าว จะเห็นได้ว่า เราไม่อาจศึกษาตัวชิ้นงานแต่เพียงอย่างเดียวได้ การศึกษาสภาพแวดล้อมจึงเป็นสิ่งที่ควรศึกษาควบคู่ไปด้วย เพราะการเกิดของเครื่องมือเครื่องใช้ย่อมมีเหตุผล และปัจจัยที่ทำให้เกิดขึ้น การศึกษางานหัตถกรรมพื้นบ้านจึงมุ่งให้เกิดความรู้เกี่ยวกับงานนั้นๆ ทั้งในมุมมองกว้างและลึก ซึ่งประกอบด้วยการศึกษาสภาพแวดล้อมที่เกี่ยวกับชิ้นงานและการศึกษาวิเคราะห์ชิ้นงาน (นวลลออ ทินานนท์. 2543: 76)

1.6 ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านในประเทศไทย

วิบูลย์ ลิ้มสุวรรณ. (2539: 73-87) กล่าวถึงศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านในประเทศไทยไว้ดังนี้

1. เครื่องเคลือบดินเผา (ceramics) ได้แก่ เครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน ทั้งที่เป็นดินเผาธรรมดาและดินเผาที่เคลือบด้วยน้ำยาเคลือบชนิดต่างๆ ซึ่งมีอยู่ทุกภาคของประเทศ มีกรรมวิธีการผลิตและมีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นที่แตกต่างกันไปตามความนิยมของแต่ละถิ่น เช่น การปั้นโอ่งและ กระถางเคลือบลายมังกรของจังหวัดราชบุรี เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนที่อำเภอโชคชัย จังหวัดนครราชสีมา เครื่องปั้นดินเผาสุทิมห้อม อำเภอสุทิมห้อม จังหวัดสงขลา และเครื่องปั้นดินเผาของจังหวัดเชียงใหม่

เป็นต้น ภาชนะเครื่องปั้นดินเผาที่ทำในท้องถิ่นต่างๆ มีทั้งที่เป็นเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น โอ่ง อ่าง กระถาง จาน ถ้วยโอ้อาขาม ไห กระปุก ครก น้ำตั้น ฯลฯ และเครื่องประดับอาคารบ้านเรือน เช่น กระเบื้อง ลูกกรง เป็นต้น

2. การทอผ้าและเย็บปักถักร้อย (textile and embroidery) ได้แก่ การทอผ้าในท้องถิ่นต่างๆ ทั้งการทอผ้าไหม ผ้าฝ้าย และการทอผ้าชนิดอื่นๆ เช่น การทอผ้าไหมของภาคเหนือและภาคอีสาน การทอผ้าเกาะยอ ของจังหวัดสงขลา การทอผ้าพุมเรียง อำเภอลาไยยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี รวมถึงการเย็บปักถักร้อย เพื่อการตกแต่งด้วย เช่น การทอยกดอก การทอจก และการประดับตกแต่งด้วยลูกปัดและกระจุไปจนถึงการทอธงหรือตุ้มของภาคเหนือและภาคอีสาน สำหรับใช้ในการเทศกาลต่างๆ ด้วย

3. การแกะสลัก (Carving) ได้แก่ การแกะสลักเพื่อให้เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ด้วยวัสดุต่างๆ เช่น การทำครกหินที่อ่างศิลา จังหวัดชลบุรี การแกะสลักไม้สำหรับทำเครื่องเรือน เครื่องตกแต่งอาคารของภาคเหนือ การแกะสลักไม้เป็นรูปเคารพของภาคอีสาน การแกะสลักด้วยหนังตะลุงของภาคใต้ การแกะงาช้างที่จังหวัดนครสวรรค์ เป็นต้น

4. หัตถกรรมโลหะ (metal works) ได้แก่ หัตถกรรมโลหะชนิดต่างๆ ตั้งแต่การทำเครื่องมือเครื่องใช้ด้วยเหล็ก ทองเหลือง ทองแดง สำริด ตะกั่ว รวมถึงการทำเครื่องประดับตกแต่งด้วยเงิน ทอง ซึ่งมีการทำหัตถกรรมอยู่ทั่วไป เช่น มีดอรัญญิกของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา การทำบาตรที่บ้านบาตร กรุงเทพฯ การทำมีด จอบ เสียม ที่หนองบัวแดง จังหวัดร้อยเอ็ด การทำเครื่องเงินเครื่องทองของจังหวัดเชียงใหม่ และการทำเครื่องถมของจังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นต้น

5. เครื่องจักสาน (basketry mats) ได้แก่ หัตถกรรมพื้นบ้านที่ทำขึ้นด้วยวิธีการจักสาน โดยใช้วัสดุธรรมชาติชนิดต่างๆ เช่น ไม้ไผ่ หวาย กระจุต ใบลำเจียก ใบเตย ย่านลิเภา ฯลฯ เครื่องจักสานเป็นหัตถกรรมพื้นบ้านที่ยังมีทำกันอย่างแพร่หลายทั่วทุกภาค และนิยมใช้กันอย่างกว้างขวาง แหล่งผลิตเครื่องจักสานที่สำคัญมีกระจายอยู่ทั่วทุกภาค ทั้งที่ทำขึ้นเพื่อซื้อขายแลกเปลี่ยนเฉพาะฤดูที่เว้นว่างจากการทำนาไร่ ทำนา และที่ทำเป็นอาชีพหลักตลอดปีก็มี เช่น เครื่องจักสานภาคกลางที่ทำกันอยู่หลายจังหวัด เช่น นครปฐม ราชบุรี เพชรบุรี อ่างทอง ชลบุรี ส่วนในภาคอื่นๆ ก็มีการทำเครื่องจักสานกันอยู่หลายจังหวัด ส่วนในภาคใต้ก็มีทำกันหลายจังหวัดเช่นกัน เช่น การสานเสื่อกระจุที่อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง การสานเสื่อปาหนัน หรือเสื่อลำเจียกของจังหวัดปัตตานี และกระบี่

6. การก่อสร้าง (architectures) ได้แก่ สถาปัตยกรรมทั่วไป ตั้งแต่การสร้างอาคารบ้านเรือน และการก่อสร้างเพิงพักชั่วคราว รวมถึงการก่อสร้างอาคารที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา โดยงานประเภทนี้จะมีรูปแบบแตกต่างกันไปตามความนิยมของท้องถิ่น เช่น เรือนเครื่องสับ หรือ

เรือนไทยของภาคกลาง เรือนกาแลของภาคเหนือ เรือนเสาลอยของภาคใต้ และเรือนพื้นบ้านของภาคอีสาน เป็นต้น

7. ภาพเขียน (Painting and Drawing) ได้แก่ งานจิตรกรรมหรือภาพเขียนสีและภาพลายเส้น งานประเภทนี้มักจะเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนาเป็นส่วนมาก ภาพจิตรกรรมที่แสดงเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นแสดงให้เห็นลักษณะของฝีมือช่างพื้นบ้านเด่นชัด เช่น ภาพจิตรกรรมฝาผนังพื้นบ้านตะวันออกเฉียงเหนือบางแห่ง จิตรกรรมฝาผนังบ้านล้านนา การเขียนภาพในงานเทศกาลต่างๆ การตกแต่งเครื่องมือเครื่องใช้ของชาวชนบท เช่น การตกแต่งเรือกอลและของภาคใต้ การตกแต่งเกวียนหรือกระทะของภาคเหนือ

8. การปั้นรูปและลวดลายประดับ (Sculpture and decorating motive) ได้แก่ งานประติมากรรมทั้งหลาย เช่น การปั้นตุ๊กตาเสียบบาล ตุ๊กตาชาวบ้าน รวมถึงการปั้นลวดลายประดับอาคารสิ่งก่อสร้างต่างๆ งานประติมากรรมประเภทนี้มักเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่

9. การทำเครื่องกระดาษ (Paper mache) ได้แก่ การทำกระดาษพื้นบ้าน เช่น การทำกระดาษสาของภาคเหนือ การทำกระดาษข่อยของภาคกลาง และการทำกระดาษสำหรับใช้ตกแต่งในเทศกาลหรืองานนักขัตฤกษ์ต่างๆ

10. ประเภทเบ็ดเตล็ด ได้แก่ งานพื้นบ้านที่ไม่อาจจัดเข้าประเภทใดได้แน่นอน มีอยู่หลายชนิด เช่น การจัดดอกไม้ การแกะสลักผลไม้ การแทงหยวก การทำหุ่นกระดาษ เครื่องเขิน การทำเครื่องดนตรี การทำลูกปัด หรือเครื่องประดับกายอื่นๆ

1.7 สภาพงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านในประเทศไทย

นวลลอ ทินานนท์ (2544: 24-26) กล่าวถึงงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านว่ามีความผูกพันอยู่กับวิถีชีวิตชาวบ้านมานานนับร้อยปี การเป็นสังคมเกษตรกรรมทำให้ชาวนามีชีวิตอยู่อย่างเรียบง่าย ในฐานะที่เป็นผู้ผลิต ผู้ใช้ การสร้างงานหัตถกรรมเป็นสิ่งสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงการดำรงอยู่โดยอาศัยธรรมชาติ ปรับตัวให้เข้าสภาพแวดล้อมอย่างกลมกลืน งานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านก่อให้เกิดเป็นรูปแบบของศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะ ในช่วงเวลาปัจจุบันที่เรามีการพัฒนาประเทศด้วยเทคโนโลยีแขนงต่างๆ ความเจริญเหล่านี้ได้กระจายสังคมเมืองไปสู่สังคมชนบทและหมู่บ้าน เป็นผลให้ชาวบ้านรับผลจากความเจริญก้าวหน้าเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตประจำวัน ซึ่งมีผลกระทบให้บางส่วนในชีวิตเปลี่ยนแปลงไป รวมไปถึงงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านก็ได้รับผลกระทบด้วยเช่นกัน คือ ชาวบ้านที่เคยอยู่อย่างเรียบง่ายกับความทันสมัยเข้ามา จากเคยใช้วัวควายไถนา ก็หันมาใช้เครื่องจักรแทน เครื่องมือเครื่องใช้ที่เป็นศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านที่เคยจำเป็น ต้องใช้ก็หมดความสำคัญไป เช่น โขงโลง กังหันลม ก็ถูกเปลี่ยนไปเป็นเครื่องสูบน้ำ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้ขาดการสืบทอด การสร้างสิ่งของเครื่องใช้สำหรับอาชีพทำนาทั้งหมดลง การใช้สีข้าวที่ทำจากไม้ไผ่

จักสาน ใช้ดินเหนียวอัดก็หมดการใช้แรงงานกลายเป็นโรงสีข้าวแทน นอกจากนี้เครื่องใช้ในบ้าน เช่น ตะกร้า กระบุง กระจาด ในบางท้องถิ่นจะไม่มีบ้านใดที่สานไว้ใช้ เนื่องจากต้องใช้เวลาในการสานมาก การซื้อหาเครื่องใช้พลาสติกทำได้ง่ายกว่าทั้งราคายังไม่แพง จึงทำให้เลิกใช้เครื่องใช้พื้นบ้าน

สภาพของงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านในปัจจุบันหลายๆ พื้นที่จึงได้รับผลกระทบ ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องของบทบาทหน้าที่ใช้สอย กระบวนการผลิต และด้านรูปแบบ ที่แสดงถึงความ เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นไป

2. ข้อมูลเกี่ยวกับเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาของประเทศไทย

2.1 ความเป็นมาของเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนา

มนุษย์เริ่มเก็บเมล็ดข้าวซึ่งเป็นพืชชนิดหนึ่งในตระกูลหญ้ามาบริโภคเมื่อไรไม่มีใครรู้แน่นอน แต่สันนิษฐานว่า มนุษย์เริ่มเก็บเมล็ดข้าวปามากินตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ จากนั้น “ข้าว” ได้เข้ามามีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์เรื่อยมาและกลายเป็นอาหารหลักในยุคโลหะ หลังจากนั้นมนุษย์ก็บริโภคข้าวเรื่อยมา ตั้งแต่ในสมัยประวัติศาสตร์จนถึงปัจจุบัน

การนำข้าวมาเป็นอาหารของมนุษย์นั้น มีพัฒนาการเรื่อยมานับหมื่นปี เริ่มตั้งแต่การเก็บข้าวป่า ซึ่งขึ้นอยู่ตามธรรมชาติมาเป็นอาหารเมื่อประมาณ 15,000 ปีมาแล้ว ซึ่งในสมัยนั้นข้าวอาจจะเป็นยังไม่เป็นอาหารหลัก เพียงแต่เป็นอาหารที่หาได้ตามฤดูกาลเท่านั้น ในฤดูกาลที่ข้าวยังไม่แก่ มนุษย์ก็จะกินผลไม้หรือพืชอื่น ต่อมาเมื่อมนุษย์ได้เรียนรู้ธรรมชาติมากขึ้น จึงคิดปลูกข้าวเพื่อบริโภคแทนการเก็บจากป่า การปลูกข้าวยุคแรกของมนุษย์อาจจะเป็นการทำไร่เลื่อนลอย ซึ่งเริ่มเมื่อประมาณ 10,000 ปีมาแล้ว และเป็นยุคที่มนุษย์เริ่มหักล้างถางพง เริ่มโค่นต้นไม้ เผาป่า เพื่อปลูกข้าว

การปลูกข้าวในยุคแรกได้กระทำอย่างง่าย ๆ ด้วยการไ้ไม้ปลายแหลมแทงดินให้เป็นรูแล้วหยอดเมล็ดข้าวลงไป จากนั้นก็คอยให้ข้าวงอกและเติบโตขึ้นเองตามธรรมชาติ โดยอาศัยน้ำฝนและน้ำค้างหล่อเลี้ยงจนข้าวโตและออกรวงให้เมล็ดตามต้องการ ซึ่งไม้ปลายแหลมที่ใช้แทงดินให้เป็นรูสำหรับปลูกข้าวไร่ ถือได้ว่าเป็นเครื่องมือชิ้นแรกที่ใช้ในการทำนา วิธีปลูกข้าวไร่ด้วยเครื่องมืออย่างนี้ ปัจจุบันยังปลูกกันอยู่ในบางท้องถิ่นเพราะเป็นการปลูกข้าวที่ง่ายที่สุด

ต่อมาวิธีการปลูกข้าวของมนุษย์ได้พัฒนามาอีกขั้นหนึ่งคือ การทำนาหว่านและนาดำ ซึ่งการทำนาทั้งสองวิธีนี้ จำเป็นต้องใช้เครื่องมือ ที่สามารถอำนวยความสะดวกสบายและประโยชน์ใช้สอยที่มากขึ้น (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. 2540: 38-39) มนุษย์จึงได้คิดค้น ทดลองประดิษฐ์และสร้างสรรค์เครื่องมือต่างๆ ขึ้นมา ด้วยการนำวัสดุและวัตถุดิบต่างๆจากธรรมชาติในท้องถิ่น มาสร้างสรรค์ขึ้น โดยใช้ทักษะฝีมือ ประกอบกับความรู้ที่สั่งสมจากประสบการณ์ตรงในการดำรงชีวิต เกิดเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนามีคุณค่าและใช้ประโยชน์ได้อย่างสูงสุด

วัฒนธรรม จุฑะวิภาค (2545: 41) กล่าวว่า เครื่องมือทำนาถือเป็นศิลปะพื้นบ้านของไทยที่สำคัญ เนื่องจากประเทศไทยนั้น ประชากรส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตรกรรม โดยเฉพาะการทำนา ถือว่าเป็นกระดูกสันหลังของชาติมาแต่โบราณ เกือบทุกครอบครัวต้องรู้จักการทำนา ทำไร่ หาเลี้ยงชีพ ดังนั้น เครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนาเพาะปลูก จึงมีอย่างพร้อมมูล เช่น บู่ก็ กระบุง กระดัง กระบาย ครกตำข้าว สาก จอบ เสียม กระชู้ พ้อม สัด พั่ว คราด กระออม ถัง คันไถ โพง ระเบิด กระบอกน้ำ เคียว คันฉวย เครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนามักไม่ค่อยมีความประณีตสวยงามมากนัก เนื่องจากเป็นเครื่องมือที่ใช้งานสมบุกสมบัน เปื้อนดินโคลน เปียกน้ำตลอดเวลา ดังนั้น ชาวบ้านจึงคำนึงถึงความมั่นคงแข็งแรง ทนทาน สะดวกในการใช้งานมากกว่าอย่างอื่น

2.2 ประเภทและลักษณะของเครื่องมือพื้นบ้านในการทำนา

เครื่องมือและอุปกรณ์ในการทำนาได้พัฒนามาจากเครื่องกลอย่างง่าย ๆ ที่ใช้ไม้ไผ่ ไม้เนื้ออ่อน ไม้เนื้อแข็ง โดยชาวนาเป็นผู้ที่ได้จัดทำเองหรือว่าจ้างจากผู้ที่มีฝีมือในท้องถิ่นเป็นผู้จัดทำให้ ต่อมาเมื่อเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามา เครื่องมือและอุปกรณ์ต่าง ๆ ได้พัฒนาไปโดยอาศัยเครื่องยนต์ โลหะ และพลาสติก เป็นต้น เครื่องมือและอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่ชาวนาใช้ในการทำนาตามช่วงระยะต่าง ๆ นั้นมีมากมายหลายประเภท โดย อำนาจ ศิลวัตร (2534: 37) ได้แบ่งประเภทของเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาไว้ 6 ประเภท ดังนี้

1. เครื่องมือเครื่องใช้ในการเตรียมพื้นที่และเพาะปลูก ได้แก่ ไถ คราด จอบ สับ อีซอบ ไม้หัวโยก
2. เครื่องมือเครื่องใช้ในการวิดน้ำ ได้แก่ ช้างโง่ โตงเตงวิดน้ำ ระเบิดมือ ท่อพญานาค
3. เครื่องมือเครื่องใช้ที่เป็นยานพาหนะขนข้าว เกวียน กระแทะ เลื่อน
4. เครื่องมือเครื่องใช้ในการจัดการผลผลิตข้าว ได้แก่ เคียว ขะเน็ด คาน ขอบฉายส่งฟาง กระทาลากข้าว กระทาใหญ่ พั่วสาดข้าว ไม้ฟาดข้าว กระพ้อมฟาดข้าว โฉเจ ไม้หนามชักข้าว ไม้หลาวส่งข้าว ไม้หลาวปักข้าว เครื่องสีฝัดข้าว ยุ้งและฉางข้าว เครื่องซ่อมข้าว เครื่องสีข้าวด้วยมือ
5. เครื่องมือเครื่องใช้ที่เป็นภาชนะใส่ข้าว กระบุง กระบา กระพ้อม กระบาย กระเช้า กระพ้อ กระดัง กระโล่ กระบุงปากบาน สัด ถังตวงข้าว ทะนาน
6. เครื่องมือเครื่องใช้ที่เป็นอุปกรณ์ประกอบพิธีกรรม ได้แก่ เฉลว

เขาวนุช เวศร์มาดา (2541: 85-86) ได้แบ่งเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาไว้ 4 ประเภท ดังนี้

1. เครื่องมือเครื่องใช้ในระย่ก่อนเพาะปลูก
 - ไถ เป็นเครื่องมือที่ใช้พรวนดินก่อนการปลูกข้าว กลับหน้าดินเพื่อให้ดินร่วนซุย แบ่งเป็น 2 ชนิด คือ ไถหัว ซึ่งเป็นไถที่ใช้แรงงานวัวและไถควายซึ่งเป็นไถที่ใช้แรงงานควาย

- แอ็ก เป็นเครื่องมือที่ใช้สำหรับสวมคอวัวควายเพื่อที่จะไถ มี 2 ชนิด คือ แอ็กวัว –ควายคู่ กับ แอ็กควายเดี่ยว

- คราด เป็นเครื่องมือที่ใช้สำหรับคราดดินให้ร่วนซุย คราดมี 2 ชนิด คือ คราดวัวควายคู่ และ คราดควายเดี่ยว

- จอบ เครื่องมือสำหรับดายหญ้า พรุนดิน และเตรียมดิน

- กวักล้า เป็นเครื่องมือที่ใช้สำหรับใส่กากล้าหรือขนย้ายสิ่งของ มักใช้ทางภาคเหนือ

- ตอก เครื่องมืออีกชนิดหนึ่งที่ใช้สำหรับตอกมัดฟ่อนหรือกากล้า มีอยู่ 2 ชนิด คือ ตอกมัดฟ่อนข้าวกับตอกมัดก่ำ

- ไม้หาบล้า (บางถิ่นเรียก คันหลาว) ใช้สำหรับหาบต้นกล้าเพื่อนำไปปักดำ

2. เครื่องมือเครื่องใช้ในช่วงเก็บเกี่ยว

- ม้าหาบข้าว เป็นเครื่องมือที่ใช้ในการเรียงต้นกล้าหรือฟ่อนข้าวในคันหลาว

- เคียว เป็นเครื่องมือเกี่ยวข้าวมีรูปข้าวมีรูปโค้ง มี 2 ชนิด คือ เคียวงอกกับเคียวลา

- คันหลาว เป็นเครื่องมือที่ใช้สำหรับหาบฟ่อนข้าวจากนาไปลานนวด หรือใช้หาบกากล้าไป

ปักดำ

- ไม้หนีบ/ไม้ตีข้าว/ไม้ฟาดข้าว เป็นเครื่องมือที่มีลักษณะเป็นไม้หนีบสองท่อน มีเชือกร้อยตรงกลางใช้สำหรับหนีบฟ่อนข้าวเพื่อยกข้าวฟาดลงบนลานหรือไม้รองในการนวดข้าว ใช้มากทางภาคอีสาน

- ม้ารองนวดข้าวข้าว เป็นเครื่องมือที่ใช้สำหรับรองรับฟ่อนข้าวเพื่อนวดหรือฟาดตีเมล็ดข้าวให้หลุดร่วงออกจากรวงข้าว

- ไม้รวดข้าวสนุ เป็นเครื่องมือที่ใช้สำหรับวางคันหลาวเพื่อนวดข้าว โดยใช้ไม้รวดสนุตีข้าวที่เหลืออยู่ในมัดฟาง

- ฟอยหนาม เป็นเครื่องมือที่ใช้สำหรับกวาดเศษฟ่อนและเศษฟางออกจากกองข้าว

- พัดวี เป็นเครื่องมือที่ใช้สำหรับพัดฟ่อนและข้าวลีบให้ออกจากข้าวเปลือก

- คราด เป็นเครื่องมือที่ใช้สำหรับคราดกวาดขยะมูลฝอยและเกลี่ยดินเพื่อทำลานนวดข้าว

- ตะกร้า เป็นเครื่องมือที่ใช้สำหรับใส่ข้าวเปลือก ข้าวสาร ตักตวงข้าวหรือใส่สิ่งของอื่น ๆ

3. เครื่องมือเครื่องใช้ในการขนส่งข้าว

- เกวียน/ล้อ เป็นเครื่องมือที่ใช้สำหรับขนส่งข้าว และสิ่งของอื่น ๆ ใช้แรงงานในการขนส่งจากวัวหรือควาย

- สากแหก เป็นเครื่องมือที่ใช้สำหรับหีบข้าว สากแหกมี 2 ข้าง ใช้คานหีบสอกลางแล้วหีบขึ้นบ่าหรือไหล่

4. เครื่องมือในการแปรรูปข้าว

- ครกข้อมมือ เป็นเครื่องมือที่ใช้สำหรับตำข้าวเปลือก จากข้าวเปลือกเป็นข้าวกลิ้ง จากข้าวกลิ้งเป็นข้าวสาร

- ครกกระเดื่อง เป็นเครื่องมือที่ใช้สำหรับตำข้าว โดยใช้ปลายเท้าเหยียบกระเดื่องสาก เพื่อกระดกขึ้น-ลง เวลาตำข้าว

- กระด้ง เป็นเครื่องมือที่ใช้สำหรับผัดร่อนข้าวเอาเศษฟาง และละอองฝุ่นออกจากเมล็ดข้าว

- ตะแกรง เป็นเครื่องมือที่ใช้สำหรับร่อนแยกเศษฟางออกจากเมล็ดข้าว

สวัสด์ วีระเดชะ (2514: 197) ได้กล่าวถึงชนิดเครื่องมือที่ใช้ในการทำนา แบ่งได้เป็น 2 ชนิด ดังนี้

1. เครื่องมือที่ใช้แรงสัตว์ ได้แก่ ไถ คราด เป็นต้น

2. เครื่องมือที่ใช้ด้วยแรงคน ได้แก่ จอบขุด พลั่ว เคียว เป็นต้น

วีระพงษ์ แสงชูโต (2545: 41-58) ได้แบ่งประเภทเครื่องมือทำนาพื้นบ้านในภาคเหนือตอนบนไว้ 4 กลุ่ม ดังนี้

1. เครื่องมือที่ใช้ในการเตรียมดิน ได้แก่

- ไถ ใช้ในการไถดินและพลิกดินด้านล่างให้กลับขึ้นมาอยู่ด้านบน ใช้วัวและควายในการลาก

- เฝือหรือคราด ใช้ในการย่อยดินและเก็บเศษวัชพืชออกจากที่นา ใช้วัวและควายในการลาก

- ขุด ใช้ในการย่อยดินและกดทับวัชพืชมีลักษณะเหมือนล้อรถทำด้วยไม้กลมท่อนยาว ใช้วัวและควายในการลาก

- ขอบก หรือจอบ ใช้ในการย่อยหรือสับดินให้ละเอียดในบริเวณที่ไถเข้าไปไม่ถึง

2. เครื่องมือที่ใช้ในการขนส่งน้ำ ได้แก่

- ฝาย หรือทำนบกั้นน้ำ ทำจากไม้ไผ่จำนวนมากตอกเรียงกันเป็นตับ แล้วนำไปวางขวางลำน้ำ เพื่อกั้นน้ำให้ไหลจากคลองหรือลำเหมืองเข้าสู่ไร่นา

- หลุกวิดน้ำ ใช้ในการตักน้ำจากลำธารหรือแม่น้ำขึ้นมาเพื่อส่งต่อไปในไร่นา มีลักษณะเป็นล้อวงใหญ่ที่หมุนรอบแกนได้ โดยเกิดจากแรงน้ำในลำธารไหลไปปะทะกับแผ่นไม้ หรือใช้แรงควายช่วยในการหมุนในกรณีที่เป็นบริเวณน้ำนิ่ง โดยวงล้อของหลุกจะมีกระบอกไม้ไผ่คอยตักน้ำจากลำธารขึ้นมา และเมื่อหมุนวงล้อถึงจุดสูงสุด กระบอกจะคว่ำลงและปล่อยน้ำลงในรางที่รองรับไว้ให้ไหลเข้าสู่ไร่นาได้

3. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บเกี่ยว นวดและขนส่งข้าว ได้แก่

- เคียว ใช้ในการเกี่ยวรวงข้าวออกจากต้นข้าว ลักษณะของเคียวมีอยู่หลายแบบ โดยแบบที่ชาวนาภาคเหนือใช้ในที่ราบ จะมีความโค้งไม่มากนัก เรียกว่า เคียวลา หรือเคียวหางไก่

ถ้ามีความโค้งมากคล้ายพระจันทร์เสี้ยวเหมือนเคียวในภาคกลาง เรียกว่า เคียวว้าง ส่วนเคียวเกี่ยวข้าวของชาวเขา ซึ่งทำนาบนเขาที่ลาดชัน จะใช้เคียวขนาดเล็ก เรียกว่า กู ซึ่งเป็นใบมีเล็กๆ เสียบในแผ่นไม้ที่วางตั้งฉากกับแกนไม้ไผ่

- หลาว ใช้ในการหาบรวงข้าว ปลายทั้งสองข้างแหลมจนเพื่อใช้เสียบรวงข้าว มีความยาวประมาณ 2 เมตร มีขาตั้งสูงจากพื้นประมาณ 1 เมตร

- ขาหามา เป็นเครื่องมือขนข้าวอีกชนิดหนึ่ง รูปร่างคล้ายกากบาท ตัวหามาทำด้วยไม้ไผ่ขนาดใหญ่ ยาวประมาณ 1.2 เมตร ทำขาเป็นรูปกากบาท 2 คู่ สูงจากพื้นประมาณ 1.5 เมตร ขาไม้ที่ทะลุตัวหามาขึ้นมา จะทำเป็นกระบะสำหรับใส่รวงข้าว และบุด้วยเสื่อลำแพน

- รถเข็นข้าว มีลักษณะเป็นล้อเลื่อน ด้านบนปูด้วยไม้เป็นพื้น มีลักษณะสอบแหลมไปทางด้านหน้า มีแกนไม้เพื่อใช้ล่อกับควายหรือวัวช่วยในการลากคล้ายกับเกวียน

- ไม้ตีข้าว หรือไม้หนีบ ทำจากไม้จริงหรือไม้ไผ่ 2 ท่อน ยาวประมาณ 1 เมตร หัวไม้ผูกติดกันด้วยเชือก ใช้ทำหน้าที่หนีบฟ่อนข้าวเพื่อสะดวกในการจับยกขึ้นแล้วฟาดลง

- แล่ว ใช้สำหรับรองรับการฟาดข้าว เป็นภาชนะเครื่องสานคล้ายกระจาดขนาดใหญ่ เส้นผ่านศูนย์กลางของขอบปากประมาณ 2.5 เมตร สูงประมาณ 1 เมตร สานด้วยลายสวาดหลวง ซึ่งเป็นลายทึบแน่นละเอียด เคลือบหรือทาด้วยสีธรรมชาติจากต้นไม้ มีความแข็งแรงทนทานมาก

- วี หรือพัดขนาดใหญ่ ทำจากไม้ไผ่สานด้วยลายขัด ลักษณะค่อนข้างกลม มีเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 50 เซนติเมตร ทำด้ามด้วยไม้ไผ่ ใช้ในการสร้างแรงลมในกระบวนการสาดข้าว

- แคะ เป็นเครื่องมือที่ใช้ในการรองรับการฟาดข้าว ทำด้วยแผ่นไม้รูปโค้งเหมือนกาบกล้วย กว้างประมาณ 80 เซนติเมตร ยาวตั้งแต่ 1-3 เมตร วางในแนวนอน มีไม้ค้ำด้านหลังให้ตั้งเอียงเพื่อรองรับฟ่อนข้าวที่ฟาดลง

- ครกมอญ ครกตำข้าว หรือครกกระเดื่อง ใช้ในการตำข้าวโดยอาศัยแรงกดที่ปลายหางมอญเพื่อกระดกหัวมอญ (สากตำ) ให้ยกขึ้นแล้วผ่นน้ำหนักที่ปลายหางมอญให้หัวมอญต่ำลงไปในครกที่บรรจุข้าวไว้

- เกวียน ใช้เป็นพาหนะในการขนฟ่อนข้าว ทำด้วยไม้เนื้อแข็งเป็นหลัก ใช้แรงวัวหรือควายในการลาก

4. เครื่องบำรุงรักษาข้าว ได้แก่

- เฉลว หรือตาเลลว เป็นเครื่องมือที่ใช้ประกอบพิธีกรรมโดยถือว่าเป็นเครื่องรางและของศักดิ์สิทธิ์ที่ปกป้องผลผลิตข้าวในนาได้ ทำจากไม้ไผ่สาน

- หุ่นไล่กา คือเครื่องมือใช้ไล่นก ทำจากฟางเป็นรูปตัวคนแล้วนำเสื้อผ้ามารวมเพื่อให้มีลักษณะคล้ายคนจริง

- ธงโบกนก คือเครื่องมือใช้ไถ่นก โดยอาศัยแรงลมพัดทำให้ธงที่ทำจากผ้าที่แขวนไว้ปลายไม้ เคลื่อนไหวได้

- กะลิก คือเครื่องมือใช้ไถ่นก โดยอาศัยแรงลมทำให้ไม้ที่ติดกับแผงไม้ไผ่สานไปเคาะกับเกราะ ให้เกิดเสียงดัง

- ยุ่งข้าว หรือถูข้าว ใช้สำหรับเก็บเมล็ดข้าวเปลือก มีลักษณะเป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ใต้ถุนสูง หลังคาจั่ว มีเสาแข็งแรงและมีทางเดินโดยรอบ ทำจากไม้จริงเนื้อแข็ง เช่น ไม้เต็ง ไม้รัง หรือไม้จริงเนื้ออ่อน เช่น ไม้สัก ซึ่งเป็นไม้ที่นิยมใช้ เนื่องจากมีลำต้นขนาดใหญ่ เนื้อไม้สวยงาม ทน ปลวกและมอดมากัดกินได้ดี ทำให้ยุ่งข้าวไม่ผุพังได้ง่าย

จากการแบ่งประเภทและลักษณะของเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนา ที่ได้ค้นคว้า รวบรวมจากเอกสารดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์ สรุปและจำแนกประเภทของเครื่องมือ เครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาได้ 6 ประเภท ดังนี้

1. เครื่องมือเครื่องใช้ในการเตรียมพื้นที่และเพาะปลูก ได้แก่

- **ไถ** เป็นเครื่องมือใช้ในการเตรียมพื้นที่ขั้นต้นในการไถตะ ไถแปร ใช้แรงงานจากวัว หรือควายลากจูง ตัวไถประกอบไปด้วย หัวหมูที่ทำด้วยไม้ นิยมใช้ไม้ก้ามปู ไม้มะขามเทศ หรือไม้แดง ด้านหน้าเป็นใบหมอนันเป็นตัวยึดใบผานที่ทำด้วยโลหะเหล็กรูปใบโพธิ์ สำหรับแฉกหรือเจาะดิน หาง ยามเป็นส่วนของไถที่ยึดติดกับหัวหมูด้านล่างเรียกว่ากระทุ้ง โดยมีส่วนหัวยึดลงตรงกลางจนถึงกลางหัว หมู ส่วนด้านปลาย เรียกว่า หางยาม เป็นที่จับบังคับการไถของชาวนา ซึ่งทำด้วยไม้เนื้อแข็งเหลาให้ กลม ปลายโค้งยาวประมาณ 1-1.50 เมตร มีคันชักเป็นส่วนของไถที่เชื่อมติดระหว่างหางยามกับแฉก ทำด้วยไม้เนื้อแข็ง เหลากลมเช่นเดียวกัน ไถัวกับไถควายจะแตกต่างกัน โดยไถัวจะเทียมคู่ ไถควาย จะเทียมเดี่ยว ดังนั้น คันชักไถัวจะยาวกว่าไถควาย คันชักไถัวยาวประมาณ 3 เมตร ไถควายยาว ประมาณ 1.50 เมตร ไถัวจะมีแฉกคู่ยาวประมาณ 1.20 เมตร สำหรับพาดคอวัว มีลูกแอกเป็นไม้ที่ 2 ที่ เจาะทะลุแอกเป็นตัวบังคับคอสัตว์ทั้ง 2 ข้างโดยมีเชือกถักเป็นกระทาม สำหรับผูกรัดคอสัตว์ให้ติดอยู่ กับแอก ตัวแอกจะติดอยู่กับคันชักของไถ โดยมีปุมอยู่ปลายคันชัก อาจจะมี 2-3 ปุม ปุมนี้เรียกว่า ปิน เป็นปุมปรับให้ไถตื้นไถลึก ผูกติดกับคันชักด้วยหนังสัตว์แห้งถัก หรือเชือกมนิลา ไถควายจะมีแอกน้อย เป็นไม้ท่อนกลมยาวประมาณ 50 เซนติเมตร เป็นตัวยึดกับปลายคันชักและมีเชือกและเชือกคว่า 2 เส้น ผูกเชื่อมระหว่างแอกน้อยกับคอก (แอกเดี่ยว หรือ เรียกว่า โกก) เป็นส่วนที่ใช้พาดหลังควายมีลักษณะ โค้งงอเป็นรูปคล้ายเขาควายเป็นทำด้วยไม้ไผ่ผ่าแล้วดัดโค้ง มีกระทามผูกติดคอควายด้านล่าง เชือกกระ ทามผูกคอวัวจะยาวประมาณ 1.50 เมตร

- **คราด** เป็นเครื่องมือเตรียมดินที่ใช้ย่อยดินให้ละเอียดปรับดินให้เรียบใช้ทำเทือก (ตี ดินให้เป็นหลุมเป็นโคลนตม) และเก็บเศษวัชพืช ตัวคราด เรียกว่า แม่คราด คราดควายคู่จะยาว

ประมาณ 2.50 เมตร ถ้าเป็นคราดควายเดี่ยวหรือวัวคู่จะยาวประมาณ 1.50 เมตร ตัวแม่คราดด้านล่างจะเป็นซี่หวี ทำด้วยไม้เนื้อแข็ง เรียกว่า ลูกคราด มีความยาวประมาณ 20-35 เซนติเมตร ด้านบนแม่คราดจะเป็นราวยึดสำหรับเป็นมือจับของชาวนา ระหว่างคราดเรียกว่า หูคราด สูงจากพื้นประมาณ 80 เซนติเมตร จากตัวแม่คราด มีไม้ลากยาวจำนวน 2 ท่อน เป็นตัวเชื่อมระหว่างคราดกับวัวหรือควายที่ใช้ลาก เรียกว่า ขาคราด ถ้าเทียมควายเดี่ยวจะวางเป็นแนวขนานเทียมด้วยคอกม ถ้าเป็นคราดคู่หรือวัวคู่ ปลายคราดจะลอมเข้าหากัน แล้วเทียมด้วยแอกคู่

- **จอบสับ** เป็นเครื่องมือเตรียมพื้นที่ขั้นต้นในการทำนา นิยมใช้จอบสับที่มีหน้าจอบทำด้วยเหล็กแข็ง หน้าแคบประมาณ 10 เซนติเมตร มีด้ามเป็นไม้เนื้อแข็งยาวประมาณ 1.50 เมตรใช้ประโยชน์สำหรับย่ำดินให้ละเอียด ดายหญ้า สับขอบคันนาที่ลอยไถเข้าไปไม่ถึง หรือบริเวณที่ไถดินไม่ถึง (อำนาจ ศิลวัตร. 2534: 37-38)

- **ขุบ** เป็นเครื่องมือทำนา โดยใช้ควายหรือวัวลากขุบเพื่อย่ำดินหรือบดทับวัชพืชให้จมในดิน เรียกว่า “ตีเทือกน้ำ” เป็นการเตรียมดินก่อนดำนา ตัวขุบ จะทำจากท่อนไม้ทั้งท่อน เป็นไม้เนื้อแข็งยาวประมาณ 2 เมตร เส้นผ่าศูนย์กลางของตัวขุบ ยาวประมาณ 25 เซนติเมตร ตัวขุบจะถูกบากไม้ให้เป็นเฟือง 7 เฟือง ซึ่งเฟืองที่บากนี้จะทำหน้าที่ย่ำดิน ปลายขุบทั้งสองข้างจะทำเป็นเดือยกลมๆ ไว้เพื่อเป็นเพลาสอดกับไม้ตั้งที่เจาะรูไว้กับตัวขุบ ปลายคานไม้จะใช้ใช้ลิ่มสลักตอกยึด เวลาใช้งาน จะเอาควายหรือวัวหนึ่งคู่มาเทียมแอก เมื่อควายหรือวัวเดิน ขุบก็จะหมุนตีดิน การ “ตีขุบ” จะตีไปเรื่อยๆ จนกว่าดินจะเหลวจนสามารถดำนาได้ ถ้าเป็นขุบขนาดเล็กก็สามารถใช้ควายตัวเดียวเทียมได้ นอกจากนี้ยังมีขุบอีกชนิดหนึ่งเรียกว่า “ขุบทอย” ซึ่งมีขนาดเล็กเหมือนกัน แต่ใช้ลูกทอยซึ่งเป็นไม้ซี่แบน ๆ ตอกไปทั่วแกนขุบ คล้ายล้อตีนแกะที่ใช้บัดถนน (เอกวิทย์ ณ ถลาง. 2544: 158)

- **ไม้หัวโยก** หรืออาจเรียกว่า ไม้ตะโหงก เป็นอุปกรณ์สำหรับช่วยในการปักดำในสภาพนาปักดำที่เทือกแข็ง หรือมีน้ำขังลึก ไม้หัวโยกจะมีรูปเป็นตัวที ตัวหัวมีขนาดเท่ากำมือ ยาวประมาณ 10 เซนติเมตร เป็นที่มีมือจับขาตัวที ยาวประมาณ 30-50 เซนติเมตร ส่วนปลายทำเป็นรูปหางเหยี่ยว สำหรับเลียบโคนต้นกล้าในการปักดำแทนมือ

- **ขังโลง, ขงโลง, โขงโลง** หรือบางที่เรียกว่า **ชักโลง** เป็นเครื่องมือวิดน้ำ รูปร่างเหมือนกระบวยตักน้ำ ตัวกระบวยจะสานด้วยตอกไม้ไผ่แบนลายสอง เป็นรูปทรงกลมมีขอบกว้างประมาณ 35 เซนติเมตร ยาวประมาณ 50 เซนติเมตร ทาหรือยาดด้วยชันน้ำมันยาง หรืออาจจะใช้ปิ๊บสังกะสี 20 ลิตรผ่าครึ่ง ส่วนด้ามของกระบวยจะทำด้วยกระบอกไม้ไผ่ ยาวประมาณ 2 เมตร เวลาทำงานจะต้องตั้งไม้ขาหยั่ง 3 ขา มีเชือกผูกที่ด้ามติดกับตัวกระบวยห้อยยึดกับขาหยั่งด้านบน ใช้งานโดยการจับด้ามโยกให้หัวกระบวยถอยหลัง แล้วจ้วงวิดน้ำใส่กระบวยโยกไปด้านหน้า ช่วงถอยหลังน้ำจะไหลออกมาจากกระบวย

- **โดงเตงวิดน้ำ** เป็นเครื่องมือวิดน้ำโดยใช้ปืปลังกะสีหรือถังน้ำ นำเชือกเหนียวมาซึ่ง 3 เส้น แล้วนำปืปลังกะสีหรือถังน้ำ มาผูกไว้ระหว่างช่วงกลางเชือกที่ซึ่ง 2 เส้นแรก ผูกติดที่ปากถัง ด้านบนทั้งซ้ายและขวา เส้นที่เหลือผูกติดที่ก้นด้านล่าง การทำงานจะใช้คนเหวี่ยง 2 คน ยืนจับปลายเชือกตรงข้ามกัน มือบนจับเชือกสองเส้นที่ผูกติดด้านบน มือล่างจับ 1 เส้นที่ผูกด้านล่าง แล้วเหวี่ยงปืปลังกะสีหรือถังน้ำให้ลอยไปด้านหลัง แล้วจ้วงน้ำเหวี่ยงไปด้านหน้า จากนั้นกระดกเชือกเส้นที่ผูกกับก้นถังขึ้น น้ำก็ไหลออกจากภาชนะดังกล่าว (อำนาง ศิลวัตร. 2534: 38-39)

- **ระหัด, ระหัดมือ** หรือเรียกว่า **ระหัดชกมวย** เป็นเครื่องชักน้ำเข้านา ทำด้วยไม้เป็นราง ใช้มือหมุนหรือใช้ถีบด้วยเท้า มักใช้ไม้สักทำ มีส่วนประกอบสำคัญคือ รางน้ำ ใบระหัด เผลา มือหมุน

- รางน้ำ ใช้ไม้สักทำเป็นโครงยาว 4-6 เมตร ใช้ไม้กระดานบาง ๆ ตีประกบทั้งสองข้าง ซีกบนเปิดโล่ง ด้านใต้ตีไม้ทึบให้หนาและแข็งแรง รางน้ำที่ทำเสร็จแล้วจะมีความสูงประมาณ 40-50 เซนติเมตร

- ใบระหัด ทำด้วยไม้แผ่นบางสีเหลี่ยมผืนผ้า กว้าง 8-10 เซนติเมตร ยาว 12-15 เซนติเมตร 30-40 ใบ ทำการเข้าเดือยใบระหัดแต่ละใบโดยใช้สลักตอกให้แกนใบยึดซึ่งกันและกัน ใบระหัดจะยึดคล้องกันเหมือนลูกโซ่ยาวเป็นสองเท่าของรางน้ำ

- เผลา ทำด้วยท่อนไม้เนื้อแข็งทรงกลม ใช้ไม้หรือเหล็กเป็นแกนเจาะรูหลวม ๆ ให้หมุนได้สะดวก มีเผลาด้านปลายรางน้ำสองเผลาทำเป็นฟันเฟืองเพื่อให้ใบระหัดกับฟันเฟืองสับกันไปมา สามารถชักดึงให้ใบระหัดหมุนได้

- มือหมุน จะมีสองข้าง ทำเป็นแกนมีที่จับ เจาะรูยึดกับแกนเผลา ใช้หมุนโดยดึงสลับกัน วิธีใช้ระหัด ทำโดยวางระหัดด้านปลายจุ่มลงไปใต้น้ำให้เอียงทอดขึ้นสู่ตลิ่ง ดึงมือหมุนสลับกันไปเรื่อย ๆ เมื่อแกนเผลาหมุนจะทำให้ฟันเฟืองและใบระหัดหมุนตาม ใบระหัดจะพุน้ำหรือตักน้ำขึ้นมาในรางน้ำแล้วไหลออกตรงช่องใต้มือหมุน

นอกจากระหัดจะช่วยผ่อนแรงในการชักน้ำเข้านา เพื่อการเพาะปลูกแล้วยังใช้วิดน้ำเพื่อจับปลาด้วย บางครั้งชาวนาได้ดัดแปลงกลไก โดยโยงสายพานจากมือหมุนมายังมอเตอร์ เมื่อติดเครื่องยนต์มอเตอร์จะหมุน ทำให้สายพานที่โยงไปถึงระหัดจุดระหัดแทนแรงคน แม้ภายหลังไม่นิยมใช้กันแล้วเพราะมีเครื่องสูบน้ำเข้ามาแทนที่ แต่การประดิษฐ์ระหัดที่ทำด้วยไม้ขึ้นใช้นานมาแล้ว ถือว่าเป็นเครื่องบ่งชี้สติปัญญาความเข้าใจกลไกชักน้ำ และสนองตอบวัตถุประสงค์ในการเอาน้ำจากที่ต่ำขึ้นไปสู่ไร่ นาได้อย่างดีมาเป็นเวลานาน (เอกวิทย์ ณ ถลาง. 2544: 165-166)

- **ไม้ส้อมข้าว** หรือเรียกว่า **ส้อม** เป็นเครื่องมือที่ทำด้วยไม้ปลายแหลม ยาวประมาณ 50 เซนติเมตร ตรงที่ถือมีลักษณะเป็นง่าม อีกข้างหนึ่งแหลม ใช้สำหรับทำการซ่อมแซมข้าวในแปลงนา

ส่วนที่ตายไปให้เต็มเหมือนเดิม เรียกว่า “ล้อมข้าว” โดยการใช้ไม้ด้านที่แหลม แทะลงไปในดินให้เป็นรู แล้วเอาต้นข้าวตรงโคนกดลงไปในรู จากนั้นเอาดินกลบให้เรียบร้อย (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. 2540: 81)

2. เครื่องมือเครื่องใช้ในการจัดการผลผลิตข้าว ได้แก่

- **เคียว** เป็นเครื่องมือเกี่ยวข้าวที่ใช้แรงงานคน ลักษณะเคียวจะทำด้วยโลหะเหล็ก ดีเรียว แบน โค้งเป็นรูปวงพระจันทร์ มีด้ามจับกลม เคียวจะมี 2 ชนิดคือ เคียวสำหรับเกี่ยวข้าวนาสวน และเคียวสำหรับเกี่ยวข้าวนาเมือง เคียวเกี่ยวข้าวนาสวนจะมีวงโค้งมากกว่าเคียวนาเมือง แต่เคียวนาเมืองจะมีด้ามยาวกว่า ตรงส่วนรอยคมของเคียวจะใช้ตะไบเป็นลายกาบอ้อย จะมีความคมมาก

- **ชะเน็ด** เป็นอุปกรณ์สำหรับมัดฟ่อนข้าว ซึ่งอาจจะใช้ต้นข้าว หญ้า กาบกล้วย หรือ ใบลานที่ตากแห้งมาบิดเป็นเชือก ปกตินิยมใช้ต้นข้าวซึ่งเรียกว่า ช้างข้าว ที่เกี่ยวรวงออกมา โดยเลือกจากตอซึ่งที่อยู่ในนํ้าลึก ซึ่งจะมีช้างที่ยาว โดยเกี่ยวมาแผ่ทิ้งไว้ในลานนวด ฟ่อนน้ำค้างตก หรือพ่นน้ำให้ช้างนิ่มเหนียว แล้วจึงนำช้างข้าวมา 2 กำเล็ก ๆ นำโคนของตอซึ่งมาทาบกันให้โคนทับปลาย แล้วใช้มือหมุนเป็นเกลียวเชือกให้เกิดแรงขมวด และขมวดหัวทิ้งไว้ นำมาร้อยใส่ไม้คานแขวนไว้คอยเวลาที่จะใช้งาน ชะเน็ดแบบนี้เรียกว่า ชะเน็ดปอกคอช้าง นอกจากนี้ยังมีชะเน็ดอีกชนิดหนึ่งเรียกว่า ชะเน็ดหักคอม้า จะนิยมใช้กับนาปักดำ มีวิธีทำโดยการเกี่ยวต้นข้าวทั้งต้นที่มีรวงติดมา 2 กำเล็ก ๆ นำส่วนรวงทาบกันให้เกยกันที่คอรวงแล้วหมุนมัดเป็นเกลียวให้ติดกัน

- **คาน** เป็นอุปกรณ์ในการหาบ ซึ่งเหลาจากโคนไม้ไผ่สีสุกยาวประมาณ 1.50 เมตร แบ่งออกเป็นคานหาบ และคานหลาว คานหาบจะใช้หาบภาชนะใส่ข้าว ที่ปลายทั้งสองข้างจะตัดให้เลยข้อของไม้ไผ่ ไปประมาณ 10-20 เซนติเมตร แล้วจะเหลาเป็นรูปหอกหรือหางหงส์ ที่ส่วนข้อจะควั่นเป็นเดือยหรือหัวนมขึ้นมาเพื่อใช้บังคับสายภาชนะที่หาบคานหลาว ซึ่งเป็นคานที่ใช้เสียบฟ่อนข้าวได้ ชะเน็ด ที่ปลายทั้งสองข้างจะตัดให้เลยข้อไปประมาณ 10-20 เซนติเมตร แล้วเหลาให้แหลม ตัวคานส่วนกลางจะใหญ่ ปลายสองข้างจะเรียวเล็ก ไม้คานจะนิยมทำจากไม้ไผ่ที่มีข้อจำนวน 5- 6 ข้อ โดยถือเคล็ดว่า ข้อ1หมายถึง คาน ข้อ2 หมายถึง แคน ข้อ3 หมายถึง ยาก ข้อ4 หมายถึง แค้น ข้อ5 หมายถึง มั่งมี ข้อ6 หมายถึง ศรีสุข ซึ่งข้อที่ 5 และ 6 จะมีข้อที่เป็นสิริมงคล

- **ขอฉายสงฟาง** เป็นไม้ขอสำหรับสงฟางในการนวดข้าวเพื่อให้ฟางที่ไม่มีเมล็ดเหลืออยู่ ออกจากกองนวดข้าว ขอฉายจะประกอบไปด้วย ด้ามจับ ที่ทำจากลำไม้ไผ่ขนาดเท่ากำมือ ยาวประมาณ 1.50 เมตร ตัวขอฉายมีลักษณะโค้งวงพระจันทร์ อาจจะใช้กิ่งไผ่บริเวณตาโดยตัดให้โค้งงอ หรืออาจจะใช้เหล็กตีให้งอก็ได้

- **กระทาลากข้าว** บางทีเรียกว่า ทัดทา หรือ ตะพาลากข้าว เป็นเครื่องมือสำหรับลากเมล็ดข้าวเปลือกกรวมเป็นกอง ตัวใบของกระทาทำด้วยไม้กระดาน หรือเหล็กแผ่น กว้างประมาณ 20x45 เซนติเมตร มีด้ามถือยาวประมาณ 1.50 เมตร

- **กระทาใหญ่** เป็นไม้กระทาขนาดใหญ่สำหรับลากรวมเมล็ดข้าวที่ได้จากการนวดมารวมเข้าเป็นกองใหญ่ ใบของกระทาทำด้วยไม้กระดานหน้ากว้างประมาณ 40 เซนติเมตร ยาวประมาณ 1.50 เมตร ตรงกลางของกระทาจะคาบด้วยไม้ที่ทำเป็นด้ามยาวประมาณ 1.20 เมตร ด้านซ้ายและขวาของกระทาจะมีหูร้อยเชือก สำหรับลากทั้งสองข้าง การปฏิบัติงานจะต้องใช้คนลากอย่างน้อย 3 คนขึ้นไป โดยคนหนึ่งจะมีหน้าที่ถือหางกระทาเพื่อคอยบังคับให้กระทาตั้งฉากลากเมล็ดข้าวและมีคนลากที่ปลายเชือกทั้งสองข้าง เพื่อลากข้าวที่มีจำนวนมาก

- **พลั่วสาดข้าว** เป็นเครื่องมือสำหรับตักข้าวเปลือกสาดขวางทางลมเพื่อแยกเมล็ดข้าวออกจากเศษฟางข้าว ข้าวลืบ ในกระบวนการทำความสะอาดเมล็ดข้าว พลั่วสาดจะทำจากไม้เนื้ออ่อนเพื่อให้มีน้ำหนักเบา เช่นไม้โมก ไม้มะกอก และไม้สัก เป็นต้น รูปร่างเหมือนพาย แต่ตัวแผ่นพายจะขุดให้เป็นร่องลึกเหมือนพลั่วขุดดิน ความกว้างของใบพลั่วประมาณ 20 เซนติเมตร ยาวประมาณ 35 เซนติเมตร และส่วนด้ามยาวประมาณ 1.20 เมตร

- **ไม้ฟาดข้าว** เป็นไม้สำหรับจับกำข้าวยกขึ้นฟาด เพื่อให้เมล็ดข้าวหลุดจากรวง ในกระบวนการนวดข้าว จะทำด้วยลำไม้ไผ่ผ่า ขนาดเท่ากำมือ จำนวนสองท่อนยาวประมาณ 1.50 เมตร ผูกเชือกที่ข้อปล้องสุดท้าย ตัดกันทั้งสองท่อน ท่อนที่หนึ่งตรงปล้องสุดท้าย จะตัดให้สั้นตรงข้อที่ผูกเชือก อีกท่อนหนึ่งตัดให้ห่างจากข้อประมาณ 25 เซนติเมตร เวลาใช้ประโยชน์ ชาวนาจะจับไม้ข้างละท่อน เอาเชือกที่ผูกปลายไม้วางมัดกำข้าวหรือฟ่อนข้าวที่มีขนาดเล็ก แล้วจับยกขึ้นฟาดกับขอนไม้ หรือครกไม้ขูด เพื่อให้เมล็ดข้าวหลุดร่วงออกจากรวงข้าว

- **กระท่อมฟาดข้าว** เป็นภาชนะสานทรงเตี้ย ก้นกลม มีขนาดใหญ่ปากกว้าง เป็นภาชนะที่ชาวนาใช้สำหรับล้อมวงเพื่อฟาดข้าวให้เมล็ดข้าวตกอยู่ในกระท่อมฟาดข้าว

- **โฉเจ** คือตะแกรงร่อนข้าวเปลือก ที่สานด้วยตอกผิวไม้ไผ่ลายขัด ให้มีตาห่างพอที่เมล็ดข้าวร่วงลงมาได้ มีขนาดเท่ากับกระด้งผัดข้าว ใช้ประโยชน์ในการร่อนขี้ลำพรวน คือระแ่งข้าว ฟางข้าว ออก หลังจากการนวดข้าว

- **ไม้หนามชักข้าว** เป็นเครื่องมือทำความสะอาดเมล็ดข้าวเปลือกหลังจากนวดข้าว หลังจากได้ใช้ข่อยสายส่งฟางข้าวออกเรียบร้อยแล้ว แต่ยังมีเศษฟาง ระแ่งข้าวที่เหลืออยู่ต้องใช้หนามชักหรือดันให้เศษฟาง หรือระแ่งข้าวที่ลอยอยู่รวมกัน แล้วนำมาใส่โฉเจร่อนเอาเศษต่างๆ นั้นออก ไม้หนามชักข้าวจะทำจากปลายไม้ไผ่ผ่าเอาเฉพาะหนามส่วนปลาย 2 ต้น มาผูกติดกัน แล้ววงส่วนที่เป็นหนามโค้งเป็นวงกลมเหมือนพัดใบ

- **ไม้หลาวส่งข้าว** เป็นไม้ปลายแหลมสำหรับปักฟ่อนข้าวยกขึ้นใส่บรรทุกบนยานพาหนะขนฟ่อนข้าว หรือขึ้นกองพะข้าวที่มีความสูง มักทำด้วยปลายไม้ไผ่สีสุกยาวประมาณ 3-4 เมตร ที่ปล้องสุดท้ายจะตัดให้ห่างจากข้อประมาณ 40 เซนติเมตร เหลาปลายแหลม

- **ไม้หลาวปักข้าว** เป็นไม้ปลายแหลม สำหรับเสียบฟ่อนข้าวที่บรรจุบนยานพาหนะเป็นชั้นสูงเพื่อไม่ให้ฟ่อนข้าวร่วงหล่น ไม้หลาวปักข้าวนี้จะทำจากไม้ไผ่ หรือโคนไม้ไผ่ ผ่าเป็นชั้นเหลาให้กลม ปลายแหลม เส้นผ่านศูนย์กลาง ประมาณ 2 เซนติเมตร ยาวประมาณ 1 เมตร

- **เครื่องสีผัดข้าว** เป็นเครื่องมือที่ใช้ในการทำความสะดวกเมล็ดข้าวเพื่อแยกเอาข้าวที่มีเนื้อแป้งออกจากข้าวลีบ เศษฟาง ระแง้ข้าว เข้าใจว่าได้นำมาจากประเทศจีน ตัวเรือนเครื่องจะทำได้ด้วยไม้สัก บุกเศษสังกะสี มีใบพัดหมุนเป่าลม จำนวน 4 ใบ มีมือหมุน ด้านหลังตัวเรือนมีถังบรรจุข้าวที่ยังไม่ได้ทำความสะอาด เมื่อหมุนใบพัดแล้วปล่อยข้าวลงมา ข้าวที่สะอาดมีเมล็ดแป้งจะไหลลงมาข้างล่างทางด้านหน้า ส่วนขี้ลีบ (ข้าวลีบ) เศษฟาง ระแง้ข้าว จะโดนลมเป่าพัดออกไปด้านหลัง และที่บริเวณท้ายเรือนของเครื่องจะมีกระป๋องคอยรับเมล็ดข้าวที่มีเมล็ดแป้ง ที่อาจปลิวติดไปทางด้านหลัง แล้วนำส่วนนี้มาเข้าเครื่องผัดใหม่ การหมุนใบพัดนั้น อาจจะใช้แรงงานคนหมุน หรือติดสายพานเชื่อมไปยังเครื่องกำเนิดกำลัง เช่น มอเตอร์ไฟฟ้า หรือเครื่องยนต์เล็ก ขนาดตัวเรือนจะสูงประมาณ 1.20 เมตร ยาวประมาณ 1.50 เมตร

- **เครื่องซ้อมมือข้าว** เป็นชุดอุปกรณ์เป็นสำหรับแปรสภาพข้าวเปลือกเป็นข้าวกล้องจากข้าวกล้องเป็นข้าวสาร ประกอบด้วย ครก ซึ่งทำจากไม้ซูด สากดำ จะเป็นไม้ที่เหลาปลายกลมทั้งสอง ส่วนกลางเหลาให้เว้า สำหรับมือจับ ทำด้วยไม้ที่มีเนื้อแข็ง มีน้ำหนัก ส่วนสากตะลุมพุกเป็นสากตัวที่ หัวตัวที่ทำจากไม้ท่อนกลม มีน้ำหนักมาก ตัวขาที่จะเป็นที่จับ สำหรับฟาดตำข้าวหรืออาจทำเป็นขากระเดื่องใช้คนเหยียบหางให้ตัวตะลุมพุกยกขึ้น และนอกจากนั้นยังมีกระดังสำหรับผัดข้าวเอาเกล็ดออกและแยกส่วนของข้าวเต็มเมล็ดกับข้าวที่หักปลายออกจากกัน

- **เครื่องสีข้าวด้วยมือ** เป็นเครื่องแปรสภาพข้าวเปลือกเป็นข้าวกล้อง (ข้าวที่ยังไม่ได้ขัดเอาผิวผนังออก) ได้พัฒนาขึ้นมาเป็นเครื่องมือที่ตัวเรือน สานด้วยผิวไม้ ไผ่รวก ตัวลูกไม้ แทนไม้ ที่ใช้กระแทะเปลือกอาจจะหล่อด้วยปูนซีเมนต์ หรือดินเหนียวอัดรูปทรงเหมือนกับไม้ที่ใช้โม่แป้ง แต่มีขนาดใหญ่กว่า ตัวโม่มีเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 80 เซนติเมตร เรือนเครื่องสีข้าวจะสูงประมาณ 1 เมตร ด้านบนของโม่จะเป็นถังใส่ข้าวเปลือก ด้านล่างส่วนขาจะเป็นที่รองรับข้าวที่ได้ทำการกระแทะเปลือกเสร็จแล้ว ลูกโม่สามารถหมุนได้โดยมีแขนยื่นออกมา เชื่อมติดกับคันโยก ยาวประมาณ 1.50-2.00 เมตร ที่มีมือถือของคันโยกจะมีราวแขวนไว้ทั้งสองข้าง เวลาใช้แรงงานจากคนโยก หลังจากกระแทะเปลือกแล้วจะนำข้าวกล้องไปซ้อม (ตำ) ให้ผิวผนังข้าวหลุดออกจากเมล็ดข้าวสาร ส่วนที่หลุดออกมาคือ รำข้าวหรือจมูกข้าว (อำนาจ ศิลวัตร. 2534: 41-44)

3. เครื่องมือเครื่องใช้ในการขนส่งข้าว ได้แก่

- **เกวียน** เป็นพาหนะที่ใช้ขนฟ่อนข้าว เมล็ดข้าวเปลือกมาตั้งแต่ยุคสมัยโบราณ ที่ใช้แรงงานจากสัตว์คือ วัวและควายเป็นตัวลากจูง ขนาดของเกวียนพอจำแนกได้ 3 ขนาดด้วยกัน คือ

ขนาดใหญ่ ขนาดกลาง และขนาดเล็ก ขนาดใหญ่จะเทียมด้วยควายคู่ ขนาดกลางและขนาดเล็กเทียมด้วยวัวคู่ หรือควายเดี่ยว ตัวเกวียนแต่ละขนาดจะแตกต่างกันที่ความกว้าง ความยาวและความสูงของเรือนเกวียน และขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางของเกวียนแต่ละแบบจะมีขนาดแตกต่างกันดังต่อไปนี้

ตาราง 1 ขนาดของเกวียนที่ใช้บรรทุกข้าว

ขนาด	ขนาดของเรือนเกวียนที่ใช้บรรทุกข้าว			เส้นผ่านศูนย์กลางของล้อ
	ยาว	กว้าง	สูง	
ขนาดใหญ่	3 เมตร	80 ซม.	1 เมตร	1.80-2.00 เมตร
ขนาดกลาง	2.50 เมตร	70 ซม.	1 เมตร	1.50-1.70 เมตร
ขนาดเล็ก	2 เมตร	80 ซม.	80 ซม.	1.20-1.40 เมตร

ที่มา: อำนาจ ศิลวัตร. (2534). *วัฒนธรรมในการทำนา*. 40.

เกวียนจะทำด้วยไม้เนื้อแข็ง ตัวเรือนเกวียนจะทำเป็นราวลูกกลมหรือเหลี่ยมสองแถวเปิดท้ายมีไม้ลูกกรง ด้านบน เรียกว่า แม่ลำพอง มีตัวเชื่อมติดเรือนเกวียนระหว่างราวลูกกรงทั้งสองแถวเรียกว่า ไม้ขวางทาง (ไม้ัดัดเสียด) จำนวน 3 จุด คือหัว กลางและท้าย ตรงจุดกลางจะเป็นตัวเชื่อมติดกับกระโปกเกวียน (เรียกว่ากระธงเพชร) อันเป็นที่ใส่เพลาล้อเกวียนสำหรับสวมติดกับเพลาทิ้งสองข้างของเรือนเกวียน ตัวล้อจะมีดุมเป็นตัวใส่เพลลา ต่อจากดุมเป็นซี่ล้อเกวียน (กำเกวียน) ซึ่งปกติจะมีซี่จำนวน 14 ซี่ หรือ 16 ซี่ ตัวซี่จะติดกับกวั๊กเกวียน (กวั๊กมะขาม) มี 4 กวั๊กทำจากไม้โค้งเข้าหากันเป็นล้อเกวียนรูปวงกลม ด้านนอกของดุมเกวียนทั้งสองจะประกอบด้วยไม้แนบปิดหัวดุมเกวียนทำจากไม้เหลาให้ยาวโค้งอย่างสวยงามเรียกว่าแม่ปะแหลก ยาวออกมาพันตัวเรือนเกวียนด้านท้ายมีหางอนแตกต่างกันไป ต่อจากเรือนเกวียนเป็นไม้ยื่นสำหรับติดกับคอมหรือแอกสำหรับสัตว์ลากจูงเรียกว่า ฐูป ถ้าลากด้วยสัตว์เดี่ยวจะวางเป็นแนวนาน แต่ถ้าใช้สัตว์คู่จะลอมเข้าหากัน ส่วนปลายสุดของฐูปเรียกว่า หัวแม่ตะเพิด อาจจะสั้นหรือยาวก็ได้ ความสวยงามของเกวียนจะอยู่ที่การเหลาหัวแม่ตะเพิด แม่ปะแหลก ตลอดจนการกลึงดุมล้อ และวางหางแม่ปะแหลก

- **กระแทะ** เป็นเกวียนที่มีขนาดเล็ก นิยมใช้ในภาคเหนือ ทำด้วยไม้เนื้อแข็งเช่นเดียวกัน แต่ตัวเรือนของกระแทะจะมีขนาดกว้างกว่า คือกว้างประมาณ 1.25-1.50 เมตร ความยาวประมาณ 1.75 เมตร สูงประมาณ 50 เซนติเมตรที่ไม่แฉก้นราวของกระแทะจะเป็นไม้แบนทำอย่างง่าย ๆ เส้นผ่านศูนย์กลางของล้อมีขนาดใกล้เคียงกับเกวียนขนาดเล็ก คือ ประมาณ 1.20-1.40 เมตร กระแทะจะใช้เทียมด้วยควายเดี่ยวหรือวัวคู่เท่านั้น

- **เลื้อน** เป็นยานพาหนะที่ใช้บรรทุกฟ่อนข้าวและสัมภาระในการทำนา ใช้ไม้ไผ่ทำเป็น ตัวเลื้อน ไม่มีราวลูกกรง ใช้ลำไม้ไผ่ยาว 2 ลำ วางเป็นตัวเรือนและรูป อาจจะมีล้อหรือไม่ก็ได้ ส่วนล้อ ล้อจะทำด้วยไม้ไผ่แผ่นที่มีขนาดหนาประมาณ 5-8 เซนติเมตร ประกอบเป็นวงกลมเรียกว่า ล้อข้าวจะ เส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 0.80-1 เมตร ต่อมาได้มีการดัดแปลงมาใช้เป็นยางรถยนต์บรรทุกไม่ต้อง ใส่ยางใน ใช้ไม้กาบบาทคืบทำเป็นดุม ใช้ควายเดี่ยวหรือวัวคู่ลากจูง (อำนาจ ศิลวัตร. 2534: 39-41)

3.2.4 เครื่องมือเครื่องใช้สำหรับใส่ข้าวและเก็บข้าว ได้แก่

- **กระบุง** เป็นภาชนะสำหรับใส่เมล็ดข้าว รูปร่างทรงป้อมสานด้วยตอกไม้ไผ่ เป็นลาย สอง มีขนาดแตกต่างกันไป สามารถบรรจุเมล็ดข้าวได้ประมาณ 1-1.5 ถัง ด้านข้างจะมีหู 4 หู สำหรับ ร้อยเชือกเข้ากับคานหาบ

- **กระบะ** เป็นภาชนะสำหรับใส่เมล็ดข้าวรูปร่างทรงป้อมสานด้วยตอกไม้ไผ่ เช่นเดียวกัน แต่สานเป็นลายขัด มีขนาดเท่ากับกระบุงและมีหูร้อยเชือกเข้ากับคานหาบเช่นเดียวกัน

- **กระพ้อม** เป็นภาชนะใส่ข้าว สานด้วยตอกไม้ไผ่ลายขัดเช่นเดียวกับกระบะ แต่มี ขนาดใหญ่กว่า สามารถใส่ข้าวได้เป็นเกวียน วัตถุประสงค์หลักคือ เป็นภาชนะสำหรับใส่ข้าวเปลือกที่ เอาไว้ทำพันธุ์ หรือเอาไว้ขายในกรณีไม่มียุ้งฉาง

- **กระบวย** เป็นภาชนะใส่ข้าว รูปร่างกลม สานด้วยตอกไม้ไผ่ลายเดียวกับ กระบุง แต่ มีขนาดเล็กกว่า จะนำมาใช้ประโยชน์สำหรับตักข้าวหรือแบ่งข้าว

- **กระเช้า** เป็นภาชนะที่สานด้วยตอกไม้ไผ่รูปร่างเรียวสูงแต่มีความป้อมน้อยกว่า กระบุง ใช้ตอกเส้นเล็กสานอย่างละเอียด ช่วงส่วนครึ่งล่างจะสานเป็นลายสองสลับประสุ ช่วงครึ่งบน สานเป็นลายขัด ที่ขอบบริเวณปากกระเช้าจะผูก หรือถักด้วยหวายเป็นลายสันปลาซ่อน ส่วนใหญ่นิยม ทาด้วยน้ำมัน อย่างสวยงาม มี 4 รู ร้อยด้วยเชือกสำหรับหาบ ใช้ประโยชน์ในการใส่ข้าว และกับข้าวไป กินในแปลงนา นิยมใช้ถาดปิดเป็นฝา ชาวนาจะหาบกระเช้าที่ปลายคานอีกข้างหนึ่ง และถึงน้ำที่ปลาย คานอีกข้างหนึ่ง

- **กระพ้อ** เป็นภาชนะสำหรับตวงข้าวใส่ถังสำหรับซื้อขายคล้ายกระบุง สานด้วยตอก ไม้ไผ่ เป็นลายขัด ทำขอบในตัว ขนาดบรรจุประมาณ 10 ลิตร ที่กระพ้อจะมีขีดแสดงปริมาณไว้ 4 ขีด เรียกว่า 4 กระพ้อ นิยมนำมาโกยข้าวเพื่อแลกเปลี่ยนของกิน

- **กระด้ง** เป็นภาชนะที่สานด้วยตอกไม้ไผ่ นิยมใช้เนื้อตอกใกล้ๆ ผิวหรือผิวไผ่ รูปร่าง แบน กลม มีขอบยกขึ้นมา ทำการสานเป็นลายยกสองข่มสาม นำไปใช้ประโยชน์ในการตากของ หรือเป็นฝากระพ้อมและใช้ผัดข้าวเพื่อเอาขี้ลืบออก

- **กระไล** รูปร่างและสานลายเช่นเดียวกับกระดัง แต่ขนาดเล็กกว่า มีขนาดเท่ากับถาดใส่ข้าว ใช้ประโยชน์เป็นฝาปิดกระเช้า และใช้เป็นที่วางกับข้าว แทนถาดหรือใช้สำหรับใส่ของอื่นๆ ได้

- **กระบุงปากบาน** เป็นกระบุงที่มาจากชาวจีน มีประโยชน์สำหรับขนข้าวเปลือกขึ้นแบกบนบ่า เพื่อใช้ในการขนย้าย เช่น ขนข้าว ขนข้าวจากยุ้งฉางไปยังยานพาหนะ ขนถ้าย้าง กระบุงจะสานด้วยไม้ไผ่ รูปร่างปากแคบ ก้นเล็กปากใหญ่ มีขนาดบรรจุข้าวเปลือกได้ประมาณ 3 - 5 ถัง

- **สัด** เป็นภาชนะสำหรับตวงข้าว ในสมัยโบราณที่ยังไม่มีถังไม้ตวงข้าว สานด้วยตอกไม้ไผ่ช่วงส่วนล่างเป็นลายสอ ส่วนครึ่งบนสานเป็นลายขัดมีขอบที่ส่วนปากมีความแข็งแรง มีความจุประมาณ 10 ลิตร

- **ถังตวงข้าว** เป็นถังไม้เนื้อแข็งทำเป็นรูปทรงกลม ใช้ในการตวงบอกปริมาณ จำนวน ความจุของเมล็ดข้าว มีขนาด 10 ลิตร เรียกว่าถังเล็ก ขนาด 20 ลิตร เรียกว่า ถังใหญ่

- **ทะนาน** เป็นภาชนะตวงบอกปริมาณความจุของเมล็ดข้าว แบบโบราณ อาจจะทำด้วยกะลามะพร้าว ชักด้านตากะลา หรืออาจจะหล่อด้วยทองเหลือง มีขนาดบรรจุประมาณ 1 ลิตร

- **ยุ้งและฉางข้าว** เป็นเรือนเก็บรักษาเมล็ดข้าวเปลือกหลังจากนวด เพื่อพักเมล็ดข้าวไว้ระยะหนึ่งก่อนที่จะขายหรือสีเพื่อบริโภค ถ้าเป็นเรือนขนาดเล็ก เรียกว่า ยุ้ง ถ้าเป็นเรือนขนาดใหญ่จะเรียกว่า ฉาง โดยอาจจะปลูกเป็นโรงเรือนขึ้นมา หรือสร้างบริเวณใต้ถุนบ้าน ซึ่งเป็นบ้านทรงใต้ถุนบ้านสูง ทำการยกพื้นขึ้นมา ฝาผนังอาจจะใช้เลื้อยจำพวก ปะหรือทาด้วยรำ ยาด้วยมูลวัวควาย หรือใช้แผ่นไม้กระดาน กรุล้อมรอบในแนวตั้ง มีไม้ค้ำล้อมรอบอยู่อีกชั้นหนึ่ง (อานาจ ศิลวัตร. 2534: 44-46)

3.2.5. เครื่องมือเครื่องใช้ประกอบเครื่องแต่งกาย ได้แก่

- **งอบ** เป็นอุปกรณ์ที่ใช้เป็นหมวกกันแดด ปีกกว้าง ทรงกลม บนสุดแบนเรียบ ปีกหมวกผายออกกันแดดได้กว้างและให้ร่มเงาถึงช่วงไหล่ของผู้สวม ตัวงอบทำด้วยใบลาน โครงข้างในสานด้วยตอกไม้ไผ่เป็นลายหกเหลี่ยมโปร่ง ๆ ส่วนใบลานวางตามวงบนโครงที่สานไว้เป็นทรงลาดลงจนปลาย โดยเย็บใบลานติดกับโครงให้ใบลานซ้อนทับกันเล็กน้อย ด้านในของงอบใช้ตอกที่เหลาเรียบ ไม่มีเสี้ยนสานเป็นวงรอบ โปร่งขนาดพอให้คนสวมได้ และยืดหยุ่นกระชับตัวได้ รวมทั้งระบายความร้อนจากศีรษะและผผของผู้สวมแล้วจึงนำส่วนสำหรับสวมศีรษะไปมัดติดกับตัวงอบให้แข็งแรง

งอบใช้สวมกันแดดกันฝนสำหรับทำนาทำไร่ หรือสำหรับเดินทางเวลาหาบสาหร่าย กระบุง ตะกร้า งอบระบายอากาศได้ดีกว่าหมวกกันแดดชนิดอื่นใด และเป็นสิ่งประดิษฐ์ของภาคกลางที่ไม่เหมือนของใครที่ได้อื่น สวมแล้วกันแดดกันฝนและโปร่งลมเพราะถ้ายเทอากาศได้ดี ปกป้องผิวหนังไม่ให้ถูกแดดด้วยแดดลม เหมาะสำหรับผู้หญิงทั้งชาวนาชาวไร่และแม่ค้าแม่ขาย ดูสวยงาม

โดยเฉพาะเมื่อนั่งพายเรือชมชนกันตามตลาดน้ำหรือหาบเร่ตามท้องถนนหนทางหรือตามคันนา
เหมาะสมแก่อากาศร้อนแต่เนื่องจากโบราณซึ่งเป็นของปามีน้อยลงเพราะปาถูกทำลาย งบประมาณจึง
ทำด้วยใบตาล ซึ่งทำให้งอบแข็ง ไม่อ่อนตัวคงทน และไม่สวยงามเท่าออบใบลาน (เอกวิทย์ ณ ถลาง.
2544: 168-169)

3.2.7. เครื่องมือเครื่องใช้ในการประกอบพิธีกรรม ได้แก่

- **เฉลว** คือเครื่องมือประกอบพิธีกรรม เป็นอุปกรณ์ประกอบสำหรับทำพิธีกรรม รับขวัญ
ข้าวกลางทุ่งในระยะที่ข้าวตั้งท้อง จะสานด้วยตอก เป็นรูปตาชะลอมหรือเป็นรูปห้าเหลี่ยม มีเหลี่ยม
แหลมอยู่ด้านบนเหลี่ยมป้านอยู่ด้านล่าง ใช้ตอกจำนวน 20 เส้น เวลาใช้งานจะมีหลักปักและผูก
ชะลอมที่จุดกลางของเฉลว และปักธงสี่สามเหลี่ยมตรงเหลี่ยมแหลมด้านบน (อำนาจ ศิลวัตร. 2534:
46)

จากข้อมูลที่ได้ประมวลมา จะเห็นได้ว่าเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนานั้นจัดได้ว่าเป็น
งานศิลปหัตถกรรม ที่เกิดจากความจำเป็นในการดำรงชีวิต ผ่านการคิด สร้างสรรค์ รวมทั้ง
ประสบการณ์ที่ได้สั่งสม สืบทอดมาเป็นระยะเวลาที่ยาวนาน การสร้างเครื่องมือพื้นบ้านในการทำนา
ต่างๆ นั้น จึงย่อมมีคุณค่าทั้งทางด้านประโยชน์ใช้สอยและคุณค่าทางความงาม อันแสดงถึงองค์
ความรู้และภูมิปัญญาของชาวนาได้เป็นอย่างดี ควรที่จะทำการศึกษา เพื่อส่งเสริมคุณค่าให้งาน
ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านของไทย ยังคงไว้ซึ่งองค์ความรู้ ภูมิปัญญา รวมทั้งสามารถช่วยอนุรักษ์และสืบทอด
สานความเป็นเอกลักษณ์ของชาติสืบต่อไปได้

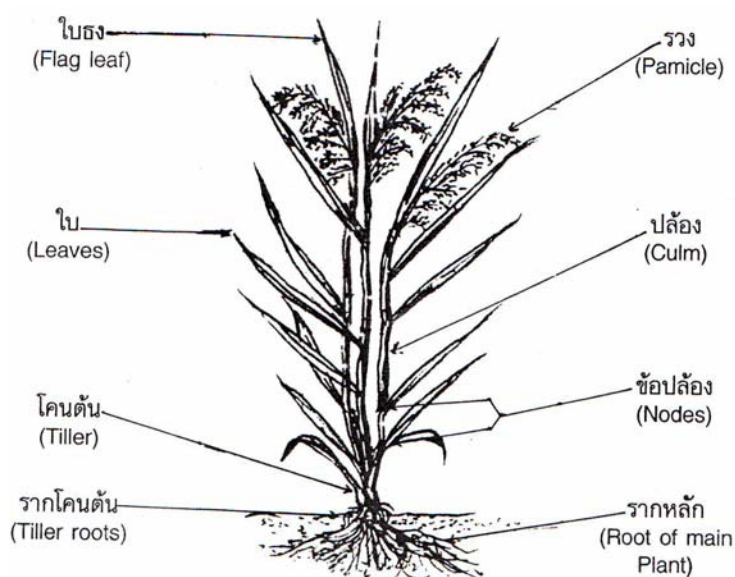
3. ข้อมูลเกี่ยวกับข้าวและการทำนา

3.1 ลักษณะทางพฤกษศาสตร์และส่ายพันธุ์ข้าว

ต้นข้าวประกอบส่วนที่เกี่ยวกับการเจริญเติบโต และการขยายพันธุ์ ดังนี้

ส่วนที่เกี่ยวกับการเจริญเติบโต ประกอบด้วยราก ลำต้น และใบ รากข้าว เป็นระบบรากฝอยกระจายอยู่ในดินระดับตื้น นอกจากข้าวจะมีรากที่โคนต้นแล้ว ที่ข้อปล้องเหนือดินก็มีรากงอกด้วย ส่วนลำต้นเป็นโพรง มีข้อปล้อง ข้าวต้นเดิมที่เกิดจากเมล็ดต้นหนึ่ง จะแตกออกหลายต้น และตรงข้อปล้องมีตาที่สามารถแตกเป็นต้นใหม่ได้ถ้าหากต้นเดิมนั้นล้มลง หรือรากข้อปล้องนั้นสามารถยึดดินได้ สำหรับใบข้าวในช่วงแรกจะติดกับต้นเป็นกาบห่อต้น ต่อจากนั้นเป็นแผ่นใบยาว

ลักษณะเกี่ยวกับการขยายพันธุ์ ประกอบด้วยรากหรือข้อดอก ซึ่งเจริญขึ้นจากยอดข้าว แผ่ออกเป็นก้านและระแงงสำหรับเป็นที่เกิดเมล็ดต่อไป ดอกข้าวซึ่งเป็นดอกสมบูรณ์ผสมเกสรในตัว โอกาสผสมเกสรข้ามพันธุ์น้อยมาก เมล็ดข้าวเป็นผลที่เจริญมาจากดอกติดอยู่ที่ก้านรวงและระแงง เมล็ดสารข้าวเหนียวมีสีขาวขุ่น ส่วนเมล็ดสารข้าวเจ้าสีขาวใสกว่า



ภาพประกอบ 1 ลักษณะทางพฤกษศาสตร์ของข้าว

ที่มา: เฉียม ทองดี. (2537). วัฒนธรรมข้าว:พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนา. 17.

ข้าวพันธุ์ที่มนุษย์เพาะปลูกในปัจจุบัน พัฒนามาจากข้าวป่าในตระกูล *Oryza* gramineae สันนิษฐานว่า พืชสกุล *Oryza* มีถิ่นกำเนิดในเขตร้อนชื้นของทวีป Gondwanaland ก่อนผืนดินจะแยกตัวเคลื่อนออกจากกันเป็นทวีปต่าง ๆ เมื่อ 230-600 ล้านปีมาแล้ว จากนั้นแพร่จากเขตร้อนชื้น

ของแอฟริกา เอเชียใต้ เอเชียตะวันออกเฉียงเหนือ ออสเตรเลีย อเมริกากลางและใต้ ข้าวสามารถเจริญเติบโตได้ทั้งในเขตร้อนและอบอุ่นทั้งในที่ราบลุ่มจากระดับน้ำทะเล 2,500 เมตร ครอบคลุมพื้นที่ตั้งแต่เส้นรุ้งที่ 53 องศาเหนือถึง 35 องศาใต้

มนุษย์ได้คัดเลือกข้าวป่าลักษณะต่าง ๆ ตามความต้องการของตน เพื่อให้สอดคล้องกับระบบนิเวศ มีการผสมข้ามระหว่างข้าวที่ปลูกกับวัชพืชที่เกี่ยวข้อง เกิดข้าวพันธุ์พื้นเมืองขึ้นมากมายหลายพันธุ์ ซึ่งสามารถให้ผลผลิตสูง ปลูกได้ตลอดปี ก่อให้เกิดพันธุ์ข้าวปลูกที่เรียกว่า ข้าวลูกผสมซึ่งมีประมาณ 120,000 พันธุ์ทั่วโลก

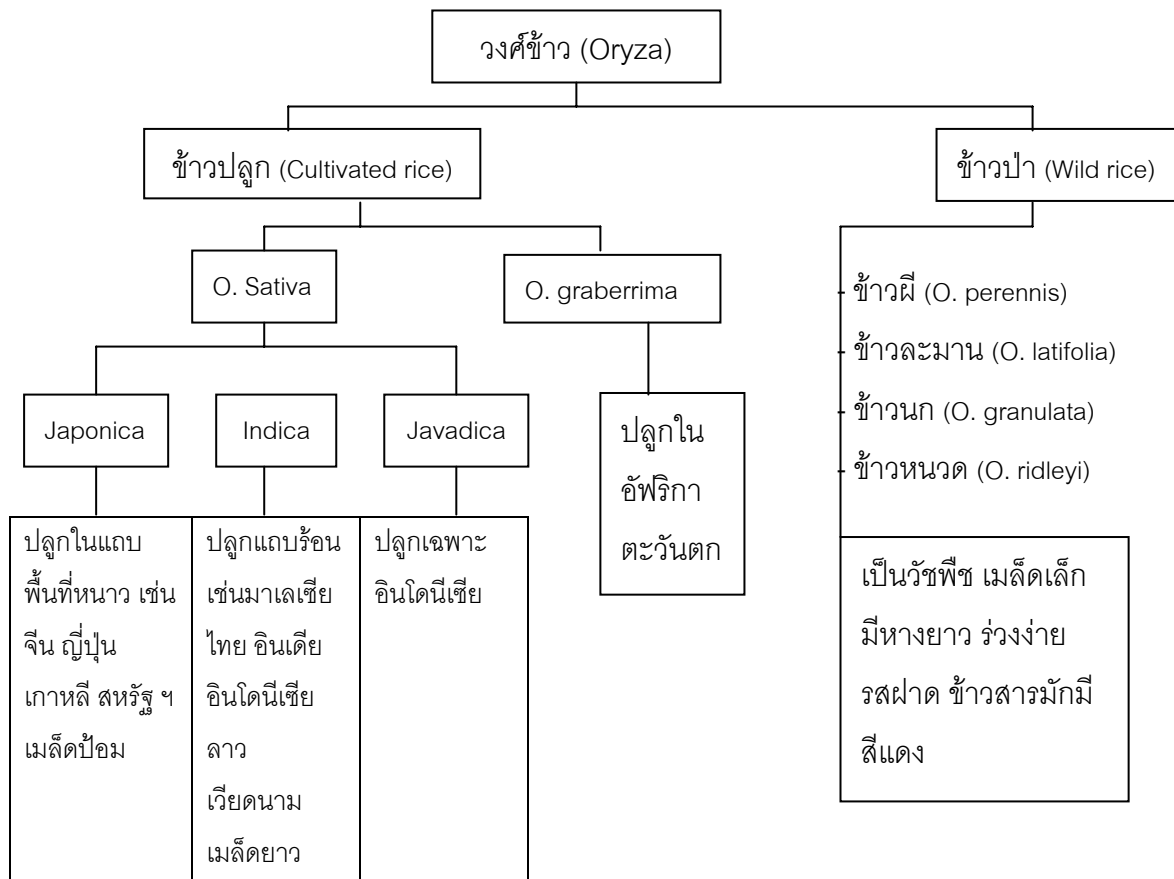
ข้าวในปัจจุบันแบ่งออกเป็น ข้าวแอฟริกาและข้าวเอเชีย ข้าวแอฟริกา (*Oryza glaberrima*) แพร่กระจายอยู่เฉพาะบริเวณเขตร้อนของแอฟริกาตะวันตกเท่านั้น สันนิษฐานว่าข้าวแอฟริกาอาจเกิดขึ้นครั้งแรกประมาณ 1,500 ปีก่อนคริสต์ศักราชหรือหลังจากนั้น ส่วนข้าวเอเชีย เป็นข้าวลูกผสมเกิดจาก *Oryza sativa* กับข้าวป่า มีถิ่นกำเนิดบริเวณอินเดีย บังคลาเทศ และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นิยมปลูกกันแพร่หลาย ตั้งแต่อินเดีย ตอนเหนือของบังคลาเทศ บริเวณดินแดนสามเหลี่ยมระหว่างพม่า ไทย ลาว เวียดนาม และจีนตอนใต้ แบ่งออกเป็น 3 สายพันธุ์

ข้าวสายพันธุ์แรก ปลูกบริเวณแม่น้ำเหลืองของจีน แพร่ไปยังเกาหลีและญี่ปุ่น เมื่อประมาณ 300 ปีก่อนคริสต์ศตวรรษ เป็นข้าวเมล็ดป้อม เรียกว่า สายพันธุ์ Sinica หรือ Japonica

สายที่สอง ปลูกในเขตร้อน เป็นข้าวเมล็ดยาว เรียกว่า Indica แพร่สู่ตอนใต้ของอินเดีย ศรีลังกา แหลมมลายู หมู่เกาะต่าง ๆ และลุ่มแม่น้ำแยงซีของจีนประมาณคริสต์ศักราช 200

สายที่สาม ข้าวชาว (Javanica) ปลูกในอินโดนีเซียประมาณ 1,084 ปีก่อนคริสต์ศักราช จากนั้นแพร่ไปยังฟิลิปปินส์ และญี่ปุ่น ข้าวปลูกเอเชียแพร่เข้าไปในยุโรปและแอฟริกา สู่อเมริกาใต้ อเมริกากลาง เข้าสู่สหรัฐอเมริกาครั้งแรกประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 17 โดยนำเมล็ดพันธุ์ไปจากหมู่เกาะมาดากัสการ์ (เยวานุช เวศร์ภาดา. 2541: 9)

ข้าวเป็นพืชใบเลี้ยงเดี่ยวในวงศ์ Gramineae อยู่ในตระกูล *Oryza* มีชื่อเฉพาะว่า *Sativa* พืชในวงศ์นี้มีสายพันธุ์ต่างๆ ดังแสดงต่อไปนี้ (เอี่ยม ทองดี. 2537: 16-17)



ภาพประกอบ 2 สายพันธุ์หลักของข้าว

ที่มา: เขียม ทองดี. (2537). วัฒนธรรมข้าว:พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนา. 16.

3.2 การกำเนิดของวัฒนธรรมข้าวและชุมชนชาวนา

ในยุคแรกราว 15,000 ปีมาแล้ว มนุษย์รู้จักเพียงการเก็บข้าวป่ามาบริโภคตามฤดูกาล ไม่มีการเพาะปลูก ต่อมาประชากรมนุษย์มากขึ้น ข้าวป่าไม่อาจสนองความต้องการที่เพิ่มขึ้นได้อย่างเพียงพอ

การเพาะปลูกข้าว นับเป็นครั้งแรกในการปฏิวัติชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์ นักโบราณคดีเรียกยุคสมัยแห่งความเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญนี้ว่า การปฏิวัติสมัยหินใหม่ (Neolithic Revolution) ประมาณ 10,000 ปีที่ผ่านมา มนุษย์เฝ้าสังเกต และเรียนรู้จากธรรมชาติ จนสามารถสะสมองค์ความรู้เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากสภาพนิเวศ ก่อเกิดการปลูกข้าวแบบไร้เมล็ดลอยหรือข้าวไร่ เพื่อเก็บเกี่ยวข้าวไว้บริโภค วิถีชีวิตเริ่มเปลี่ยนจากเดิมที่เคยเก็บของป่าล่าสัตว์มาเป็นการผลิตอาหาร นับว่าใน

ยุคแรกๆ เริ่มเปลี่ยนมาเป็นข้าวไร่ (ข้าว) เมื่อ 5,000 ปีก่อนคริสต์ศักราช ชุมชนเกิดการรวมกลุ่มตั้งถิ่นฐานที่ถาวรจึงอาจกล่าวได้ว่าชุมชนชาวนาเป็น "หมู่บ้านแห่งแรกของโลก"

ชุมชนยุคหินใหม่ที่เก่าแก่ตั้งอยู่ในตะวันออกเฉียงใต้ประเทศตุรกี ซีเรีย อิสิราเอล อิรัก อียิปต์และอิหร่าน โดยเฉพาะแหล่งอารยธรรมเมโสโปเตเมีย ของชาวซูเมเรียน ทางตะวันออกของแม่น้ำไทกริสเมื่อประมาณ 4,000 ปีก่อนคริสตกาล

ใบเป็องแรก มนุษย์ค้นพบวิธีปลูกข้าวแบบทำไร่เลื่อนลอย ดังปรากฏหลักฐานในวัฒนธรรมข้าวลุ่มซาน ประเทศจีน และวัฒนธรรมฮัวบิเนียน ประเทศเวียดนาม เมื่อประมาณ 10,000 ปีมาแล้ว ต่อมามนุษย์ได้ค้นพบการทำนาหว่าน ดังปรากฏหลักฐานในวัฒนธรรมข้าวทางเขา บริเวณลุ่มแม่น้ำเหลืองในวัฒนธรรมลุ่มซานในประเทศจีน และวัฒนธรรมฮัวบิเนียน ประเทศเวียดนาม เมื่อ 5,000 - 10,000 ปีมาแล้ว ภูมิปัญญาด้านการปลูกข้าวได้พัฒนาสู่การปักดำ พบหลักฐานในวัฒนธรรมบ้านเชียง ประเทศไทย เมื่อไม่ต่ำกว่า 5,000 ปีมาแล้ว (เยาวนุช เวศร์ภาดา. 2541: 11)

3.3 ความเป็นมาของข้าวในอุษาคเนย์และในประเทศไทย

ในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หรือที่เรียกว่า "อุษาคเนย์" วัฒนธรรมข้าว เริ่มต้นในยุคหินใหม่ราว 2,500-500 ปีก่อนคริสตกาล เป็นการปลูกข้าวโดยใช้เมล็ดหว่าน

ประมาณปีคริสต์ศตวรรษที่ 1-5 อาณาจักรฟูนันที่มีอาณาเขตตั้งแต่บริเวณแม่น้ำโขงตอนกลาง-เวียดนามใต้-ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา - แหลมมลายู มีอาชีพหลัก คือเกษตรกรรมเพาะปลูกข้าว ฝ้ายและอ้อย เช่นเดียวกับอาณาจักรศรีเกษตรของพุกพู ซึ่งเป็นชนเผ่าทิเบต - พม่า มีศูนย์กลางการปกครองอยู่ที่เมืองแปร ร่องรอยการปลูกข้าวและบริโภคข้าวยังพบในวัฒนธรรมฮัวบิเนียน ประเทศเวียดนามอีกด้วย

ส่วนในประเทศไทย ได้พบเมล็ดข้าวที่เก่าแก่ที่สุด มีลักษณะคล้ายข้าวปลูกของชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ อายุราว 3,500-3,000 ปีก่อนคริสต์ศักราช ได้แก่ รอยเกลบข้าวซึ่งเป็นส่วนผสมของดินที่ใช้ปั้นภาชนะดินเผาที่โนนนกทา ตำบลบ้านโคก อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น อันเป็นหลักฐานที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่าเก่าแก่ที่สุด คือประมาณ 3,500 ปีก่อนคริสต์ศักราช

หลักฐานอื่น ๆ ที่แสดงให้เห็นว่าสยามประเทศเป็นแหล่งปลูกข้าวมาแต่โบราณ อาทิ เมล็ดข้าวที่ขุดพบที่ถ้ำปุงฮุง จังหวัดแม่ฮ่องสอน เป็นเครื่องแสดงว่ามีการปลูกข้าวในบริเวณนี้เมื่อ 3,500-3,000 ปีก่อนคริสต์ศักราช หรือราว 5,400 ปีมาแล้ว เกลบข้าวที่พบที่ถ้ำปุงฮุง มีลักษณะของข้าวเหนียวเมล็ดใหญ่ที่เจริญงอกงามอยู่ในที่สูง เป็นข้าวไร่ และข้าวเจ้า แต่ไม่พบลักษณะของข้าวเหนียวเมล็ดป้อม หรือข้าวพวก Japonica เลย

แหล่งโบราณคดีที่บ้านเชียง จังหวัดอุดรธานี ได้พบรอยเกลบข้าวผสมอยู่กับดินที่นำมาปั้นภาชนะดินเผากำหนดอายุได้ใกล้เคียงกับเกลบข้าวที่ถ้ำปุงฮุง จังหวัดแม่ฮ่องสอน คือประมาณ

3,500-2,000 ปีก่อนคริสต์ศักราช ลักษณะเป็นข้าวปลูกเอเชีย (*Oryza sativa*) พวกเมล็ดป้อมพันธุ์ Japonica

หลักฐานการค้นพบเมล็ดข้าว ถ้ำถ่านในดินและรอยแถบข้าวบนเครื่องปั้นดินเผาที่โคกพนมดี อำเภอพนมดงชุม จังหวัดชลบุรี แสดงให้เห็นถึงชุมชนมีการปลูกข้าวสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตามชายฝั่งทะเล นอกจากนี้ ยังพบหลักฐานคล้ายดอกข้าวป่าเมืองไทยที่ถ้ำเขาทะลุ จังหวัดกาญจนบุรี อายุประมาณ 2,800 ปี (อาจจะก่อนหน้าหรือหลังจากนั้นประมาณ 300 ปี) ซึ่งเป็นช่วงรอยต่อของยุคหินใหม่ตอนปลายกับยุคโลหะตอนต้น

ส่วนหลักฐานจากภาพเขียนบนผนังถ้ำหรือผนังหินอายุไม่น้อยกว่า 2,000 ปี ที่ผาหมอนน้อย บ้านตากุ่ม ตำบลห้วยไผ่ อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี เป็นภาพบันทึกการปลูกธัญพืชอย่างหนึ่งที่มีลักษณะเหมือนข้าว ภาพควาย แปลงพืชคล้ายข้าว ซึ่งอาจตีความได้ว่ามนุษย์สมัยนั้นรู้จักข้าวหรือการเพาะปลูกข้าวแล้ว นอกจากนี้ ศาสตราจารย์ชิน อยู่ดี ได้สรุปไว้เมื่อปีพ.ศ. 2535 ว่าประเทศไทยทำนาปลูกข้าวมาแล้วประมาณ 5,471 ปี (นับถึงพ.ศ. 2514) ก่อนการปลูกข้าวในประเทศจีน หรืออินเดียราว 1,000 ปี ผลของการขุดค้นที่โนนนกทา สนับสนุนสมมติฐานที่ว่าข้าวเริ่มปลูกในทวีปเอเชียอาคเนย์ในสมัยใหม่ จากนั้นแพร่ขึ้นไปประเทศอินเดีย ประเทศจีน ประเทศญี่ปุ่นและประเทศเกาหลี

ศาสตราจารย์ชิน อยู่ดี (2531, อ้างอิงจาก เอกวิทย์ ณ ถลาง. 2544: 50) ได้แบ่งยุคสมัยแห่งการปลูกข้าวในประเทศไทย ไว้ดังนี้

- สมัยทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 11-16 มีการปลูกข้าวเหนียวเมล็ดป้อมและเมล็ดใหญ่
- สมัยศรีวิชัย พุทธศตวรรษที่ 13-18 ทางภาคใต้ มีการปลูกข้าวเหนียวเมล็ดป้อมและข้าวเจ้า
- สมัยลพบุรี พุทธศตวรรษที่ 16-19 ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ปลูกข้าวเหนียวเมล็ดป้อมและเมล็ดใหญ่กับข้าวเจ้า ภาคกลางนิยมปลูกข้าวเหนียวเมล็ดป้อมมากและปลูกข้าวเจ้ามากขึ้น
- สมัยเชียงแสน พุทธศตวรรษที่ 17 ปลูกข้าวเจ้าและข้าวเหนียวทั้งเมล็ดป้อมและเมล็ดยาวแต่ข้าวเจ้ามีน้อยกว่า
- สมัยสุโขทัย พุทธศตวรรษที่ 19-20 ปลูกข้าวเหนียวเมล็ดป้อมมาก มีข้าวเหนียวเมล็ดยาวบ้าง เริ่มปลูกข้าวเจ้ามากขึ้น
- สมัยอยุธยา พ.ศ.1893-2310 ปลูกข้าวเหนียวเมล็ดป้อมและเมล็ดใหญ่ ปลูกเฉพาะทางภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ข้าวเจ้าเมล็ดเรียวยาวปลูกกันมากบริเวณที่ราบภาคกลาง

นักวิชาการชาวญี่ปุ่น 3 ท่าน ประกอบด้วย Tadayo Watabe, Tomaya Akihama และ Osamu Kinoshita ได้ศึกษาจากแผ่นแถบจากแผ่นอิฐโบราณสถาน 108 แห่งจากทุกภาค

ในประเทศไทย ระหว่างปีพ.ศ. 2510-2512 สันนิษฐานว่ามีการปลูกข้าวในประเทศไทยมานานแล้ว นับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 6 มีการปลูกข้าวเหนียวนาสวนเมล็ดป้อม และข้าวเหนียวไร่เมล็ดใหญ่กันมาก ต่อมาปลูกข้าวไร่น้อยลง ขณะเดียวกันก็ปลูกข้าวเจ้านาสวนเมล็ดเรียวยเพิ่มขึ้น จนแทนที่ข้าวเหนียวนาสวนเมล็ดป้อม และข้าวไร่เมล็ดใหญ่

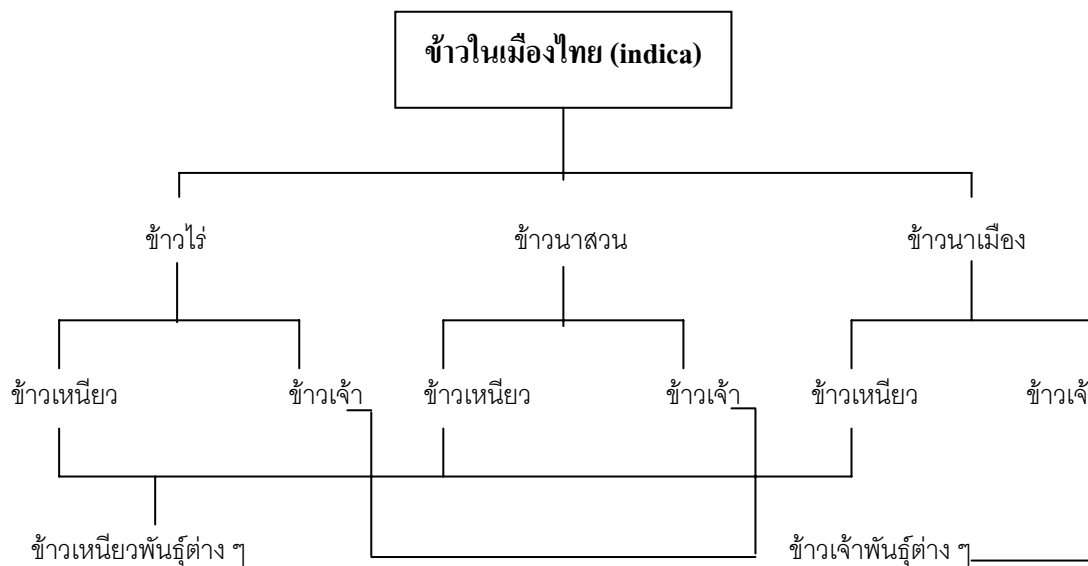
ก่อนพุทธศตวรรษที่ 11 ส่วนมากเป็นข้าวเมล็ดป้อม รองลงมาเป็นข้าวเมล็ดใหญ่ และข้าวเมล็ดเรียวย ซึ่งแพร่กระจายบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 11-15 ยังคงปลูกข้าวเมล็ดป้อมกันมาก และปลูกชนิดเมล็ดเรียวยเพิ่มขึ้นทั่วประเทศ ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 15 -18 มีการปลูกข้าวเมล็ดป้อมบริเวณภาคเหนือและภาคกลาง ทำให้ข้าวเมล็ดเรียวยเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะในภาคกลาง และข้าวเมล็ดใหญ่มีจำนวนลดลงเรื่อยๆ โดยให้ข้อสังเกตว่า

- ข้าวเมล็ดป้อมน่าจะเป็นข้าวเหนียวที่งอกงามในที่ลุ่ม
- ข้าวเมล็ดใหญ่น่าจะเป็นข้าวเหนียวที่งอกงามในที่สูง
- ข้าวเมล็ดเรียวน่าจะเป็นข้าวเจ้า

นอกจากนี้ ยังเสนอว่า ข้าวเมล็ดใหญ่เป็นข้าวที่ถูกนำมาปลูกก่อนข้าวเมล็ดป้อมและข้าวเมล็ดเรียวย พร้อมทั้งตั้งข้อสันนิษฐานถึงแหล่งกำเนิดและการแพร่กระจายข้าวสู่ประเทศไทยของข้าวนาดำ ทั้งข้าวเหนียวเมล็ดป้อม และข้าวเมล็ดเรียวยหรือข้าวเจ้าด้วยว่า

- ข้าวเหนียวเมล็ดป้อมชนิด Japonica มีแหล่งกำเนิดจากทางเหนือผ่านมาทางแม่น้ำโขง แล้วแพร่กระจายสู่ภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ก่อนพุทธศตวรรษที่ 20 แม้หลังพุทธศตวรรษที่ 20 จะลดจำนวนลงก็ตาม แต่ยังมีการปลูกกันต่อมาถึงพุทธศตวรรษที่ 24

- ข้าวเมล็ดเรียวยหรือข้าวเจ้าหรือชนิด Indica แพร่ผ่านประเทศอินเดีย ผ่านชายทะเลในเขตอ่าวเบงกอลมายังเขตลุ่มแม่น้ำอิรวดี แพร่กระจายสู่ประเทศไทยทางตะวันตก ลงสู่บริเวณที่ราบลุ่มตอนใต้ของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ผ่านไปจนถึงเขตประเทศเขมร ลงไปทางภาคใต้ และเพิ่มจำนวนอย่างรวดเร็วนับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20 จนแพร่กระจายไปทั่ว แทนข้าวเหนียวที่เคยปลูกอยู่เดิม (เยาวนุช เวศร์ภาดา. 2541: 14-17)



ภาพประกอบ 3 ประเภทของข้าวในเมืองไทย

ที่มา: เฉียม ทองดี. (2537). วัฒนธรรมข้าว:พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนา. 16.

จากเอกสารและหลักฐานต่างๆ ที่เกี่ยวกับความเป็นมาของข้าวในประเทศไทย ที่ได้ประมวลไว้ในเบื้องต้น จะทราบได้ว่า การทำนาปลูกข้าวในประเทศไทย มีการทำกันมาช้านาน ตั้งแต่ครั้งโบราณกาล ผ่านยุคสมัยมาหลายรุ่นคน ดังนั้น เรื่องราวของข้าวและการทำนาจึงมีสาระที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและภูมิปัญญาของคนไทยหลายอย่างที่ควรศึกษาและทำความเข้าใจในองค์ความรู้ที่ชุมชนชาวนาไทยได้ยึดถือปฏิบัติกันมา ด้วยแนวคิด คติความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมและการสร้างสรรค์ที่สมดุลสอดคล้องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างดี

3.4 ภูมิปัญญาในวัฒนธรรมข้าวจากภาคกลาง

พื้นที่ราบลุ่มภาคกลางของประเทศไทยนั้นเป็นแหล่งเกษตรกรรมที่สำคัญ การปลูกข้าวในพื้นที่ราบลุ่มภาคกลาง มีการปฏิบัติสืบทอดต่อกันมาช้านานจนเกิดการสั่งสมเป็นภูมิปัญญาและวัฒนธรรมของชาวนาไทยได้อย่างชัดเจน ดังเช่น เอกวิทย์ ณ ถลาง ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาในวัฒนธรรมข้าวในหนังสือภูมิปัญญาภาคกลางดังนี้

ภาคกลางของประเทศไทยนั้นมีชัยภูมิเป็นใจการเมืองของย่านอุษาคเนย์ ได้ชื่อว่าเป็น “อู่ข้าวอู่น้ำ” ที่สำคัญแห่งหนึ่งของโลก ชาวโลกหลากหลายวัฒนธรรมที่รู้จักบ้านเมืองไทย โดยเฉพาะชาวตะวันตก ต่างเรียกบริเวณลุ่มน้ำภาคกลางว่า “Rice Bowl of Asia” พลโลกส่วนมากซึ่งส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในทวีปเอเชียล้วนกินข้าวเป็นอาหารหลัก สำหรับคนในวัฒนธรรมไทย การกินอาหารเราเรียกว่า “กินข้าว” คนในวัฒนธรรมอื่น ได้แก่ จีน ญี่ปุ่น อินเดีย ชาว-มลายู และคนทั้งปวง

แห่งอุษาคเนย์ก็ล้วนกินข้าว และเป็นคนที่มีวัฒนธรรมข้าวเป็นวิถีชีวิตขั้นรากฐานด้วยกันทั้งสิ้น กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ วัฒนธรรมไทยภาคกลางและทุกภูมิภาค รวมไปถึงวัฒนธรรมของประเทศเพื่อนบ้านแถบนี้ล้วนมี “วัฒนธรรมข้าว” (Rice Culture) เป็นแม่บท แม้จะมีความแตกต่างกันบ้างในรายละเอียดเกี่ยวกับการผลิต การบริโภค ความเชื่อและพิธีกรรม แต่ในแก่นสารสาระแล้ว ทุกคนล้วนนา คนอีสาน คนทักษิณ และคนภาคกลาง ก็ล้วนเป็นคนแห่งวัฒนธรรมข้าวร่วมกันมา ได้สั่งสมความรู้ปรีชาญาณ ความเชื่อ พิธีกรรม และภูมิปัญญาไว้มากในวัฒนธรรมข้าว ฉะนั้นการทำความเข้าใจเรื่องนี้โดยใช้พื้นที่กว้างใหญ่ของภาคกลางเป็นแหล่งกลาง จึงเป็นการเข้าถึงภูมิปัญญาของภาคกลางและของภาคอื่นๆ ที่นับเนื่องเชื่อมโยงถึงกันไปพร้อมๆ กัน อันเนื่องมาจากพื้นที่ราบลุ่มภาคกลางนั้นมีการปลูกข้าวกันมาช้านาน การปฏิบัติและการสืบทอดกันมาก่อให้เกิดเป็นภูมิปัญญาและวัฒนธรรมของชาวนาไทยได้อย่างชัดเจน ในพื้นที่ราบลุ่มภาคกลางนี้มี “ลักษณะเด่นของอยู่ข้าวอยู่น้ำ” จะเห็นได้ว่าในพื้นที่ราบลุ่มภาคกลางอันกว้างใหญ่ไพศาล มีการทำนาในที่ราบลุ่มในรูปของนาดำและนาหว่าน ตามลักษณะความเหมาะสมของพื้นที่แต่ไม่ว่าจะเป็นนาดำหรือนาหว่าน ก็เป็นการปลูกข้าวแบบมีน้ำขังเลี้ยงต้นข้าว ซึ่งแตกต่างจากการปลูกข้าวไร่นาที่ดอนหรือบนภูเขา ปัจจัยหลักของการทำนาในที่ราบลุ่มกว้างใหญ่คือ น้ำและดินอุดมสมบูรณ์ที่เกิดจากตะกอนทับถมกันแม่น้ำลำคลองนำปุ๋ยธรรมชาติกับสายน้ำที่ไหลลงมาจากภาคเหนือ พันธุ์ข้าวที่ใช้ปลูกในที่ราบลุ่มภาคกลางจึงเป็นพันธุ์ที่ได้รับการคัดสรรและผสมผสานโดยชาวนามาเป็นเวลาหลายชั่วคนว่ามีความเหมาะสมกับสภาพดินฟ้าอากาศ (เอกวิทย์ ณ ถลาง. 2544: 30-31)

3.4.1 ข้าวกับการตั้งชื่อ

พันธุ์ข้าวในภาคกลางมีความหลากหลายมาก ต่างก็มีคุณสมบัติ คุณภาพ และลักษณะเฉพาะที่ได้ใช้เวลาปรับตัวมายาวนานด้วยสติปัญญาของมนุษย์ ตัวอย่างเช่น พันธุ์ข้าวหลายชนิดที่ชาวนาเรียกว่า “ข้าวนาสวน” เป็นข้าวที่ต้องการน้ำหล่อเลี้ยงในระหว่างเจริญเติบโต ทนความลึกของน้ำได้ไม่เกิน 1 เมตร การทำนาใช้วิธีดำนาเป็นส่วนใหญ่ พันธุ์ข้าวนาชนิดประเภทนี้เป็นข้าวที่นิยมปลูกส่วนใหญ่ในจังหวัดภาคกลาง ส่วนข้าวอีกประเภทหนึ่งเรียกว่า “ข้าวนาเมือง” เป็นข้าวที่มีคุณสมบัติพิเศษที่ชาวนาเรียกว่า ข้าวขึ้นน้ำ ข้าวลอย หรือข้าวฟางลอย ที่มีลำต้นยาวและทอดออกไปแตกแขนงตามข้อ และออกรากตามข้อได้ ลำต้นเจริญเติบโตเร็วกว่าพันธุ์นาสวน เหมาะสำหรับปลูกในพื้นที่ลุ่มมาก ๆ น้ำท่วม ฝนชุก จนระดับน้ำเปลี่ยนแปลงสูงขึ้นรวดเร็ว ข้าวประเภทนี้จะปลูกกันมากในบางพื้นที่ของจังหวัดที่มีน้ำท่วมขังมากเช่น พระนครศรีอยุธยา สุพรรณบุรี พิจิตร อ่างทอง ชัยนาท สิงห์บุรี ลพบุรี เป็นต้น การปลูกจะใช้วิธีหว่าน

ข้าวนาสวนและข้าวนาเมืองมีหลากหลายชนิด ทั้งที่เป็นข้าวเจ้าและข้าวเหนียวซึ่งมีรสชาติและลักษณะต่างกันเป็นอันมาก ความรู้ ความเข้าใจ หรือภูมิปัญญาของคนไทยที่มีเกี่ยวกับพันธุ์ข้าวต่างๆ

หลากหลายชนิดนั้น จะเห็นได้จาก การเรียกชื่อข้าว ซึ่งจากการสำรวจพันธุ์ข้าวพื้นเมืองของกรมส่งเสริมการเกษตรเมื่อ พ.ศ. 2524 ปรากฏว่า ชื่อพันธุ์ข้าวพื้นเมืองมีอยู่หลายร้อยชื่อ พิจารณาโดยชื่อทั้งข้าวเจ้าและข้าวเหนียว จำแนกได้เป็นอย่างดีละ 3 พวกใหญ่ๆ ตัวอย่างเช่น

(1) ข้าวเจ้า

- ชื่อพันธุ์ข้าวที่ขึ้นต้นด้วย “ขาว” (ดูจากเมล็ดข้าวสาร) ได้แก่ ขาวมะลิ ขาวหลวง ขาวตาแห้ง ขาวเศรษฐี ขาวตามล ขาวอำไพ ขาวกอเดียว ขาวสุพรรณ ขาวเพชรบูรณ์ ขาวแก้ว ขาวนวลทุ่ง ขาวตาเจือ ขาวมานะ ขาวห้าร้อย ขาวเมล็ดเล็ก ขาวใบลด ขาวมะนาว ขาวปลาไหล ขาวลอดช่อง ขาวลำไย ขาวบุญมา ขาวอุทัย ขาวสงวน ขาวงาช้าง ขาวเม็ดยาว ขาวล่อ ขาวเสวย ขาวเขียว ขาวคุณแม่ ขาวน้ำค้าง ฯลฯ

- ชื่อพันธุ์ข้าวที่ขึ้นต้นด้วย “เหลือง” (ดูจากเมล็ดข้าวเปลือก) ได้แก่ เหลืองควาย ลำ เหลืองปลากุ้ม เหลืองเศรษฐี เหลืองอ่อน เหลืองพานทอง เหลืองตาเยี่ยม เหลืองตากุย เหลืองตาปิ้ง เหลืองตาน้อย เหลืองพวงหางม้า เหลืองชะเอม เหลืองทุเรียน เหลืองหอม เหลืองทอง เหลืองเตี้ย เหลืองลาย เหลืองสองคลอง เหลืองควายปล้ำ เหลืองสร้อยทอง เหลืองเบา เหลืองพระ เหลืองใบลด เหลืองประทาน ฯลฯ

- ชื่อพันธุ์ข้าวอื่น ๆ ได้แก่ สายบัว พานทอง เปลือกไข่ พวงมาลัย ปิ่นแก้ว แดงกวา ทองระย้า ลูกผึ้ง งาช้าง แก่นประดู่ หอมตง หอมมะลิ พวงนาค พระยาลิมาแกง หางหมาจอก จำปา หอมการเวก รอดหนี พวงหนัก สองทะนาน ก้นจูด ลั่นยุง หลวงแจก ร้อยสุพรรณ พวงพยอม จำปาขาว พญาเททอง ทองมาเอง ก้อนทอง พญาหยุดช้าง ข้าวกู่เมือง ทรายแดง รวงยาว ขาวปลอด หอมจันทร์ กลีบเมฆ ข้าวปากนก เจ็ดรวง เก้ารวง เปื่อน้ำ วัวเปียก ฯลฯ

(2) ข้าวเหนียว มีน้อยกว่าพันธุ์ข้าวเจ้า แต่มีมากทางล้านนา อีสาน

- ชื่อพันธุ์ข้าวที่ขึ้นต้นด้วย “ขาว” ได้แก่ ขาวนางแจ่ม ขาวดัดแรด ขาวภูเขา ขาวสุราษฎร์ ขาวกรุง ฯลฯ

- ชื่อพันธุ์ข้าวที่ขึ้นต้นด้วย “ดำ” เพื่อบอกว่าเป็นข้าวเหนียวดำ เช่น เหนียวดำทรง เหนียวดำวัว เหมยพองดำ เป็นต้น

- ชื่อพันธุ์ข้าวอื่น ๆ ได้แก่ เขียวงู ทองพลู ข้าวก้านหมาก ฟ้ามืด เหนียวประดู่ ก้านยาว เหนียวกะทิ อีหม่อน เหลืองทองดอ เหนียวแดง เหนียวกาบอ้อย เหนียวหอยโข่ง เหนียวดอกพร้าว เหนียวลูกผึ้ง เหนียวเขมร เหนียวพม่า เหนียวไทย ลายแก้ว ผาผึ้ง แก้วลาย มันเป็ด คอลาย กล้วยง้าว กาบทอง สายหลวง ผาแดง ดังหยวก ลายมะเขือ หลาวหัก ดอกพุด จำปาทอง ข้าวดอกหอม ดอกจันทร์ เขียวนอนทุ่ง ฯลฯ (เอกวิทย์ ณ ถลาง. 2544: 31-32)

ชื่อพันธุ์ข้าวอันหลากหลายดังตัวอย่างข้างต้นยังมีอีกมากเกินกว่าที่จะนำมาระบุได้หมด ชื่อต่าง ๆ กันนี้ส่วนมากชาวบ้านเป็นผู้ตั้งชื่อ โดย ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์ ได้ประมวลไว้ใน ข้าวกับวิถีชีวิตไทย ว่าการตั้งชื่อพันธุ์ข้าว นิยมตั้งโดยอาศัยเค้ามูลต่อไปนี้

- ตั้งตามชื่อชานาหรือชาวบ้าน เช่น ข้าวตาแห้ง ข้าวตารัตน์ ข้าวตาเป้ ข้าวตาเจือ เหลืองตากุย เหลืองตาตอง เหลืองตาเอี่ยม นายยวน เป็นต้น
- ตั้งตามชื่อสถานที่ เช่น ข้าวเพชรบูรณ์ ข้าวสุพรรณ เหลืองร้อยเอ็ด เหลืองระแหง สันป่าตอง เป็นต้น
- ตั้งตามลักษณะเด่นของเมล็ดข้าว เช่น ข้าวเมล็ดเล็ก ข้าวมะลิ ข้าวอำไพ ข้าวคัด ข้าวเม็ดยาว เหลืองอ่อน เหลืองทอง เหนียวแดง งาช้าง เป็นต้น
- ตั้งตามธรรมชาติการได้ผลผลิต ทั้งข้าวหนัก ข้าวเบา เช่น ข้าวสะอาดหนัก เสรฐูหนัก จำปาหนัก เขียวหนัก ห้ารวงเบา เจ็ดรวงเบา เหลืองเบา เบาหอม เป็นต้น
- ตั้งชื่อที่มีความหมายเป็นสิริมงคล เช่น ข้าวเศรษฐี ลั่นยั้ง ลั่นครก เหลืองทอง ข้าวหลุดหนี้ ทองมาเอง ก้อนแก้ว เกวียนหัก รอดหนี้ เหลืองควายดำ ข้าวกาบแก้ว ข้าวทุ่งทอง ข้าวประเสริฐ ข้าวสวย ข้าวกู่เมือง เป็นต้น
- ตั้งชื่อตามลักษณะธรรมชาติของพันธุ์ข้าว เช่น ข้าวสูง เหลืองพวงดำ ข้าวใบตอก เหลืองเตี้ย เหลืองกอเดียว ข้าวพวง ห้ารวง พันธุ์เปื้อนน้ำ เจ็ดรวงเบา หางหมาจอก พวงหางหมู เป็นต้น
- ตั้งชื่อตามสีที่เกี่ยวกับเมล็ดข้าว เช่น เขียวนางงาม เหลืองปลากริม เขียวหนัก เหลืองลาย ข้าวเขียว เหลืองอ่อน ข้าวสะอาด เหลืองหอม เขียวอนท่ง แก้วลาย รวงดำ เป็นต้น
- ตั้งชื่อตามลักษณะพืชชนิดอื่น เช่น ข้าวดอกมะลิ ดอกพุด จำปา ข้าวมะนาว พวงพะยอม จำปาทอง ดอกจันทร์ เหนียวดอกพร้าว แตงกวา ไทรหอม ไทรขาว แก่นจันทร์ อบเชย เป็นต้น

- ตั้งชื่ออื่น ๆ เช่น ข้าวจังหวัด ข้าวห้าร้อย ข้าวเกษตร ข้าวประภวดี เหลืองสองคลอง เหลืองสองคลอง เหลืองทน เหลืองไร่ พวงมาลัย เปลือกไข่ แขนนาง สาวงาม นางงาม นางเอก หลวงแจก เป็นต้น (ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์. 2536: 50-52)

3.4.2 ข้าวในภาษาไทย

ในเมื่อชีวิตคนผูกพันแนบแน่นอยู่กับเรื่องข้าว ความรู้มรดกทางภาษาจึงมีข้าวเด่นอยู่ในสำนึก หรือไม่มีข้าวเป็นแกนอ้างอิง เปรียบเทียบ ให้ความหมาย คำพังเพยและภาษิตการแสดงออกทางภาษาไทยที่มีข้าวเป็นหลัก สามารถศึกษาวิเคราะห์เป็นแง่มุมต่างๆ ได้หลายแง่มุม ดังที่ ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์ ได้รวบรวมไว้ใน ข้าวกับวิถีชีวิตไทย ดังนี้

(1) คำศัพท์เกี่ยวกับข้าว หรือข้าวในลักษณะต่าง ๆ ที่เมื่อเอ่ยชื่อหรือเอ่ยคำคนในวัฒนธรรมข้าวก็จะเข้าใจทันทีว่าหมายถึงอะไรโดยไม่ต้องอธิบายให้มากความ (เว้นแต่บางคำที่ใช้ในพิธีกรรมต่างๆ) ได้แก่

ข้าวเจ้า	ข้าวเหนียว	ข้าวเปลือก	ข้าวปลูก
ข้าวกล้า	ข้าวกล้าง	ข้าวสาร	ข้าวซ้อมมือ
ข้าวลิบ	ข้าวฟ่อน	ข้าวหนัก	ข้าวเบา
ข้าวเก่า	ข้าวใหม่	ข้าวนี้้ง	ข้าวสุก
ข้าวดิบ	ข้าวสวย	ข้าวต้ม	ข้าวตาก
ข้าวตั้ง	ข้าวตอก	ข้าวเม่า	ข้าวฮาง
ข้าวตู	ข้าวเปียก	ข้าวผอก	ข้าวย่ำ
ข้าวกรุ	ข้าวเกรียบ	ข้าวเกรียบปากหม้อ	ข้าวเกรียบอ่อน
ข้าวแกง	ข้าวขวัญ	ข้าวแขก	ข้าวจี
ข้าวกวน	ข้าวแคบ	ข้าวแจก	ข้าวแช่
ข้าวซอย	ข้าวแดกงา	ข้าวต้มมัด	ข้าวต้มน้ำอุ่น
ข้าวตอกตั้ง	ข้าวแตน	ข้าวทิพย์	ข้าวบิณฑ์
ข้าวบุญหรี	ข้าวเปือ	ข้าวประดับดิน	ข้าวปาด
ข้าวปุ้น	ข้าวเปรต	ข้าวพระ	ข้าวพอง
ข้าวเภา	ข้าวมัน	ข้าวเม่าทอด	ข้าวยาคุ
ข้าวสาก	ข้าวหมก	ข้าวหมาก	ข้าวหลาม
ข้าวหลามตัด	ข้าวคั่ว	ข้าวหัวโชน	ข้าวเหนียวแก้ว
ข้าวเหนียวแดง	ข้าวเหนียวตัด	ข้าวเหนียวห่อ	ข้าวแม่ซื้อ

(2) ข้าวใช้เป็นแม่บท หรือหน่วยในการกำหนดมาตราซึ่ง ตวง วัด ของคนไทยครั้งโบราณ กล่าวคือ

8 ตัวหา	=	1 เมล็ดข้าว	
2 เมล็ดข้าว	=	1 กระเปียด	
4 กระเปียด	=	1 นิ้ว	
12 นิ้ว	=	1 คืบ	
2 คืบ	=	1 ศอก	= 0.50 เมตร
4 ศอก	=	1 วา	= 2.00 เมตร
20 วา	=	1 เส้น	= 40.00 เมตร

400 เส้น	=	1 โยชน์	=	16,000.00 เมตร
150 เมล็ด	=	1 หีบมือ		
4 หีบมือ	=	1 กำมือ		
4 กำมือ	=	1 ฟายมือ		
2 ฟายมือ	=	1 กอบ		
4 กอบ	=	1 ทะนาน		
25 ทะนาน	=	1 สัด		
80 สัด	=	1 เกวียน		

(3) **ข้าวกับการอ้างอิงกรอบเวลา** ในสังคมชาวนาไทย ในอดีตไม่ได้นับเวลาตามนาฬิกาอย่างทุกวันนี้ แต่จะคาดเวลาเอาจากแบบแผนการดำเนินชีวิตที่ไม่มีความจำเป็นต้องแม่นยำตรงละเอียดลออ และเพราะอยู่กับข้าวเป็นประจำ จึงมีการเอ่ยถึงเวลาดังเช่น ไม่นานเกินรอว่า “ข้าวหม้อข้าวเดือด” หรือ ผัวเมียแต่งงานอยู่กินกันได้ไม่นานก็ต้องมีอันเลิกร้างกันไป ก็มีสำนวนว่า “กันหม้อ (ข้าว) ยังไม่ทันดำ” หรือการรอคอยที่ทำให้ผู้รอคอยการระวนกระวายเพราะไม่รู้ว่าจะต้องคอยเร็วช้าเท่าใด ก็มีสำนวนว่า “คอยเหมือนข้าวคอยฝน” อันล้วนแล้วแต่บ่งบอกวิถีชีวิตที่ไม่แน่นอน ไม่เคร่งครัดเรื่องเวลาเหมือนอย่างสังคมอุตสาหกรรมหรือสังคมข้อมูลข่าวสารอย่างในปัจจุบัน

(4) **ข้าวในสำนวนไทย** คนไทยอยู่ในวัฒนธรรมข้าวมาช้านานหลายศตวรรษ ความรู้มรดกทางภาษาที่ใช้ “ข้าว” เป็นสัญลักษณ์หรือความเปรียบจึงมีอยู่มาก ดังสำนวนหรือวลีที่ใช้กันทั่วไป ซึ่งมีตัวอย่างดังนี้

- ข้าวเหลือเกลืออิ่ม หมายถึง ความอุดมสมบูรณ์ด้วยข้าวปลาอาหาร เหลือเป็นของคู่กับข้าว
- ข้าวของเงินทอง หมายถึง ทรัพย์สมบัติที่มีข้าวเป็นสิ่งสำคัญที่สุด
- ข้าวยากหมากแพง หมายถึง ความขัดเคืองขาดแคลนไม่พอกินพอใช้
- ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว สำนวนนี้ใช้แทน “อูข้าวคูน้ำ” ก็ได้ หมายถึงความอุดมสมบูรณ์ของแผ่นดินไทยที่มีอาหารการกินบริบูรณ์
- กินข้าวร้อน นอนสาย คือ ส่อสำแดงถึงสภาวะที่ไม่มีความยากลำบากในการครองชีพ ไม่ต้องเป็นห่วงเรื่องอาหารการกินกินอยู่หลับนอนแสนสบาย
- ข้าวใหม่ ปลามัน หมายถึง ผัวเมียแต่งงานกันใหม่ย่อมมีความสุขสมหวัง อยู่กินกันด้วยความสุขหรรษา
- ข้าวบูด ปลาเ็น คือ ครั้นแต่งงานอยู่กินกันมานานจนเบื่อหน่ายกัน มีการทะเลาะเบาะแว้ง ไม่เต็มใจเหมือนเมื่อแรกอยู่กินด้วยกัน ก็ใช้ข้อความนี้เปรียบเทียบ

- ข่ายข้าวเปลือก หญิงข้าวสาร มีนัยว่า ผู้ชายอยู่ที่ไหนย่อมสามารถแพร่พันธุ์สร้างเชื้อสายสืบต่อไปได้ เหมือนข้าวเปลือกตกลงที่ใดก็งอกงายเป็นต้นข้าว ส่วนผู้หญิง ตามประเพณีต้องผูกพันรักดีกับสามี ไม่อยู่ในฐานะจะไปสืบเชื้อสายได้ง่าย ๆ เหมือนชาย เปรียบได้กับข้าวสารตกที่ใดก็ไม่งอกอีกแล้ว

- หนูตกถึงข้าวสาร หมายถึง ชายยากจนได้แต่งงานกับหญิงจากครอบครัวร่ำรวยไม่อดอยากเหมือนเมื่ออยู่ลำพังตนเอง เหมือนหนูอยู่ในถังข้าวสาร กินสบายอยู่สบายไป ซึ่งมีความนัยเชิงดูแคลนผู้ชายว่าเห็นแก่ตัว ไร้ศักดิ์ศรี ไม่น่านับถือ

- ตำข้าวสารรอกหม้อ เปรียบบุคคลเป็นคนสุขเอาเผากิน ไม่มีฐานะมั่นคง พอเอาตัวรอดได้ไปวันหนึ่ง ๆ ยังมีนัยเปรียบเทียบว่า ไม่ใช่ลักษณะที่น่านับถือหรือควรแก่การมั่นใจและวางใจได้ ในด้านความมั่นคง

- ทูบหม้อข้าว เป็นสำนวนบ่งบอกถึงการจงใจทำลายล้างหรือกลั่นแกล้งให้เสียหาย ผู้ถูกกระทำต้องลำบาก อดอยาก และครอบครัวต้องพลอยเดือดร้อนไปด้วย

- กินน้ำตาต่างข้าว หมายถึง มีทุกข์โศกอย่างสาหัส หาความสุขมิได้

- หมาเห็นข้าวเปลือก หมายถึง เห็นสิ่งมีค่าอยู่ข้างหน้า แต่ไร้ความสามารถหรือไม่อยู่ในฐานะที่จะได้สิ่งที่มีค่านั้น

- ไก่กินข้าวเปลือก หมายถึง เป็นธรรมดาที่ต้องเป็นไปอย่างนั้น ในที่นี้มีความหมายในทางลบว่า ไก่ยังกินข้าวเปลือกอยู่คราใด คนก็กินสินบนอยู่ครานั้น สันนิษฐานว่าเป็นสำนวนจีนที่คนไทยเอามาใช้

- ได้เบี่ยเอาข้าว หมายถึง นอกจากจะได้เงินแล้วยังจะเอาข้าวอีก โดยปกติจะพูดกันว่า “ไม่ได้เบี่ยเอาข้าวอะไรด้วย” แปลว่า มิได้มีส่วนได้อะไรด้วยเลย หรือไม่ได้ประโยชน์อะไรด้วย

- บนข้าวผี ดีข้าวพระ หมายถึง บนบานให้ผี เทวดา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยในสิ่งที่ตนต้องการให้สำเร็จผล “ดีข้าวพระ” ก็หมายถึง เอาข้าวถวายพระพุทธรูป เรียกว่า “ข้าวบิณฑ” พูตรวมกันเป็นสำนวน หมายความว่า บนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อหวังให้ได้รับสิ่งที่ปรารถนา อันเป็นพฤติกรรมที่คนไทยทำกันทั่วไป

- กินข้าวต้มกระโจมกลาง หมายถึง อากากริยาผลิผลามโดยปราศจากความรอบคอบ ตรงกลางของข้าวต้มเป็นส่วนที่ร้อน กินโดยไม่ระวังก็จะทำให้ลวกปาก

- หุงข้าวประชิดหมา ปิ้งปลาประชิดแมว คนไทยเลี้ยงหมาด้วยข้าว เลี้ยงแมวด้วยปลา สัตว์ทั้งสองชอบกินอยู่แล้ว เปรียบเหมือนการให้รางวัลให้สินบนแก่คนที่อยากอยู่แล้ว เท่าไรก็ไม่รู้จักพอ ย่อมไร้ประโยชน์ ไม่ควรทำและไม่ฉลาดที่จะทำเช่นนั้น

- จวกตักข้าวไม่รู้รสแกง หมายถึง คนที่อยู่ใกล้สิ่งมีค่า แต่ไร้ปัญญาไร้ความสามารถที่จะเข้าถึงสิ่งนั้น อันเป็นวิสัยของคนโง่
- ข้าวนอกเจ้า ข้าวนอกหม้อ หมายถึง ครั้งโบราณไพร่หรือข้าต้องทำตามคำสั่งนาย ไม่ควรที่ใครจะประพฤตินอกคำสั่งหรือผิดธรรมเนียมแบบแผน
- ข้าวนอกนา เป็นสำนวนค่อนข้างใหม่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นผู้นำมาใช้สำหรับเด็กที่เกิดผิดที่ คอลัมน์ความเห็นในหนังสือพิมพ์สยามรัฐรายวัน มีความหมายว่า บุคคลที่เกิดนอกสังคมหมู่พวกย่อมไม่เป็นที่ยอมรับของกลุ่ม ต้องวางตัวอยู่เป็นเอกเทศ เข้ากับเขาไม่ได้หรือแปลกแยกอยู่
- ข้าวแดงแกงร้อน เป็นวลีอ้างถึงการสำนึกบุญคุณผู้ใหญ่ที่เคยชุบเลี้ยงอุปถัมภ์มา ได้อาศัยบารมีและกินอยู่พึ่งบุญกันมา ไม่ควรเนรคุณ
- ข้าวไม่มียาง หมายถึง คนที่ใครเคยมีบุญคุณก็ไม่นึกถึงบุญคุณ หรือไม่มีเยื่อใยที่จะนึกถึงบุญคุณเหมือนไม่มียางข้าวติดอยู่
- เลี้ยงเสียข้าวสุก หมายถึง เป็นคนใช้ไม่ได้ ไม่มีคุณค่า ไม่มีความดีอะไร ชุบเลี้ยงมาก็สูญเปล่า ออกตัญญู (ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์. 2536: 52-63)

โดยสรุปแล้วจะเห็นว่า “ข้าว” เข้ามาอยู่ในความคิดคำนึง เข้ามาเป็นกรอบอ้างอิงเข้ามาเป็นความเปรียบเทียบและเป็นบรรทัดฐานหลายอย่างหลายประการสำหรับคนไทยที่วิถีชีวิตผูกพันอยู่กับวัฒนธรรมข้าว ความรู้มรดกของภาษาไทยที่มีมากมายนั้น ส่วนหนึ่งย่อมมีข้าวเป็นสาระสำคัญในกรอบความคิดและโลกทัศน์ ดังที่วิเคราะห์มาข้างต้น

3.5 คติความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมเนื่องในการทำนา

3.5.1 คติความเชื่อในเรื่องตำนานข้าว

ตำนานข้าวเป็น “แม่บท” สำหรับความเชื่อและพิธีกรรมอันเนื่องด้วยข้าว ซึ่งล้วนแล้วแต่วางอยู่บนพื้นฐานความเชื่อที่ว่า ต้องปฏิบัติต่อแม่โพสพด้วยความเหมาะสมและด้วยความเคารพนับถือ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ข้าวเป็นตัวแทนธรรมชาติอันยิ่งใหญ่ที่เกื้อกูลให้มนุษย์ดำรงชีพสืบเผ่าพันธุ์ได้ตลอดมา ในสำนึกของมนุษย์ ข้าวจึงมีบุญคุณต่อชีวิตจนได้รับสมมุติเป็นอำนาจศักดิ์สิทธิ์คือเป็นเทพ เมื่อมนุษย์ต้องพึ่งพาก็จะต้องนอบน้อม นับถือและปฏิบัติให้ถูกต้อง การสื่อคุณค่าและความหมายเช่นนี้ ในสังคมประเพณีจึงผูกไว้เป็นตำนาน ซึ่งมีอยู่หลายสำนวนทั้งมุขปาฐะและลายลักษณ์ ตำนานจึงมีบทบาทสำคัญของสังคมประเพณีในฐานะที่เป็นมูลเหตุของความเชื่อและพิธีกรรมทั้งหลายที่ตามมา (เอกวิทย์ ณ ถลาง. 2544: 40)

สำหรับตำนานข้าวหรือตำนานแม่โพสพของภาคกลางและภาคใต้มีเรื่องตรงกัน ส่วนภาคเหนือและอีสานก็มีเรื่องแตกต่างกันไป สุกัญญา ภัทรราชย์ (2536: 129-130) ได้ค้นคว้าจาก

ตำนานพื้นบ้าน ได้ความสรุปเกี่ยวกับตำนานข้าวของภาคกลางและภาคใต้ในหนังสือข้าวกับวิถีชีวิตไทยว่า แม่โพสพเป็นเทวีแห่งข้าว วันหนึ่งที่เมืองไพสาลี มนุษย์ได้ปรึกษาหารือกันว่า ระหว่างพระพุทธรูปกับแม่โพสพใครมีคุณมากกว่ากัน ที่ประชุมมีความเห็นว่า พระพุทธรูปมีพระคุณยิ่งใหญ่กว่าแม่โพสพ เมื่อแม่โพสพและพระเพชรฉลูกรรมไฉนดังนั้นก็ขឹងใจ เสียแรงรักษาเลี้ยงมนุษย์มา มนุษย์ไม่เห็นความดี จึงหนีไปป่าหิมพานต์ที่เขาคชภูฏ เมื่อแม่โพสพจากไปก็เกิดความอดอยากในโลกมนุษย์ ทำนาไม่มีข้าว มีแต่เกลบ มนุษย์จึงชวนกันไปเฝ้าพระพุทธรูป พระพุทธรูปให้พระมาตุลีไปเชิญนางกลับมา พระมาตุลีตามไปจนถึงเขา แต่ว่าเขานั้นได้ทับติดกัน ขวางไว้ ทำให้ไปไม่ได้ จึงใช้ปลาสดไปตามต่อจนพบ ปลาสดได้ขออนุญาตให้แม่โพสพกลับคืนโลกมนุษย์ นางตอบว่า “อยู่ที่นี้เราสบาย ถ้าจะไปใจแม่หาย เพราะเราไม่รู้บุญคุณ แม่จะให้แต่เมล็ดข้าวไปรักษาแก่ฝูงคน เมื่อเก็บให้มาถึงเรา เราจะไปปีละหน ตรวจดูทุกคน เก็บเกี่ยวแล้วให้ทำขวัญ” จากนั้น นางได้มอบเมล็ดข้าว 7 เม็ด (บ้างก็ว่า 9 เม็ด) ไปทำพันธุ์ พระเพชรฉลูกรรมให้แม่เหล็กหนึ่งอันสำหรับไปทำพรวน แม่โพสพยังสั่งด้วยว่า เมื่อมนุษย์ทำไร่ไถนา เมื่อข้าวใกล้สุกก็ให้จัดพิธีทำขวัญ ให้แต่งด้วยข้าวขวัญ

ปลาสดกลับมาเล่าให้พระมาตุลีฟังตามคำแม่โพสพ พระมาตุลีรับเมล็ดข้าวแล้วก็เหาะกลับไปเฝ้าพระพุทธรูป ระหว่างทางหยุดพักอาบน้ำ นกกระจาบแอบลักเมล็ดข้าวสองเมล็ดไป ข้าวนั้นตกลงมายังโลกมนุษย์กลายเป็นข้าวผี พระมาตุลีนำเมล็ดข้าวไปเข้าเฝ้าพระพุทธรูป พระพุทธรูปจึงเรียกมนุษย์มาประชุมพร้อมกัน ทรงอธิบายเรื่องให้ฟังแล้วทรงแจกเมล็ดข้าวให้แก่มนุษย์ ตั้งแต่นั้นมาเมื่อข้าวใกล้สุก มนุษย์จะทำขวัญข้าวแม่โพสพเป็นประจำทุกปี

ส่วนตำนานแม่โพสพของภาคเหนือและภาคอีสานเล่ากันมาว่า ที่อุทยานของพญานาคมีข้าวเกิดขึ้นเอง ต้นหนึ่ง ๆ มีขนาดเจ็ดกำมือ เมล็ดใหญ่เท่าผลมะพร้าว มีสีเงินยวง กลิ่นหอมหวาน มีหญิงม่ายคนหนึ่งเป็นคนยากไร้ ไม่มีมีดผ่าเมล็ดข้าว จึงใช้ไม้คานทุบข้าว เมล็ดข้าวแตกกระจาย บางส่วนไปเกิดเป็นข้าวไร่หรือข้าวดอย บางส่วนตกในน้ำเกิดเป็นข้าวนาหรือแม่โพสพ แม่โพสพน้อยใจที่หญิงม่ายทำรุนแรงจึงหนีไปอยู่เสียในถ้ำ ทำให้มนุษย์ไม่มีข้าวกินถึงพันปี

วันหนึ่งลูกชายเศรษฐีหลงทางในป่า พบปลากั้งซึ่งอยู่กับแม่โพสพ ปลากั้งพาไปให้วัง ลูกเศรษฐีได้ขออนุญาตแม่โพสพให้กลับยังโลกมนุษย์ แม่โพสพขัดขออนุญาตไม่ได้ จึงกลับมาอีก มนุษย์สำนึกในบุญคุณจึงชักชวนกันนับถือนาง ต่อมาอีกพันปี มีชายโง่มาสร้างยุ้งฉางเก็บข้าวไว้กินคนเดียวและเพื่อนำไปขาย แม่โพสพโกรธจึงหนีไปอยู่ถ้ำอีก ทำให้มนุษย์อดอยากเป็นเวลาหลายร้อยปี เทวดาเห็นความทุกข์ยากของมนุษย์จึงขออนุญาตให้แม่โพสพกลับคืนมา พร้อมกันนั้นก็สอนให้มนุษย์นับถือข้าว และปฏิบัติต่อข้าวให้เหมาะสม ให้รู้จักทำขวัญข้าว

จากตำนานในท้องถิ่นต่าง ๆ เห็นได้ว่า ความเชื่อแม่โพสพเป็นความเชื่อดั้งเดิมของชนเผ่าไทย ก่อนมานับถือพุทธศาสนา ครั้นเมื่อหันมานับถือพุทธศาสนาก็ขัดแย้งกับความเชื่อเดิม แต่ท้ายที่สุดก็ได้มีการประนีประนอมระหว่างความเชื่อทั้งสอง (สุกัญญา ภัทราชัย. 2536: 129-130)

ทอม ไบยาร์ (1870 : 356, อ้างอิงจาก เอกวิทย์ ณ ถลาง. 2544: 42) ได้วิเคราะห์ประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับตำนานข้าวไว้หลายประการ ประการแรก ตำนานข้าวชี้ให้เห็นพัฒนาการของข้าวว่าเดิมทีข้าวขึ้นเองในสวน ซึ่งตรงกับความเป็นจริงว่าเดิมข้าวที่เกิดขึ้นเองเป็นข้าวป่า (wild rice) ต่อมาภายหลังมนุษย์จึงปลูกเอง ประการที่สอง ตำนานข้าวอธิบายข้าวพันธุ์ต่าง ๆ ตั้งแต่เป็นข้าวดอย ข้าวในน้ำ แล้วเป็นข้าวเจ้า ข้าวเหนียว ฯลฯ ซึ่งอยู่ในบทสวดข้าว ประการที่สาม ความอดอยากของมนุษย์เกิดขึ้นเพราะความไร้ศีลธรรมของมนุษย์ ครั้งแรกแม่โพสพหนีไปเพราะถูกแม่มายตีข้าว ครั้งที่สองเพราะถูกกักตุนและนำไปขายซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า “ความรุนแรงและความโลภ” ของมนุษย์ก่อให้เกิดความวิบัติและเกิดภาวะขาดแคลนข้าว

นอกจากนั้น ศิราพร จิตะฐาน ณ ถลาง (2537: 28-29) ได้วิเคราะห์ตำนานข้าวในประเด็นที่ใกล้เคียงกับ ทอม ไบยาร์ ว่า

“ตำนานข้าวสะท้อนให้เห็นว่าแต่เดิมข้าวมีความสมบูรณ์เพียงพอกับมนุษย์ โดยไม่มีการผูกขาดสิทธิ์ครอบครอง ต่อเมื่อมนุษย์มีความโลภมากขึ้นจึงมีผู้พยายามเก็บข้าวไว้ บทลงโทษสำหรับการกักเก็บข้าวและการนำข้าวไปขายคือการขาดแคลนข้าว” และสรุปว่า “ตำนานข้าวจึงสร้างสำนึกให้ตระหนักในบุญคุณข้าว การป้องกันการเอารัดเอาเปรียบและการเห็นแก่ตัวในกลุ่มชาวนา ตำนานข้าวจึงเปรียบเสมือนศีลธรรมของชุมชนเกษตรกรรม”

ในอดีต ตำนานข้าวคงเป็นที่รับรู้อย่างดีในหมู่คนไทย และตำนานข้าวก็เป็นที่มาของการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในสังคมชาวนา พิธีแรกนาที่ต้องบูชาผีนา ก็โยงได้กับตำนานลายลักษณ์ที่กล่าวถึงตายายได้รับความช่วยเหลือจากผีนา พิธีทำขวัญข้าวที่ทำเมื่อข้าวตั้งท้องตอนเริ่มออกรวงซึ่งชาวนานิยมเอามาก พลุ กล้วย อ้อย ส้มสุกลูกไม้ ไข่ชะลอมเล็ก ๆ ไปไว้กลางนา ก็เพราะคิดว่าถ้าแม่โพสพท้องก็คงเหมือนหญิงที่ตั้งท้องที่ชอบกินของเปรี้ยว ๆ อาจกล่าวได้ว่าตำนานข้าวและพิธีกรรมอันเกี่ยวเนื่องล้วนมีฐานความเชื่อที่ต้องปฏิบัติต่อแม่โพสพด้วยความเหมาะสมและความเคารพนับถือ ดังที่คนไทยสอนลูกหลานว่า “อย่ากินข้าวเหลือ แม่โพสพจะเสียใจ” การสั่งสอนลูกหลานเช่นนี้ยังเป็นร่องรอยที่หลงเหลืออยู่ แม้คนไทยส่วนใหญ่จะไม่รู้ตำนานข้าวแล้วก็ตาม

ในแง่มุมของนิเวศวิทยาก็มองได้เช่นกันว่า มนุษย์เคารพธรรมชาติที่เกื้อกูลเลี้ยงชีวิตมนุษย์มาจึงละเมิดไม่ได้ การกินอยู่และปฏิบัติต่อข้าวซึ่งเป็นตัวแทนธรรมชาติอย่างพอดี ๆ นอบน้อม ไม่โลภ ไม่อหังการ ก็ทำให้สามารถกินอยู่ได้สมดุลยั่งยืน หากแต่การแสดงออกถึงสำนึกอันดีงามเหล่านี้แตกต่างจากการสื่อความอย่างในปัจจุบัน โดยต้องผูกเป็นตำนานแสดงความเชื่อ และมีการประกอบพิธีกรรม

ตอกย้ำคุณค่า เพื่อสร้างบรรทัดฐานทางศีลธรรมให้มนุษย์ปฏิบัติอยู่ในกรอบของความเหมาะสมที่จะพึงมีปัญญาคิดได้ โดยนัยนี้ ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวเป็นภูมิปัญญาสั่งสมที่เก่าแก่มาของมนุษย์ โดยเฉพาะในหมู่คนชาติพันธุ์ไทยและกลุ่มชนในย่านอุษาคเนย์นี้ ที่ควรแก่การทำความเข้าใจคุณค่าและดำรงรักษาไว้ (เอกวิทย์ ณ ถลาง. 2544: 44)

3.5.2 พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำนา

ในวัฒนธรรมของการปลูกข้าวนั้น น้ำเป็นปัจจัยสำคัญพื้นฐาน ดินอันอุดมและแรงงานทั้งคนและสัตว์ก็เป็นเรื่องสำคัญ มนุษย์จึงใช้ปัญญาสร้างพิธีกรรมและธรรมเนียมต่าง ๆ ในรูปแบบ วิธีการ และอุบาย ให้สอดคล้องกับคติความเชื่อและสิ่งแวดล้อมไว้มากมาย ในการจำแนกพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนานั้น เอกวิทย์ ณ ถลาง (2544: 45-46) ได้วิเคราะห์ตามเป้าหมายและวัตถุประสงค์ของพิธีกรรมไว้ ดังนี้

(1) พิธีกรรมเพื่อบวงสรวง อ่อนน้อน เสี่ยงทาย หมายถึง พิธีกรรมที่จัดขึ้นเพื่อ

เป้าหมายในการอ่อนน้อน บวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ หรือบรรพบุรุษเพื่อขอให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ให้ปราศจากภัยอันตราย ตลอดจนขอความเชื่อมั่นในการดำรงชีพในรอบปี พิธีกรรมส่วนนี้จะจัดขึ้นก่อนลงมือเพาะปลูก เช่น พิธีขอฝน (รวมถึงพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญของสวดคาถาปลาช่อน พิธีปั้นเมฆ พิธีบูชาแถน พิธีบุญบังไฟ พิธีบุญข้าสะ พิธีเซ่นบูชาหลักเมือง พิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ พิธีเซ่นไหว้วิญญาณบรรพบุรุษ เป็นต้น

(2) พิธีกรรมเพื่อการเพาะปลูก หมายถึง พิธีกรรมที่มีเป้าหมายเพื่อการเพาะปลูก

โดยเฉพาะ ซึ่งจะทำพิธีในช่วงเวลาที่จะลงมือเพาะปลูก มีเจตนาจำนงเพื่อขอโอกาส ขออนุญาต (ต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ วิญญาณที่ครองพื้นที่) บวงสรวง บนบาน บอกกล่าว (เจ้าที่เจ้าทาง) ฝากฝัง ให้การทำนาทำไร่ในปีนั้น ๆ เป็นไปโดยสวัสดิ์ ทั้งต่อคน ข้าว สัตว์ ปราศจากภัยอันตรายใด ๆ และเป็นการแสดงคารวะต่อแม่โพสพ-แม่ขวัญข้าว พิธีกรรมส่วนนี้ได้แก่ พิธีแรกนา (รวมถึงพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญของประเพณีหลวง) พิธีเลี้ยงตาแฮก พิธีบูชาภูมินา พิธีแรกไถตกกล้า พิธีแรกดำนา พิธีปักข้าวตาแฮก พิธีแรกหว่านข้าว พิธีเชิญแม่โพสพใส่ข้าวปลูก พิธีเชิญแม่โพสพลงนา พิธีบูชาแม่ธรณี พิธีเอาฝุ่น (ปุ๋ย) ใส่ना เป็นต้น

(3) พิธีกรรมเพื่อการบำรุงรักษา หมายถึง พิธีกรรมที่มีเป้าหมายเพื่อบำรุงรักษาต้น

ข้าวให้เจริญงอกงามปลอดภัยจากศัตรูพืชต่าง ๆ และเพื่อแสดงความอ่อนน้อมต่อข้าวและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้อง พิธีกรรมเหล่านี้จัดขึ้นระหว่างเวลาการเพาะปลูกจนกระทั่งเก็บ ได้แก่ พิธีไถ่น้ำ พิธีปักตาแฮก พิธีขึ้นท้าวทั้งสี่ พิธีไหว้เจ้าที่ พิธีรับขวัญแม่โพสพ พิธีส่งข้าวบิณฑุ์ พิธีคดข้าว พิธีไล่นก หนู เพลี้ยแมลง ปู หนอน ฯลฯ โดยน้ำมนต์ โดยผ้ายันต์ โดยหว่านทราย โดยเครื่องราง หรือโดยภาวนา เป็นต้น

(4) พิธีกรรมเพื่อเก็บเกี่ยว หมายถึงพิธีกรรมที่มีเป้าหมายเพื่อให้ได้ผลผลิต ให้คนปลอดภัยในการเก็บเกี่ยวและเพื่อแสดงความอ่อนน้อมต่อข้าวและสรรพสิ่งที่เกี่ยวข้อง พิธีเหล่านี้จัดขึ้นในช่วงฤดูเก็บเกี่ยว ได้แก่ พิธีรวบข้าว พิธีแรกเกี่ยวข้าว พิธีเชิญข้าวขวัญ พิธีทำลาน พิธีปลงข้าว พิธีชนข้าวขึ้นยุ้ง พิธีตั้งลอมข้าว พิธีปิดยุ้ง พิธีเปิดยุ้ง เป็นต้น

(5) พิธีกรรมเพื่อเฉลิมฉลอง หมายถึงพิธีกรรมที่มีเป้าหมายเพื่อเฉลิมฉลองผลผลิตที่ได้เก็บหรือเช่นสังเวทเพยดาอารักษ์และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ได้คุ้มครองคน สัตว์ และบรรดาพืชพรรณธัญญาหารให้ได้ผลดี ตลอดจนเลี้ยงอาหารตอบแทนน้ำใจเพื่อนบ้าน รวมทั้งขอขมาลาโทษและขอให้อธิกรมหาได้ล่วงเกินสิ่งใด ผู้ใดหรือสัตว์เลี้ยงที่ได้พึ่งพาอย่างว้าวควาย ในการนี้จะมีพิธีเลี้ยงพระอุทิศส่วนกุศลให้เทพเจ้า สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ปู่ย่าตายาย เจ้าที่เจ้าทาง เจ้ากรรมนายเวร ตลอดจนสรรพสัตว์ เป็นการตอบแทนบุญคุณแก่ผู้มีคุณทั่วหน้า ซึ่งเป็นการผสมผสานความเชื่อทั้งเรื่องผีและความเชื่อในพระพุทธศาสนา รวม ๆ กันไป พิธีกรรมเหล่านี้จัดขึ้นหลังการเก็บเกี่ยว ซึ่งได้แก่ พิธีบุญคุณลาน พิธีสู่ขวัญข้าว พิธีเฒ่าข้าว พิธีขอพร พิธีบุญกุ่มข้าวใหญ่ พิธีบุญข้าวจี พิธีกว่นข้าวทิพย์ พิธีกว่นข้าวยาคุ พิธีสู่ขวัญข้าวขึ้นเล้า พิธีสู่ขวัญเกวียน พิธีสู่ขวัญควาย พิธีแห่ข้าวพันก้อน (พิธีบุญพระเวส) พิธีลาซัง พิธีกองข้าว พิธีขึ้นปีใหม่ พิธีสู่ขวัญวัวควาย เป็นต้น

ทั้งนี้พิธีกรรมทั้งหลายลักษณะดังกล่าวมิใช่ว่าชาวนาจะต้องประกอบพิธีหมดทุกอย่างชาวนาสามารถเลือกทำแต่ที่เหมาะสมแก่พื้นที่และธรรมเนียมของชุมชน อาจจะเลือกทำพิธีบางอย่างแต่ครบทั้งห้าลักษณะ เพราะพิธีกรรมตามความเชื่อย่อมทำหน้าที่เป็นเครื่องยึดเชื่อมโยงวิถีชีวิตและกิจวัตรของชาวนาให้มีความผสมกลมกลืน สมดุล และลงตัว ภายใต้ความเชื่อในระบบความสัมพันธ์แห่งธรรมชาติที่มีมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งในสถานะที่เป็น “บุตรแห่งธรรมชาติ” มิใช่ผู้อยู่เหนือธรรมชาติหรือผู้พิชิตธรรมชาติ ท่าทีการแสดงออกในพิธีกรรมทุกขั้นตอนจึงเป็นการ “ตอกย้ำ” ความนอบน้อม ถ่อมตนและการเคารพธรรมชาติที่มีมนุษย์ได้พึ่งพาอาศัยตลอดมา ท่าทีหรือโลกทัศน์ - ชีวิตทัศน์เช่นนี้ มนุษย์สมัยใหม่อาจมองอย่างดูแคลนว่าเป็นท่าทีที่เกิดจาก “ความกลัว” อำนาจของธรรมชาติบนพื้นฐานของความไม่รู้ ก็ได้

ทัศนะท่าทีอันแสดงออกเป็นพิธีกรรมและความเชื่อของชาวนา จึงเป็นท่าทีดั้งเดิมที่สืบสานกันมายาวนานของมนุษย์ อันตรงกันข้ามกับทัศนะท่าทีของมนุษย์สมัยใหม่ หากแต่ผลอันเกิดจากทัศนะท่าทีดั้งเดิมดังกล่าวนี้ล้วนแต่มีส่วนเกื้อกูลให้มนุษย์อยู่ใน “กรอบแห่งความพอดี” ตามที่ธรรมชาติได้กำหนดไว้ ดุลยภาพจึงมีมาโดยตลอด และมนุษย์ย่อมสามารถดำรงอยู่อย่างยั่งยืนได้ หากพิจารณาให้รอบคอบแล้วก็จะเห็นได้ว่า พิธีกรรมความเชื่อที่เคารพธรรมชาติ ด้วยการสมมุติสรรพสิ่งว่ามีเทพและมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ดูแลคุ้มครองอยู่ อันมนุษย์ไม่ควรละเมิดนั้น จึงเป็นพิธีกรรมความเชื่อที่ถูกต้อง

มิใช่ความล้าหลังที่จะต้องดูแลจน ตรงกันข้ามกลับกลายเป็นความเชื่อหรือทำที่ที่ให้นักช้เข้าใจระบบ การพึ่งพากันของสรรพสิ่ง และช่วยให้นักช้รวมทั้งสรรพชีวิตทั้งมวลอยู่ได้อย่างสมดุลยั่งยืนสืบไป เมื่อเป็นเช่นนี้ ท่าทีต่อธรรมชาติของชาวนาจึงมิใช่ความโง่เขลา แต่เป็นภูมิปัญญาที่ลึกซึ้งและชาญฉลาดโดยแท้ (เอกวิทย์ ณ ถลาง. 2544: 47)

ตาราง 2 ปฏิทินพิธีกรรมของชาวนาในภาคกลาง

ปี	เดือน	พิธีกรรม
หน้าฝน	มิถุนายน (เดือน 7)	พิธีบุญสลาภกัต พิธีเสี่ยงทายทิ้งข่าง
	กรกฎาคม (เดือน 8)	พิธีบุญเข้าพรรษา
	สิงหาคม (เดือน 9)	พิธีขอฝน
	กันยายน (เดือน 10)	พิธีบุญวันสารท
	ตุลาคม (เดือน 11)	พิธีส่งข้าวบิณฑิ์ ออกพรรษา
	พฤศจิกายน (เดือน 12)	พิธีบุญกฐิน พิธีลอยกระทง
หน้าหนาว	ธันวาคม (เดือนอ้าย)	พิธีไล่เรื้อ/ไล่น้ำ พิธีเทศน์มหาชาติ
	มกราคม (เดือนยี่)	พิธีปักเสากะยิด
	กุมภาพันธ์ (เดือน 3)	พิธีเผาซัง ทำบุญลานและทำขวัญยุง
หน้าร้อน	มีนาคม (เดือน 4)	พิธีเทศน์มหาชาติ พิธีสวดอุสิฐบรรพบุรุษ
	เมษายน (เดือน 5)	พิธีบุญสงกรานต์ พิธีสวดอุสิฐบรรพบุรุษ
	พฤษภาคม (เดือน 6)	พิธีมงคลแรกนาขวัญ

ที่มา: เอี่ยม ทองดี. (2537). วัฒนธรรมข้าว:พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนา. 79-80.

3.5.3 ประโยชน์ของพิธีกรรมและคติความเชื่อในวัฒนธรรมข้าว

เยี่ยม ทองดี. (2537: 125-140) ได้กล่าวถึงคุณูปการของพิธีกรรมและความเชื่อในวัฒนธรรมที่มีต่อสังคมมนุษย์และสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ โดยเฉพาะมีบทบาทเป็นกระบวนการขัดเกลาทางสังคม (socialization) หรือสร้างบรรทัดฐานทางจริยธรรมให้แก่กลุ่มชนปฏิบัติ โดยประมวลไว้ดังนี้

(1) พิธีกรรมและความเชื่อในวัฒนธรรมข้าวปลูกฝังพฤติกรรมทางจริยธรรมด้วยความเชื่อ ป่าไม้ แผ่นดิน สายน้ำ ข้าว และสรรพสิ่งต่าง ๆ ล้วนมีเทพเจ้าคุ้มครอง คนจึงแสดงออกด้วยการเคารพ บวงสรวง ทำให้เกิดนิสัยอ่อนน้อม สุภาพเรียบร้อย กตัญญูกตเวที ไม่ประมาท เชื่อในกฎการพึ่งพากันของชีวิตและสรรพสิ่ง ไม่โลภหรือเห็นแก่ตัว อยู่กับความพอดี ไม่ล้างผลาญธรรมชาติ รู้จักยับยั้งชั่งใจ รู้จักรอคอยและอดทนรวมทั้งรับสภาพเมื่อเกิดภัยพิบัติ

(2) พิธีกรรมและความเชื่อในวัฒนธรรมข้าวช่วยรักษาสมดุลแห่งธรรมชาติ เมื่อมนุษย์เคารพกฎธรรมชาติ ไม่ละเมิด ไม่โลภ ยอมรับสภาพและข้อจำกัด อยู่อย่างพอดีๆ ในปัจจัยสี่ การทำลายทรัพยากรธรรมชาติก็น้อยตามมา และโดยอัตรากาเกิดและการตายของมนุษย์โดยธรรมชาติ ทำให้มนุษย์ไม่เพิ่มจำนวนมากเกินไปหรือเร็วเกินไป การบริโภคทรัพยากรจึงอยู่ในระดับที่มีการเกิดใหม่ทดแทนได้ทัน ไม่ว่าพืชหรือสัตว์ ความสมดุลของระบบนิเวศจึงมีอยู่ แม้มนุษย์จะผลิตอาหารได้ โดยเฉพาะข้าว ก็เพื่อการยังชีพ มิใช่เพื่อเป็นสินค้าและเปลี่ยนเป็นวัตถุอย่างอื่น ความคงอยู่ ความหลากหลาย และความสมดุลในธรรมชาติจึงไม่ถูกทำลาย

(3) พิธีกรรมและความเชื่อในวัฒนธรรมข้าวได้ปลดปล่อยมนุษย์ให้มีสมดุลทางจิตวิญญาณ และก่อให้เกิดความมั่นคงทางจิตใจและทางสังคม ดังจะเห็นได้ว่า เมื่อได้ประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อในทุกขั้นตอนของการผลิตข้าวในรอบปี ชาวนาจะรู้สึกโล่งใจ หลุดพ้นจากความวิตกกังวลกับความไม่แน่นอนที่มาจากธรรมชาติ พิธีกรรมเปิดโอกาสให้คนได้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ ไถ่โทษ ล้างบาป สร้างโอกาส สร้างสิทธิธรรม รวมไปถึงการมีขวัญกำลังใจดี มีอิสรภาพ แก่ตนและครอบครัว มีภราดรภาพของชุมชนและมีความรู้สึกมั่นคงในชีวิต และในฐานะความเชื่อของชาวพุทธ การกตัญญูและการทูลขอพรนั้นเป็นบาปกรรมซึ่งต้องชดใช้ด้วยการประกอบพิธีสู่ขวัญข้าว พิธีสู่ขวัญข้าว พิธีลาซัง ฯลฯ หลังฤดูเก็บเกี่ยวย่อมเป็นการปลดปล่อยจิตวิญญาณจากความวิตกกังวลได้ และสะท้อนให้เห็นความอ่อนโยนแห่งจิตใจและความยอมรับนับถือทั้งมวลที่ไม่ควรเบียดเบียน กล่าวได้เต็มปากเต็มคำว่า สำนึกเช่นนี้เป็นนิสัยของผู้เจริญ ผู้มีปัญญาและมีมโนธรรม

(4) พิธีกรรมและความเชื่อในวัฒนธรรมข้าวมีบทบาทสำคัญในการสร้างดุลยภาพทางเศรษฐกิจและสังคมมนุษย์ เพราะการทำนายนึ่งให้เกิดการผลิต การแจกจ่ายการแลกเปลี่ยน

การบริโภค บนฐานของความพอดี ตามสภาวะและข้อจำกัดในธรรมชาติ พิธีกรรมทุกขั้นตอนและทุก ลักษณะล้วนเป็นการเน้นการผลิตที่เหมาะสมและพอดี ๆ พิธีกรรมได้แฝงไว้ซึ่งกรรมวิธีในการบำรุงพันธุ์ การบำรุงรักษา การขจัดศัตรูพืช การเก็บเกี่ยว การบำรุงดิน น้ำและสภาพแวดล้อม รวมถึงการ แปรสภาพผลผลิตในการแจกจ่าย การเผื่อแผ่ถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ถึงวัด ถึงบิดามารดา ปู่ย่าตายาย ถึง สรรพสัตว์ที่ต้องพึ่งพากัน ก่อนจะบริโภคเองในครัวเรือน ในการบริโภคก็สอนให้บริโภคอย่างประหยัด ไม่ฟุ่มเฟือย ไม่สูญเปล่า การแลกเปลี่ยนก็เ็นไปตามความจำเป็นและเหมาะสม มิได้แลกด้วย ความโลภหรือแลกกับอาวุธหรือสิ่งที่เป็นอบายมุข ผิดศีลธรรม เพราะถือว่าการทำเช่นนั้นเป็นบาป และ พิธีกรรมยังสอนให้รักษาผลผลิตด้วยความระมัดระวัง โดยถนอมขวัญข้าวไว้ปลูกในปีต่อไป พิธีกรรม และความเชื่อในวัฒนธรรมข้าวจึงสร้างสำนึกที่มีความพอดีและความสมดุลทางเศรษฐกิจเพื่อการ ยั่งยืน ซึ่งแตกต่างจากเศรษฐกิจเงินตราหรือเศรษฐกิจอุตสาหกรรม สำคัญเหล่านี้จะมีปรากฏอยู่ ในถ้อยคำของบททำขวัญข้าวต่างๆ เป็นอันมาก

ดังนั้น สามารถสรุปได้ว่า พิธีกรรมและความเชื่อในวัฒนธรรมข้าว มีคุณูปการต่อสังคม มนุษย์และสิ่งแวดล้อมธรรมชาติเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะมีบทบาทเป็นกระบวนการขัดเกลาทางสังคม (socialization) หรือสร้างบรรทัดฐานทางจริยธรรมให้แก่กลุ่มคนที่ปฏิบัติได้เป็นอย่างดี

3.6 กระบวนการทำนา

3.6.1 ประเภทของการทำนา

การทำนา คือ การปลูกข้าว เพราะข้าวเป็นอาหารหลักของคนไทย ข้าวมี 2 ชนิด ได้แก่ ข้าวเจ้าและข้าวเหนียว โดยเฉพาะข้าวเจ้านั้นเป็นอาหารหลักประจำวันของคนไทยภาคกลาง ที่ต้องหุงรับประทานทุกมื้อ ส่วนข้าวเหนียวนั้น มักใช้ทำเป็นอาหารเสริมในการทำเป็นอาหารหวาน ต่างๆ ได้อย่างมากมาย

การทำนาในประเทศไทยตั้งแต่สมัยโบราณ มีการทำนาหว่านอย่างเดียว แต่เมื่อประมาณ 70 ปีที่ล่วงมาได้มีการริเริ่มทดลองทำนาดำกันขึ้น ในเขตท้องถื่นที่ติดกับแม่น้ำเจ้าพระยา เนื่องจากการ ทำนาดำต้องอาศัยน้ำจากแม่น้ำลำคลองที่สามารถบังคับน้ำได้ แต่ในการทำนาหว่าน ส่วนใหญ่นั้นต้อง อาศัยน้ำฝน หรือน้ำเหนือหลากตามธรรมชาติ โดย ทองคำ พันธ์ทิ. (2536: 79-83) ได้แบ่งประเภท การทำนาในปัจจุบันเป็น 2 แบบ คือ

1. การทำนาหว่าน หรือเรียกว่า “นาเมือง”
2. การทำนาดำ หรือเรียกว่า “นาสวน”

ซึ่งการทำนาทั้ง 2 แบบ มีวิธีการทำดังนี้

1. วิธีทำนาหว่านหรือนาเมือง

การทำนาหว่านต้องอาศัยน้ำฝนตามธรรมชาติ ชาวนาจะเริ่มลงมือทำนาหลังจากหลวงประกอบพระราชพิธีแรกนาในวันพีชมงคลของทุกปี หลังจากนั้นเมื่อฝนตกลงมาสัก 2-3 ครั้ง พอดินชุ่มชื้น ดินอ่อนตัวดีแล้ว ชาวนาก็จะเริ่มลงมือทำขวัญข้าวและเอาควายเทียมไถ เพื่อไถนาพลิกดินผิวดินให้ดินสุก่วนซุย และเพื่อเป็นการกำจัดศัตรูข้าว เช่น หนอน แมลง และ วัชพืชต่าง ๆ ให้ตายไปด้วย การไถครั้งแรกนี้ จะไถไปตามยาวของผืนนาเรียกว่า ไถตะ และดินที่ไถนี้เรียกว่า “ขี้ไถ” การไถครั้งแรกก่อนขี้ไถจะใหญ่ เมื่อทำการไถตะไปจนหมดพื้นที่นาของตนแล้ว ต่อไปก็จะเริ่มไถซ้ำครั้งที่ 2 เรียกว่า “ไถแปร” การไถแปรจะไถขวางผืนนาเพื่อเป็นการย่อยดินให้แตกและละเอียด

ถ้านาผืนใดเมื่อไถตะแล้วเห็นว่าหญ้าตายหมด และดินก็ถูกแดดหลายวันจนดินสุก แตก่วนซุยดี ชาวนาก็จะนำข้าวที่เก็บไว้ทำพันธุ์ที่เรียกว่า “ข้าวปลูก” ไปหว่านลงในผืนนาเลย เมื่อหว่านข้าวกระจายทั่วนาแล้ว ก็จะไถแปรอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งเรียกว่า “ไถกลบ” แต่นาผืนใดเห็นว่าไถตะแล้วผิวดินก็ยังมีความชื้นอยู่บ้างและดินก็ยังไม่สุกแตก่วนซุยพอ ชาวนาจะยังไม่หว่านเมล็ดข้าวลงไป เขาจะต้องทำการไถแปรเสียก่อน เมื่อไถแปรเสร็จแล้วจึงจะนำข้าวปลูกไปหว่านลงในผืนนาที่แปรนั้นซึ่งเรียกว่า “หว่านหลังขี้ไถ”

2. วิธีทำนาดำหรือนาสวน

การทำนาดำมีวิธีการมากกว่านาหว่าน และต้องอาศัยน้ำมากกว่า ก่อนอื่นต้องทำเทือกที่จะตกกล้าเสียก่อน การทำเทือก ได้แก่ การวิดน้ำขึ้นไปในแปลงนา ทำคันนาป้องกันไม่ให้น้ำที่วิดใส่ไว้รั่วออกได้ เมื่อวิดน้ำขึ้นทั่วพื้นดินในแปลงนาดีแล้ว เห็นว่าดินอ่อนตัวก็ทำการไถเพื่อเป็นการพรวนดินหรือพลิกดินด้านบนลงล่างให้หญ้าเน่า หมักทิ้งไว้ประมาณ 7 วัน แล้วใช้ควายเทียมคราดซึ่งทำด้วยไม้มีฟันแหลมเป็นซี่ๆ คราดวนไปให้ทั่วแปลงนา จากนั้นทำการคราดกลับไถกลับมากเพื่อให้ดินแตกละเอียดพร้อมกันนั้นก็เป็นการคราดเอาหญ้าซึ่งถือว่าเป็นวัชพืช คือพืชที่ไม่ต้องการออกให้หมดด้วย พอคราดดินละเอียด ผืนนาเสมอกันดีแล้วก็ปล่อยทิ้งไว้ให้น้ำใส ขณะที่ทำเทือกและปล่อยให้น้ำใส่นั้น ชาวนาจะเอาข้าวปลูก แขน้ำไว้หนึ่งคืนแล้วเทน้ำออก ซึ่งเป็นการอบข้าวทิ้งไว้เพื่อให้เมล็ดข้าวงอก พอเมล็ดข้าวงอกแล้วก็จะนำไปโปรยในแปลงนาที่เตรียมไว้ให้ทั่วและสม่ำเสมอ เรียกว่า “ตกกล้า” จากนั้นปล่อยทิ้งไว้ให้ข้าวเจริญงอกงามขึ้นจนโตเป็นต้นกล้า โดยในช่วงนี้ต้องระวังไม่ให้ต้นกล้าขาดน้ำ ต้องคอยวิดน้ำหล่อไว้เรื่อยๆ ในระหว่างที่ตกกล้าและรอข้าวกล้ากว่าจะโตนั้น ชาวนาจะต้องเตรียมผืนนาสำหรับนำกล้าไปปักดำ (ทองคำ พันธ์ทิ. 2536: 80)

3.6.2 ขั้นตอนการทำนา

1. **การเตรียมพื้นที่ดำนา** ชาวนาเตรียมพื้นที่ดำนาโดยการวิดน้ำเข้านา พอให้ดินชุ่มดีแล้วจะทำการไถตะพริกพื้นผิวนาให้ทั่ว เมื่อไถทั่วแล้วจะใช้คราดคราดเอาหญ้าออกและให้ดินแตกละเอียดด้วย ต่อจากนั้นต้องใช้ลูกขลุบตีดินและหญ้าให้ละเอียดทั่วผิวนาอีกครั้งหนึ่ง จนดินในแปลงนาเป็นเลนแล้วหมักทิ้งไว้อีก 7 วัน

พอต้นกล้าขึ้นโตประมาณ 30 เซนติเมตร จึงถอนข้าวกล้าฟาดโคนกล้าที่มีดินติดกับทำให้ดินหลุดออก แล้วเอาข้าวกล้าตั้งบนแป้นซึ่งทำด้วยแผ่นกระดาน กว้าง 8 นิ้ว ยาว 24 นิ้ว มีขาเป็นไม้จริง ลักษณะกลม 1 อัน ตีติดกับกระดานสูงประมาณแค่เอวปักไว้ใกล้ๆ ตัว เพื่อจะได้เอาข้าวกล้าตั้งกระทุ้งให้เสมอกัน แล้วเอาตอกมัดข้าวกล้าเป็นกำ ๆ ตัดใบกล้าออกบ้าง เมื่อมัดเสร็จแล้วใช้หลาวทำด้วยไม้ไผ่กลมยาวประมาณ 2.50 เมตร ปลายเสียมแหลมใช้หาบข้าวกล้าไปวางเรียงรายไว้ในผืนนาที่เตรียมไว้ แล้วลงมือดำนา โดยจับแยกต้นกล้าประมาณ 3-4 ต้นรวมกันเข้าซึ่งเรียกว่า “หนึ่งจับ” ปักลงไปในการเล่นให้ต้นกล้าตั้งตรง เมื่อเสร็จแล้วก็คอยดูแลไม่ให้น้ำขาดผืนนา โดยจะต้องวิดน้ำใส่ไว้เสมอจนกว่าต้นกล้าจะลัดหรือแตกกอขึ้นต้นดีแล้ว (สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง. 2542: 2574)

2. **การเลือกพันธุ์ข้าว** การเลือกข้าวไว้ทำพันธุ์ข้าว ต้องเลือกเอาเมล็ดที่ยาวใหญ่ เต็มเต่งแก่จัด มีน้ำหนักรมาก ข้าวสารเป็นมัน ไม่ลีบไม่เป็นท้องไขหรือท้องปลาชิว เวลาสีหรือตำไม่หักง่าย เป็นพันธุ์ที่นิยมกินอร่อยและขายได้ราคาดี เจริญเติบโตเร็ว ให้ผลมาก ทนทานต่อดินฟ้าอากาศและศัตรู มีอายุน้อย พันธุ์ข้าวแต่ก่อนจะมีเพียง 2 พันธุ์ คือ พันธุ์ข้าวเบาจะมีอายุ 3 เดือน จึงเก็บเกี่ยวได้ บางทีก็เรียกว่า “ข้าวสามเดือน” ส่วนข้าวอีกพันธุ์หนึ่งคือพันธุ์ข้าวหนักมีอายุ 4 เดือน ขึ้นไป จึงจะเก็บเกี่ยวผลได้ บางทีก็เรียกกันว่า “ข้าว 4 เดือน” ซึ่งเป็นที่รู้กันว่าข้าว 3 เดือน ซึ่งเป็นข้าวเบานิยมทำในที่นาดอน ส่วนข้าว 4 เดือน ซึ่งเป็นข้าวหนักนิยมปลูกในที่ลุ่ม เพราะน้ำท่วมนาน (ทองคำ พันนัทธิ. 2536: 81)

3. **การดูแลและบำรุงรักษา** การทำนาในสมัยโบราณโดยมากมักจะปล่อยไปตามธรรมชาติกันส่วนมาก ถ้าเป็นนาหว่านก็อาศัยน้ำฝนหรือน้ำเหนือหลากมาหล่อเลี้ยงต้นข้าว นอกจากนั้นก็คอยดูแลถอนต้นหญ้าออกหรือใช้ฟ้ร้าวรดต้นหญ้าตามคันนาที่ขึ้นลามเข้าไปในนา เพราะจะไปแย่งอาหารของต้นข้าว การใส่ปุ๋ยก็ไม่มี ต้องอาศัยตะกอนที่น้ำพามาเป็นปุ๋ยเลี้ยงต้นข้าวเท่านั้น ส่วนนาดำก็คอยวิดน้ำโดยใช้เครื่องมือที่เรียกว่าขงโลงหรือโขงโลง เพื่อวิดน้ำเข้านาโดยไม่ปล่อยให้น้ำแห้ง นอกจากนั้นก็คอยถอนวัชพืชคือ พืชที่ไม่ต้องการออก ถ้าข้าวมีใบมากเกินไปก็เกี่ยวออกบ้าง แล้วเอาใบข้าวนั้นไปให้ควายกิน นอกจากนี้ก็คอยกำจัดศัตรู เช่น หนอน หนู แมลง ส่วนใหญ่ถ้าเป็นหนอน และใช้ยาฉุนผสมน้ำไปประพรมต้นข้าว หากเป็นหนอนอกก็จะถอนเผาไฟเสีย ถ้าเป็นปูนา

หรือนก เช่น นกอีหลุม จะหักต้นข้าวทำรังและกินเมล็ดข้าวเป็นอาหาร ก็จะใช้แรวด์ักบ้าง ใช้ตาข่ายดักบ้าง หรือใช้ไม้คันเบ็ดยาว ๆ เข้าโอบล้อม พอมันตกใจบินขึ้นก็จะถูกฟาดคอหักปีกหัก และนำมาเป็นอาหารหรือเอาไปขายได้ ถ้าเป็นหนูก็ใช้กรงดัก หรือเอาหมวกแก่ง หากเป็นนกกระจาบหรือนกพิราบจะลงกินข้าวเป็นฝูง ต้องทำหุ่นเหมือนหุ่นไล่กา มีเชือกผูกชักให้มีเสียงดัง นกตกใจก็จะบินหนี หากบ้านใดมีปิ่นลูกของก็จะยิงเพื่อนำมาทำอาหาร

นอกจากนั้นการดูแลและการบำรุงรักษา จะต้องคอยตรวจดูว่าข้าวในแปลงนาตอนใดตาย ทำให้ที่นาว่างเสียไปเปล่าประโยชน์ ก็ต้องคอยซ่อมแซมต้นข้าวให้เต็มในพื้นที่ว่าง ซึ่งเรียกว่า “ล้อม” โดยใช้เครื่องมือทำนาชนิดหนึ่งเรียกว่า “ล้อม” ทำด้วยไม้ปลายแหลมยาวประมาณ 50 เซนติเมตร ตรงที่ถือเป็นง่ามอีกข้างหนึ่งแหลมชี้แทงลงไปในดินให้เป็นรูแล้วเอาต้นข้าวตรงโคนกดลงไปในรูเอาดินกลบอย่างเดิม ซึ่งเรียกว่า “ล้อมข้าว” ส่วนไม้ที่ใช้แทงดินจะเรียกว่า “ไม้ล้อมข้าว” (สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง. 2542: 2574-2575)

4. การทำขวัญข้าว เมื่อต้นข้าวเจริญเติบโตเต็มที่ข้าวจะเริ่มตั้งท้อง คนไทยส่วนใหญ่จะถือว่าข้าวมีวิญญาณสิงอยู่ เรียกว่า “พระแม่โพสพ” เพราะเป็นผู้มีพระคุณเลี้ยงชีวิตแก่เรา เมื่อเรานึกถึงบุญคุณแม่โพสพ เช่นนี้ก็จะแสดงออกซึ่งความกตัญญูและหาทางทดแทนพระคุณท่านโดยการทำขวัญ หรือบวงสรวง เช่นไหว้ ตามเวลาที่เหมาะสมซึ่งมีแนวคิดที่ว่า แม่โพสพตอนที่ตั้งท้องนั้นย่อมต้องอยากรับประทานของอย่างโน้นอย่างนี้ที่เรียกว่า “แพ่ท้อง” โดยถือเอาลักษณะอาการของหญิงที่แพ่ท้องเป็นคติ และการตั้งท้องนั้นต้องรับประทานอาหารดีๆ มีคุณค่า เพื่อให้ลูกในท้องสมบูรณ์ ความเชื่อถือเช่นนี้จะมีการปฏิบัติโดย แม่บ้านจะออกไปกลางทุ่งนาและสังเกตดูว่าต้นข้าวเริ่มตั้งท้องหรือยัง ถ้าเริ่มตั้งท้องจะสังเกตได้จากบริเวณส่วนยอดของต้นข้าวจะมีลักษณะปองผิดปกติ และจะมีใบที่หุ้มเมล็ดชูขึ้นมาใบเดียว จากนั้นเมื่อกลับมาบ้านก็จะเอาไม้ไผ่มาสานเป็นชลอมโตขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 15 เซนติเมตร แล้วจัดอาหารและสิ่งต่างๆ มาใส่ชลอม เช่น ส้มโอ ถั่วตัด ขนมโก๋ เปลือกส้มโอเชื่อม ขนมต้มแดงต้มขาว และมีแบ่งเม็ด น้ำมันใส่ผม น้ำอบไทย หวี แล้วรวบปากชลอมผูกด้วยผ้าสีเหลือง สีแดง สีเขียว เอาชลอมผูกกับไม้ไผ่ยาวประมาณ 1 วา ปลายไม้ไผ่มีธงเป็นรูป 3 เหลี่ยม ทำด้วยกระดาษสีจะเป็นสีเหลืองหรือสีแดง สีขาว หรือสีอื่นๆ แล้วนำไปปักไว้ในแปลงนาที่ตั้งท้อง แล้วกล่าวแต่สิ่งที่ดั่งใจต่าง ๆ ตามที่นึก เช่น “ขวัญเอ๋ยอยู่กับเนื้อกับตัว อย่าได้เจ็บ อย่าได้ไข้ แม่จมีกินมีใช้ พุ่มพักลูกในท้องให้เติบโตใหญ่ เพื่อจะได้เป็นทาน เลี้ยงลูกหลานให้มีชีวิตต่อไป ลูกได้สรรหาสิ่งที่แม่ต้องการมาเป็นทีสำราญแก่แม่แล้ว ขอให้แม่แก้วจงประเสริฐเลิศล้ำพันภัยทั้งปวง ด้วยเทอญ” การทำขวัญข้าวในตอนเริ่มตั้งท้องเป็นประเพณีความเชื่อถือของชาวนามาตั้งแต่ครั้งโบราณมาจนถึงปัจจุบัน เพราะเป็นความรู้สึกสำนึกบุญคุณและสนองคุณของผู้ที่มีคุณดังคำประพันธ์ของหม่อมหลวงเติม ชุมสาย (2526: 2) เรื่องแม่โพสพ ชูความรู้ไทยขององค์การคำครุสภา ว่า

“แม่เอ๋ยแม่โพสพ
พระคุณท่านล้าลบจะหาไหน
ท่านเลี้ยงปากเลี้ยงท้องผองชาวไทย
เด็กผู้ใหญ่ควรรำลึกนึกทุกวัน”

ในการทำขวัญข้าวในสมัยโบราณนั้นมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้เกิดมีสิ่งยึดเหนี่ยวทางใจ ในบางครั้งจะผนวกเอาพิธีทางศาสนาเข้าไปด้วย เช่นทำบุญเลี้ยงพระ รับศีล ฟังเทศน์ เพราะแต่เดิมคนโบราณมีคติเชื่อว่าแม่โพสพสิงอยู่ในเมล็ดข้าวและเมล็ดข้าวก็ใช้หล่อเลี้ยงชีวิตมนุษย์ แม่พระโพสพเป็นสตรีเพศ มีรูปร่างหน้าตาสวยงามเป็นสง่า ผิวเนื้อเหลือง แต่งกายแบบหญิงสาวไทยสมัยโบราณ นุ่งผ้าจีบชายรอบลงมาถึงปลายหน้าแข้ง มีผ้ารัดต้น และห่มสไบเฉียง แม่โพสพเป็นหญิงที่ขวัญอ่อน ต้องทำพิธีเรียกขวัญกันอยู่เสมอเพื่อไม่ให้ขวัญหนี ถ้าขวัญหนีแสดงว่าทำนาไม่ได้ผล พิธีทำขวัญสมัยโบราณจะนิยมทำกัน 5 ครั้ง คือ

- ครั้งที่ 1 ทำตอนลงมือไถและหว่านข้าวลงพื้นนาครั้งแรก
- ครั้งที่ 2 ทำตอนเริ่มลัดแตกกอขึ้นต้นดีแล้ว
- ครั้งที่ 3 ทำตอนข้าวเริ่มตั้งท้องดังที่กล่าวมาแล้ว
- ครั้งที่ 4 ทำตอนเก็บเกี่ยวเสร็จเรียบร้อยและขนขึ้นลาน แต่ยังไม่ได้นำวด
- ครั้งที่ 5 ทำตอนขนข้าวเข้ายุ้งเสร็จเรียบร้อยแล้ว (ทองคำ พันธ์ทิ. 2536: 81)

5. การเก็บเกี่ยว เมื่อข้าวตั้งท้องและชูรวงตั้งขึ้นเป็นสีเขียวและมีเกสรสีขาวติดชานาจะหมั่นสังเกต โดยจะดูว่าถ้าหากข้าวโน้มรวงลงมาหรือเรียกว่า “ก้ม” จะเปลี่ยนสีเขียวเป็นสีเหลืองทอง ที่เรียกว่า “ทุ่งรวงทอง” ซึ่งข้าวจะมีเมล็ดเต็มเต่ง ชานาจะลองแกะเมล็ดข้าวออกดู ถ้าเมล็ดข้าวสารแข็งเป็นมันแก่ได้ที่ซึ่งเรียกว่า “ข้าวสุกทั่วนาแล้ว” ก็จะเริ่มลงมือเกี่ยว โดยจะบอกเพื่อบ้านหรือบอกแขกตามบ้าน ถ้ากำหนดวันเกี่ยว เป็นการบอกแขกมาเอาแรงกัน ซึ่งเรียกว่า “ลงแขก” โดยทำการลงแขกเกี่ยวข้าวเพียงวันเดียวก็จะทำการเกี่ยวเสร็จผืนนา การเกี่ยวข้าวจะใช้เคียวเกี่ยว หากในพื้นที่ตอนเกี่ยวข้าวหน้าน้ำในนายังไม่แห้งต้องใช้วิธี “สุมซัง” คือ เกี่ยวข้าวเป็นกำ และโยนตอซังขึ้นให้พืชน้ำ แล้ววางกำข้าวลงบนตอซังไม่ให้ถูกน้ำ ซึ่งเป็นการฝึ่งข้าวให้แห้งไปในตัวด้วย เมื่อฝึ่งกำข้าวไว้บนตอซังสัก 3 วัน เมื่อเห็นว่าแห้งพอสมควร โดยจะไม่ตากนานเกินไปจะทำให้ข้าวเมล็ดข้าวกรอบ เมล็ดข้าวจะร่วงหล่นจากกำ ชานาจะเก็บข้าวใส่เรือบรรทุก แล้วขึ้นกองบนลานที่เตรียมไว้ แต่นาตอนไหนน้ำน้อย เรือเข้าไม่ได้ ชานาก็จะใช้เลื่อน แล้วใช้ควายลากเลื่อนไปยังลานแล้วขนกำข้าวลงกองเรียงให้สูงขึ้นซึ่งเรียกว่า “ลอมข้าว” เมื่อขนกำข้าวในนาหมดแล้วก็เตรียมนวดข้าวต่อไป

6. วิธีเตรียมลาน ก่อนที่ข้าวในนาจะเริ่มสุก ชานาจะจัดแจงเตรียมลานไว้ก่อน โดยจะเอาจอบหรือมีดตากดินลานบ้านให้กว้างเป็นวงกลม พอที่จะจุข้าวหมดนาได้ ลานทั่วไปก็จะ

กว้างราว 15 เมตร ทำเป็นรูปวงกลม เมื่อเอาจอบตากดินเรียบดีแล้ว ก็เอาควาย 4-5 ตัว ผูกติดกัน เป็นพวง คนถือเชือกดึงควายให้เดินเป็นวงกลมเพื่อย่ำลานให้แน่น ใช้ควายย่ำลานให้ดินแน่นและเรียบ โดยย่ำอยู่ประมาณ 4-5 วัน เมื่อเห็นว่าลานแน่นและเรียบดีแล้ว ก็จะนำขี้ควายใหม่ๆ ขนเอามากอง ให้ทั่วลานแล้ว เอาน้ำราดขี้ควายให้ละลาย ใช้ไม้กวาด กวาดขี้ควายให้ทั่วลาน โดยไม่ให้หนาหรือบาง เกินไป เมื่อทั่วลานดีแล้ว ก็จะตากแดดให้แห้ง ซึ่งการที่ต้องย่ำลานให้แน่นและเอาขี้ควายย่ำลานนั้น ก็เพื่อกันไม่ให้เมล็ดข้าวจมลงในดินเวลาลานวดนั่นเอง

7. การนวดข้าว ชาวนาจะนำกำข้าวที่ลอมไว้ลงมากองเรียงไว้กลางลาน โดยเอาหัวกำข้าวตั้งกับพื้นลานให้ปลายรวงชูขึ้นเรียงวนไปรอบ ๆ เป็นวงกลมจากซ้ายไปขวา แล้วใช้เคียวเกี่ยวเชือกซึ่งข้าวที่มัดกำข้าวไว้ให้ขาดทุกกำ การทำอย่างนี้ชาวนาจะเรียกว่า “ตกข้าว” เมื่อตกข้าวใหญ่พอสมควรกับควายที่จะเดินย่ำ โดยนำควายมาผูกเรียงกันเป็นวงแล้ว ถือเชือกพวงควายไว้ไม่ให้หนีไปทางอื่น แล้วไล่ควายให้เดินย่ำข้าวที่ตกไว้ให้ทั่วจนเมล็ดข้าวหลุดร่วงออกจากรวงหมดแล้ว จึงหยุดและนำควายออกไปกินหญ้าเพื่อพักผ่อน

ในตอนนี้ชาวนาจะต้องเอาคันฉาด (เครื่องมือส่งฟางข้าว) ส่งฟางข้าวออกให้เหลือแต่เมล็ดข้าวอย่างเดียว เอาฟางไปกองไว้นอกลาน โดยมีไม้ไผ่ปัก แล้วเอาฟางล้อมไม้ไผ่เป็นกองสูงขึ้นไป ซึ่งมีไม้ไผ่เป็นแกนกลางซึ่ง ชาวนาจะเรียกว่า “ลอมฟาง”

เมื่อนำฟางออกจากลานจนหมดแล้ว คงเหลือแต่เมล็ดข้าว แต่เมล็ดข้าวที่วุ้นยังมีเศษผงเศษทางข้าว (เมล็ดข้าวลีบไม่มีเนื้อ) เจือปนอยู่มากก็ต้องเอาไม้กวาดไล่เศษผงออกหรือใช้คราดมือขนาดเล็กมีซี่ถี่ ๆ คราดให้ทั่วเพื่อเอาผงออกให้หมด จากนั้นจะต้องทำข้าวให้สะอาด ด้วยการตกข้าวใส่ตะแกรงขนาดเท่ากระด้ง รูดตะแกรงโตขนาดปลายนิ้วก้อย ร่อนเอารำปนออกทิ้งไป ต่อจากนั้นจะรวมเมล็ดข้าวในลานกองไว้ โดยใช้เครื่องมือที่เรียกว่า “สัดทา” ลากข้าวมากองไว้ใช้ไม้กวาด กวาดเศษเมล็ดข้าวมารวมในกองเดียวกัน

8. การสาดข้าว การสาดข้าวเป็นการทำความสะอาดเมล็ดข้าวให้สะอาด ปราศจากฝุ่นละออง เศษผงและแยกข้าวที่ดีล้วน ๆ ไว้ เครื่องมือหรือเทคโนโลยีโบราณที่คิดประดิษฐ์ขึ้น ก็ใช้ของในท้องถิ่น คือต้องอาศัยธรรมชาติเข้าช่วย เครื่องมือที่ใช้สาดข้าว คือ “พลั่วสาดข้าว” ทำด้วยไม้สักทำเหมือนพลั่วขุดดินมีด้ามในตัว ชาวนาจะกองข้าวไว้ริมลาน พอลมพัดมา ก็จะใช้พลั่วตักข้าวสาดขึ้นไปบนฟ้าโดยพลิกพลั่วให้เมล็ดข้าวโรยตัวโดยกะให้เมล็ดข้าวตกลงกลางลาน ลมจะพัดเอาข้าวลีบหรือเศษผงออกไปทางหนึ่ง เสร็จแล้วก็สาดข้าวดีกองไว้ ส่วนข้าวลีบนั่นอาจจะมีเมล็ดข้าวดำกระเด็นไปปนอยู่บ้าง ชาวนาก็จะใช้ตะแกรงรูด ร่อนอีกทีหนึ่ง ส่วนที่เบาลมจะถูกพัดไป ส่วนที่เป็นเมล็ดข้าวดี มีน้ำหนักก็จะหล่นอยู่กับที่ บางครั้งก็ใช้กระด้งผัดเอาเศษผงและข้าวลีบออกไปก็ได้ นอกจากนั้น บางครั้งใช้เครื่องมือชนิดหนึ่งซึ่งเรียกว่า เครื่องสีผัด โดยมีเครื่องมือที่มีใบพัดขนาดใหญ่ มีแกนเป็นมือ

หมุน เพื่อหมุนให้ใบพัด พัดเศษผงหรือข้าวลีบให้ปลิวออกไป ส่วนเมล็ดข้าวดีมีน้ำหนักก็จะตกลงมา และถูกแยกเป็นสัดส่วน เมื่อเสร็จแล้วก็จะได้ข้าวเปลือกที่มีความสะอาด

9. การตากข้าว เมื่อทำความสะอาดข้าวเปลือกสะอาดดีแล้ว ถ้าหากข้าวเปลือกยังไม่แห้ง ชาวนาจะใช้สดทา คือเครื่องมือที่ทำด้วยไม้สัก มีด้ามถือ ตรงปลายเป็นแผ่นกระดานคล้ายจอบ แต่ยาวประมาณ 1 เมตร ลากข้าวไปให้ทั่วลานเพื่อผึ่งแดดให้แห้งประมาณ 2-3 แดด หรือตากแดด 2-3 ครั้ง ในระหว่างที่ข้าวผึ่งแดดอยู่นั้น จะต้องกลับข้าวให้เมล็ดข้าวข้างล่างขึ้นข้างบนโดนแดดบ้าง เพื่อเมล็ดข้าวจะได้แห้งทั่วกัน การกลับข้าว ชาวนาจะเดินเอาเท้าลุยข้าวให้ทั่วลานซึ่งเรียกว่า “ลุยข้าว” ก็คือการกลับข้าวเอาข้าวข้างล่างขึ้นข้างบนเพื่อให้ถูกแดดทุกเมล็ดนั่นเอง

10. การเก็บข้าว ในระหว่างตากข้าวอยู่นั้น ชาวนาจะเตรียมที่เก็บข้าว การเก็บข้าว มีหลายลักษณะ แต่โดยทั่วไปชาวนาในสมัยก่อนจะเก็บข้าวไว้เหมือนๆ กันคือ

10.1 เก็บใส่ถังไม้ขนาดใหญ่ข้าวเปลือกได้ประมาณ 1 เกวียน ใช้ไม้กระดานดี เป็นรูปดั่งสี่เหลี่ยม ก่อนจะนำข้าวมาเก็บในถัง โดยจะเอาซี่ควายใหม่ๆ กำลังเป็ยกน้ำนิดหน่อย ยาวหรือฉาบตามตะเข็บถังข้าวให้ทั่ว เพื่อป้องกันเมล็ดข้าวหลุดออกมาได้ นอกจากนี้ซี่ควายยังช่วย ป้องกันมอดได้ด้วย เมื่อซี่ควายที่ยาวหรือฉาบแห้งแล้ว ก็จะนำข้าวเปลือกมาใส่

10.2 ทำเป็นร้านยกพื้นสูงประมาณ 1 เมตร มีเสาตอหม้อค้ำไม้คาน วางลงบน คานให้ถี่ ปูกระดานพื้น ตอกตะปูปรับให้เรียบและมีไม้ตีปิดแนวร่องพื้น ป้องกันไม่ให้เมล็ดข้าวหลุด ออกได้ แล้วเอาเสียมที่สานขัดด้วยไม้ไผ่ จากนั้นเอาซี่ควายยาวหรือฉาบภายในให้ทั่ววางบนพื้น เรียกว่า “ยั้งข้าว” แล้วตวงข้าวเปลือกแบกใส่ยุ้ง จะได้รู้จำนวนว่า ข้าวยุ้งนี้มีจำนวนเท่าไร ส่วนมากยุ้งหนึ่งจะ เก็บข้าวเปลือกได้ไม่เกิน 10 เกวียน

10.3 ฉางข้าว คือยุ้งข้าวขนาดใหญ่ที่ตนเอง ส่วนมากจะเก็บข้าวเกิน 10 เกวียน ขึ้นไป

10.4 การเก็บข้าวส่วนที่เหลือเพียงเล็กๆ น้อยๆ ก็จะใส่กระบุง กระบาย หรือใส่ กระพ้อมไว้ (สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง. 2542: 2572-2578)

จากขั้นตอนและกระบวนการทำนาต่างๆ ที่กล่าวมาข้างต้น ที่ชุมชนชาวนาได้ปฏิบัติสืบทอดกัน มาช้านาน จนกลายมาเป็นวงจรในการประกอบอาชีพเพื่อการดำรงชีวิตในทุกๆ ปีเรื่อยมา จึงสามารถ สรุปกระบวนการทำนาในรอบปี เป็นปฏิทินการทำนาของชาวนาในภาคกลาง ได้ดังนี้

ตาราง 3 ปฏิทินการทำนาของชาวนาในภาคกลาง

ปี	เดือน	กระบวนการ
หน้าฝน	มิถุนายน (เดือน 7)	เตรียมเหมืองฝาย วัควาย เครื่องมือ ปลูกร้างนาเมือง
	กรกฎาคม (เดือน 8)	ตกล้านาสวน เตรียมดินนาสวน ปลูกร้างนาสวน
	สิงหาคม (เดือน 9)	ปลูกร้างนาสวน
	กันยายน (เดือน 10)	ตกล้านาดอน เตรียมดินนาดอน ปลูกร้างนาดอน
	ตุลาคม (เดือน 11)	ซ่อมข้าว บำรุงข้าว
	พฤศจิกายน (เดือน 12)	กำจัดวัชพืชและศัตรูข้าว เตรียมเครื่องมือ
หน้าหนาว	ธันวาคม (เดือนอ้าย)	เตรียมยุง ฉาง เริ่มทำการเก็บเกี่ยว
	มกราคม (เดือนยี่)	ขนข้าวขึ้นลาน นวดข้าว ขนข้าวขึ้นยุ้งฉาง
	กุมภาพันธ์ (เดือน 3)	เก็บซังข้าว เผาซังข้าว ตกล้านาปรัง
หน้าร้อน	มีนาคม (เดือน 4)	เตรียมดินนาปรัง ปลูกร้างนาปรัง
	เมษายน (เดือน 5)	กำจัดวัชพืช บำรุงรักษา
	พฤษภาคม (เดือน 6)	ให้น้ำ ใ้ปุ๋ย ฉีดยาฆ่าเพลี้ย เกี่ยวข้าวนาปรัง

ที่มา: เขียม ทองดี. (2537). *วัฒนธรรมข้าว:พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนา*. 77-78.

การปลูกข้าวที่แสดงไว้ในรอบปี ย่อมเป็นสิ่งที่บ่งบอกได้ว่าประเทศไทยเป็นประเทศเกษตรกรรม มีการทำนาเป็นหลัก ชาวนาเปรียบเสมือนกระดูกสันหลังของชาติ ที่คอยสร้างผลผลิตที่สำคัญต่อการดำรงชีวิตของคนไทย และในกระบวนการทำนาที่กล่าวมาจะเห็นว่า การทำนานั้นเหน็ดเหนื่อยมาก ชาวนาต้องกรำแดดกรำฝนหลังสู้ฟ้าหน้าสู้ดิน ต้องอาศัยความอดทนอย่างสูง การทำนาในสมัยโบราณต้องอาศัยธรรมชาติ เทคโนโลยีเครื่องทุ่นแรง เครื่องจักรเครื่องยนต์ก็ไม่มี ต้องอาศัยแรงคนแรงสัตว์ แต่ในกระบวนการทำนาดังเดิมที่ชาวนาได้เรียนรู้สืบทอดกันมาตั้งแต่ครั้งปู่ย่าตาทวด

ได้ก่อให้เกิดเป็นวัฒนธรรมข้าวที่มีความผูกพันกับสังคมไทย เป็นวัฒนธรรมที่พึงพิงธรรมชาติ สร้างความสมัครสมานสามัคคีของกลุ่มชน ตลอดจนแฝงไว้ด้วยคติความเชื่อที่มีคุณค่า ภูมิปัญญาในวิถีชีวิตได้อย่างดียิ่ง

4. ข้อมูลเกี่ยวกับจังหวัดสุพรรณบุรี

4.1 ที่ตั้งและอาณาเขตจังหวัดสุพรรณบุรี

จังหวัดสุพรรณบุรี ตั้งอยู่บริเวณภาคกลางด้านตะวันตกของประเทศไทย อยู่ทีเส้นละติจูด (Latitude) 14 องศา 4 ลิปดา ถึง 15 องศา 5 ลิปดาเหนือ และเส้นลองจิจูด (Longitude) ที่ 99 องศา 17 ลิปดา ถึง 100 องศา 16 ลิปดาตะวันออก โดยมีอาณาเขตติดต่อดังนี้

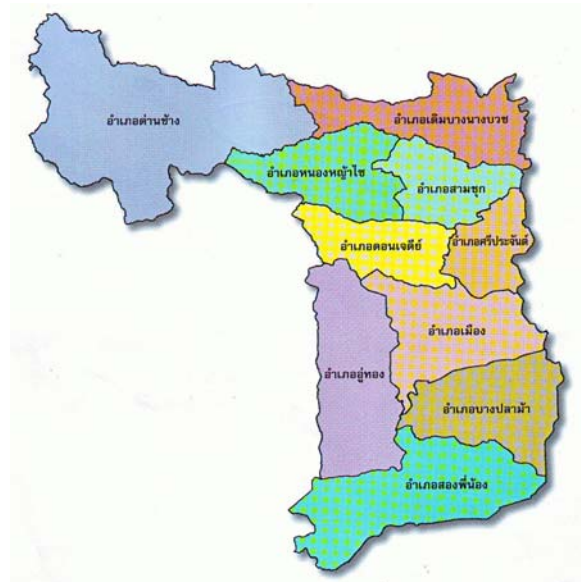
ทิศเหนือ ติดต่อกับจังหวัดชัยนาท และจังหวัดอุทัยธานี

ทิศใต้ ติดต่อกับจังหวัดนครปฐม

ทิศตะวันออก ติดต่อกับจังหวัดอ่างทอง จังหวัดสิงห์บุรี และจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ทิศตะวันตก ติดต่อกับจังหวัดกาญจนบุรี และจังหวัดอุทัยธานี

จังหวัดสุพรรณบุรี ตั้งอยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเลปานกลาง 3-10 เมตร มีเนื้อที่ประมาณ 5,358.009 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 3,348,755 ไร่ อยู่ห่างจากกรุงเทพมหานคร ตามเส้นทางหลวง หมายเลข 340 ประมาณ 107 กิโลเมตร โดยทางรถไฟประมาณ 142 กิโลเมตร



ภาพประกอบ 4 ที่ตั้งและอาณาเขตจังหวัดสุพรรณบุรี

ที่มา: กรมศิลปากร. (2544). วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดสุพรรณบุรี. 2.

4.2 ลักษณะภูมิประเทศของจังหวัดสุพรรณบุรี

ลักษณะภูมิประเทศของจังหวัดสุพรรณบุรี ตั้งอยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเลปานกลาง แบ่งออกเป็น 2 เขต ดังนี้

4.2.1 บริเวณเทือกเขาสูงและพื้นที่ลอนลาดสลับลอนชัน (Mountainous and undulating plain) เริ่มตั้งแต่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของอำเภอดู่ทอง ทอดขึ้นไปทางทิศเหนือขนานกับเส้นเขตแดนระหว่างจังหวัดสุพรรณบุรี และจังหวัดกาญจนบุรี มีความลาดเท 2-8 เปอร์เซ็นต์ ลักษณะพื้นที่เป็นลูกคลื่นลอนลาดสลับเชิงเขา ส่วนด้านทิศตะวันตกของอำเภอด่านช้าง มีสภาพเป็นลูกคลื่นลอนลาดสลับซับซ้อนจนถึงเทือกสูงชัน เป็นแนวเขาที่ติดกับเขตเทือกเขาตะนาวศรี มียอดเขาสูงสุด คือ เขาเทวดา มีความสูงประมาณ 1,223 เมตรเหนือระดับน้ำทะเลปานกลาง รองลงมาเป็นเขาพุเตย สูงประมาณ 763 เมตรเหนือระดับน้ำทะเลปานกลาง ถัดจากแนวเทือกเขา เป็นที่ราบหุบเขามาทางตะวันออกจะเป็นแนวลูกคลื่นลอนชันถึงเนินเขา แล้วค่อย ๆ ลาดเทลงมาทางทิศตะวันออกจนถึงแม่น้ำสุพรรณบุรี หรือแม่น้ำท่าจีน

4.2.2 บริเวณที่ราบสูง (Plain) เป็นที่อยู่ทางทิศตะวันออกของจังหวัดตลอดแนว อยุรภูมิ น้ำสุพรรณบุรีทั้ง 2 ฝั่ง ตลอดแนว ตั้งแต่เหนือจรดใต้ มีความลาดชันระหว่าง 0-3 เปอร์เซ็นต์ และอยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเลปานกลางเฉลี่ยประมาณ 3 เมตร ส่วนทางทิศเหนือของจังหวัดอยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเลปานกลางเฉลี่ยประมาณ 10 เมตร ครอบคลุมพื้นที่ของอำเภอดำเนินสะดวก อำเภอสรางบุรี อำเภอดอนเจดีย์ อำเภอศรีประจันต์ อำเภอเมืองสุพรรณบุรี อำเภอบางปลาม้า อำเภอสองพี่น้อง และบางส่วนของอำเภอดู่ทอง

4.3 ทรัพยากรธรรมชาติของจังหวัดสุพรรณบุรี

4.3.1 ทรัพยากรแร่ จังหวัดสุพรรณบุรี มีแร่ธรรมชาติอยู่หลายชนิด เช่น ดินบุก วุลแฟรม ซีไลต์ แมงกานีส เฟลด์สปาร์ สังกะสี ตะกั่ว เงิน เป็นต้น แต่ส่วนใหญ่มีปริมาณไม่มากนัก มีแร่ที่มีคุณค่าที่พอจะผลิตเป็นอุตสาหกรรมได้เพียงบางชนิดเท่านั้น ได้แก่ ดินบุก และวุลแฟรม ซึ่งพบที่บริเวณเขตเขาตุ่งกู้ง ทางตอนเหนือของอำเภอด่านช้าง นอกจากนั้นยังพบใยหินแกรนิต และหินปูนที่ใช้ในการก่อสร้างบริเวณเขาใหญ่ ทางตะวันตก และบริเวณเขาทางด้านตะวันออกและตะวันตกตามแนวเส้นทางระหว่างอำเภอดู่ทอง กับอำเภอพนมทวน รวมทั้งบริเวณเขื่อนกระเสียว ในเขตอำเภอด่านช้างอีกด้วย

4.3.2 ทรัพยากรป่าไม้ จังหวัดสุพรรณบุรี มีป่าสงวนทั้งสิ้น 7 แห่ง พื้นที่ประมาณ 825,102.52 ไร่ โดยคิดเป็นร้อยละ 24.64 ของพื้นที่ทั้งจังหวัด โดยกระจายอยู่ทางตอนเหนือ และตะวันตกของจังหวัด ในเขตอำเภอด่านช้าง อำเภอหนองหญ้าไซ อำเภอดู่ทอง และอำเภอสองพี่น้อง ป่าไม้เหล่านี้เป็นป่าไม้เบญจพรรณ

อย่างไรก็ตาม สภาพป่าไม้ของจังหวัดสุพรรณบุรีในปัจจุบัน ได้เปลี่ยนแปลงไปมากเนื่องจาก ผลการบุกรุกป่า เพื่อใช้เป็นที่ทำกินของราษฎร พื้นที่ป่าสงวนกลายเป็นป่าเสื่อมโทรม บางส่วนกรมป่าไม้ได้มอบให้สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตรกรรมจัดสรรเป็นพื้นที่ทำกินให้ราษฎร ดังนั้นพื้นที่ที่ยังคงเป็นป่าจึงมีสัดส่วนที่ต่างจากพื้นที่ป่าสงวนที่ปรากฏข้างต้นค่อนข้างมาก ข้อมูลล่าสุดในปี 2541 จังหวัดสุพรรณบุรี มีพื้นที่ป่าไม้อยู่เพียง 369,847 ของเนื้อที่จังหวัดเท่านั้น โดยมีเขตป่าที่ยังคงสงวนเป็นป่ามากที่สุด คือ ป่าสงวนแห่งชาติ ป่าองค์พระ-ป่าเขาพุระกำ-ป่าเขาห้วยพลู ในเขตอำเภอด่านช้าง ซึ่งมีพื้นที่คงสภาพเป็นป่าอยู่ถึงร้อยละ 74.8 จากพื้นที่เดิมของป่าสงวนแห่งนี้

4.3.3 ทรัพยากรดิน ดินที่พบในพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรี มีจำนวน 33 กลุ่ม ชุดดินจำนวน 167 ชุดดิน ลักษณะดินของจังหวัดสุพรรณบุรี แบ่งตามความเหมาะสม และการใช้ประโยชน์เป็น 3 กลุ่ม คือ

1) **กลุ่มดินที่เหมาะสมสำหรับการปลูกข้าว** มีปริมาณร้อยละ 40 ของพื้นที่ พบอยู่ที่บริเวณที่ราบลุ่มของฝั่งแม่น้ำสุพรรณบุรีและบริเวณตอนกลางครอบคลุมพื้นที่ส่วนใหญ่ของอำเภอเดิมบางนางบวช อำเภอหนองหญ้าไซ อำเภอดอนเจดีย์ อำเภอศรีประจันต์ อำเภออู่ทอง อำเภอบางปลาม้า และอำเภอเมืองสุพรรณบุรี เป็นกลุ่มดินที่มีความเหมาะสมต่อการปลูกข้าวมากที่สุด รองลงมาได้แก่ พีชผก

2) **กลุ่มดินที่เหมาะสมสำหรับการปลูกพืชไร่** มีปริมาณร้อยละ 40 ของพื้นที่จังหวัด ส่วนใหญ่จะอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ได้แก่ อำเภอด่านช้าง ทิศตะวันตก ได้แก่ บางส่วนของ อำเภออู่ทอง และอำเภอสองพี่น้อง กลุ่มดินนี้อยู่ระหว่างที่ราบเชิงเขา กับบริเวณที่ราบลุ่ม เหมาะสำหรับการปลูกพืชไร่ เช่น อ้อย สับปะรด มันสำปะหลัง

3) **กลุ่มดินที่เป็นปัญหาต่อการพัฒนาการเกษตร** มีปริมาณร้อยละ 20 ของพื้นที่ แบ่งเป็น

- กลุ่มดินที่มีสภาพเป็นกรด ประมาณร้อยละ 10 ของพื้นที่จังหวัด มีพื้นที่ดินเปรี้ยวทั้งจังหวัด 388,230 ไร่ อำเภอสองพี่น้อง 182,382 ไร่ อำเภอบางปลาม้า 162,166 ไร่ อำเภอเมืองสุพรรณบุรี 32,009 ไร่ จากลักษณะทางธรณีวิทยาเป็นที่ราบ น้ำทะเลเคยท่วมถึงมาก่อน ปัจจุบันมีสภาพเป็นที่ลุ่มน้ำท่วมถึงมีศักยภาพในการเพาะปลูกต่ำ เป็นแหล่งเพาะปลาน้ำจืดและกักก้ามกรามของจังหวัดสุพรรณบุรี

- กลุ่มดินตื้น ประมาณร้อยละ 5 ของพื้นที่ เป็นดินตื้นอยู่บริเวณที่ราบเชิงเขาซึ่งเป็นที่สูงไม่เหมาะกับการเพาะปลูก ส่วนใหญ่อยู่ทางทิศตะวันตกของตำบลวังคัน ตำบลองค์พระ อำเภอด่านช้าง

- กลุ่มดินภูเขา ประมาณร้อยละ 5 ของพื้นที่ เป็นบริเวณเนินเขาสูงทางทิศตะวันตกของตำบลวังคัน ตำบลองค์พระ และตำบลห้วยขมิ้น ในอำเภอด่านช้าง ซึ่งไม่เหมาะสำหรับใช้เพื่อการเกษตร

- พื้นที่ดินเค็ม พื้นที่ดินเค็มไม่ได้เกิดเป็นพื้นที่ใหญ่ๆ เกิดเป็นจุดๆ บริเวณที่มีการขุดหน้าดินขายหรือบ่อปลาเก่าของอำเภออุทุมพร อำเภอสองพี่น้อง และอำเภอเมืองสุพรรณบุรี

4.3.4 ทรัพยากรแหล่งน้ำ จังหวัดสุพรรณบุรี มีทรัพยากรแหล่งน้ำประกอบด้วย แหล่งน้ำธรรมชาติและแหล่งน้ำชลประทาน ดังนี้

1) แหล่งน้ำธรรมชาติ มีแม่น้ำสายสำคัญอยู่ 3 สาย คือ

- แม่น้ำท่าจีน หรือแม่น้ำสุพรรณบุรี แยกจากแม่น้ำเจ้าพระยา เข้าสู่เขตจังหวัดสุพรรณบุรีอำเภอดิบบางนางบวช ไหลผ่านอำเภอสามชูก อำเภอศรีประจันต์ อำเภอเมืองสุพรรณบุรี อำเภอบางปลาม้า และอำเภอสองพี่น้อง ตามลำดับ ปลายแม่น้ำไหลลงสู่อ่าวไทยที่จังหวัดสมุทรสาคร ประชาชนได้ใช้ประโยชน์จากแม่น้ำท่าจีน เพื่อการอุปโภคบริโภค เพื่อการเกษตรกรรม และเพื่อการคมนาคมขนส่งตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

- แม่น้ำจะเข้สามพัน ไหลมาจากเขาหัวนอน อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี ผ่านอำเภออุทุมพร เรียกแม่น้ำจะเข้สามพัน ไหลลงมาบรรจบกับแม่น้ำท่าจีน ซึ่งไหลมาจากแม่น้ำดอน อำเภอสามชูก ที่บ้านไผ่หนองย้อย แล้วไหลผ่านตลาดบางลี่ อำเภอสองพี่น้อง ออกปากคลองวัดบางสาม หรือปากคลองสองพี่น้องลงสู่แม่น้ำสุพรรณบุรี

- ลำน้ำกระเสียวหรือห้วยกระเสียว เกิดจากลำน้ำสายต่างๆ ที่ไหลจากตอนใต้ของอำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี เขาพระกำ รวมทั้งเขาพระทุ่งดินแดงได้ ลงมารวมกันทางด้านตะวันตกของอำเภอด่านช้าง กลายเป็นลำห้วยกระเสียวไหลลงสู่ตอนกลางของจังหวัดสุพรรณบุรี ผ่านที่ราบลงสู่แม่น้ำสุพรรณบุรี ที่อำเภอสามชูก เป็นลำน้ำที่มีน้ำไหลผ่านตลอดปี ใช้ประโยชน์เพื่อการเพาะปลูก อุปโภคและบริโภค ตลอดทั้งสองฝั่งรวมทั้งพื้นที่รับน้ำจากเขื่อนกระเสียวด้วย (กรมศิลปากร. 2544: 1-7)

2) แหล่งน้ำชลประทาน จังหวัดสุพรรณบุรี มีระบบน้ำชลประทานที่ค่อนข้างจะสมบูรณ์ จะมีบางพื้นที่เท่านั้น ที่ระบบน้ำชลประทานยังไม่สมบูรณ์ โดยมีโครงการชลประทานขนาดใหญ่ 11 โครงการ เป็นโครงการส่งน้ำและบำรุงรักษา ที่มีพื้นที่ส่งน้ำเพื่อการเพาะปลูกในเขตจังหวัดสุพรรณบุรี และจังหวัดใกล้เคียง ซึ่งทั้ง 11 โครงการ สามารถส่งน้ำให้แก่พื้นที่เพาะปลูกในจังหวัดสุพรรณบุรี ประมาณ 1,602,978 ไร่ โครงการชลประทานขนาดกลาง จำนวน 1 โครงการ ส่งน้ำให้แก่พื้นที่เพาะปลูกได้ประมาณ 3,000 ไร่ และโครงการชลประทานขนาดเล็ก จำนวน 620 โครงการ ใช้ประโยชน์เก็บกักน้ำในฤดูฝนและใช้ในฤดูแล้ง พื้นที่ใช้ประโยชน์ประมาณ 86,800 ไร่

3) แหล่งน้ำใต้ดิน แหล่งน้ำใต้ดินในจังหวัดสุพรรณบุรี มีปริมาณน้อย ประมาณ 1-30 ลูกบาศก์เมตรต่อชั่วโมง สำหรับแหล่งน้ำใต้ดินที่มีปริมาณน้ำมากจะครอบคลุมอยู่ในพื้นที่ส่วนใหญ่ของอำเภอด่านช้าง (โครงการชลประทานจังหวัดสุพรรณบุรี. 2546, อ้างอิงจาก สุภาพ แควโงษา. 2547: 1)

4.4 สภาพภูมิอากาศในจังหวัดสุพรรณบุรี

4.4.1 ฤดูกาล สภาพภูมิอากาศโดยทั่วไปได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ มีลักษณะคล้ายคลึงกับจังหวัดอื่น ๆ ซึ่งมี 3 ฤดู

1) ฤดูร้อน เริ่มตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ถึงกลางเดือนพฤษภาคม ประมาณ 3 เดือน ช่วงเดือนเมษายนเป็นเดือนที่มีอากาศร้อนอบอ้าวที่สุด ความร้อนของอากาศนี้มีสาเหตุเนื่องจากการแผ่รังสีของดวงอาทิตย์ และในขณะเดียวกันก็ถูกปกคลุมด้วยบริเวณความกดอากาศสูง ซึ่งศูนย์กลางอยู่ในทะเลจีนใต้และมหาสมุทรแปซิฟิกตะวันตก อันเป็นกำเนิดของกระแสลมตะวันออกและตะวันออกเฉียงใต้ที่พัดเข้าสู่อ่าวไทยและภาคกลาง

2) ฤดูฝน เริ่มจากเดือนพฤษภาคม ถึงเดือนตุลาคม รวมระยะเวลา 5 เดือน ฝนจะตกมากในเดือนสิงหาคมและกันยายน อันเกิดจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งจะได้รับอิทธิพลจากพายุดีเปรสชัน ซึ่งเคลื่อนตัวจากทะเลจีนใต้เข้ามาทางฝั่งประเทศเวียดนาม ซึ่งเกิดขึ้นในบางปี ถ้าปีใดเกิดพายุขึ้นหลายๆ ลูกเข้ามาติดๆ กัน จะทำให้ฝนตกนานกว่าปกติ และเกิดน้ำท่วมได้

3) ฤดูหนาว เริ่มจากปลายเดือนตุลาคม ถึงกลางเดือนกุมภาพันธ์ประมาณ 4 เดือน ฤดูหนาวในจังหวัดสุพรรณบุรีจะมีอากาศหนาวเย็น แต่อุณหภูมิไม่ลดต่ำมากนัก เพราะอยู่ปลายลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ

4.4.2 ปริมาณน้ำฝน จากข้อมูลเฉลี่ยในช่วง 30 ปี (2520-2550) จังหวัดสุพรรณบุรี มีปริมาณน้ำฝนต่อปี เฉลี่ย 1,059.9 มิลลิเมตร จำนวนวันที่มีฝนตก เฉลี่ย 100.1 วัน เดือนที่มีวันฝนมากที่สุดคือเดือนกันยายน เฉลี่ย 19.3 วัน เดือนที่มีวันฝนตกน้อยที่สุดคือเดือนมกราคม และกุมภาพันธ์ มีจำนวนวันที่มีฝนตกเฉลี่ย 0.8 วัน

4.4.3 อุณหภูมิ จากข้อมูลเฉลี่ยในช่วง 30 ปี (2520-2550) จังหวัดสุพรรณบุรีมีอุณหภูมิเฉลี่ยตลอดปี 27.9 องศาเซลเซียส เดือนเมษายนเป็นเดือนที่มีอุณหภูมิสูงสุดเฉลี่ย 36.7 องศาเซลเซียส เดือนธันวาคมเป็นเดือนที่มีอุณหภูมิต่ำสุดเฉลี่ย 19.6 องศาเซลเซียส

4.4.4 ความชื้นสัมพัทธ์ จากข้อมูลเฉลี่ยในช่วง 30 ปี (2520-2550) จังหวัดสุพรรณบุรีมีความชื้นสัมพัทธ์ต่ำสุดในเดือนเมษายนเฉลี่ยร้อยละ 70 และสูงสุดในช่วงเดือนตุลาคม

เฉลี่ยร้อยละ 80. ในฤดูฝน (พฤษภาคม – ตุลาคม) มีความชื้นสัมพัทธ์ระหว่างร้อยละ 73.02-80.04 (สถานีอุตุนิยมวิทยาสุพรรณบุรี. 2551)

4.5 ภาคเกษตรกรรมที่สำคัญของจังหวัดสุพรรณบุรี ภาคเกษตรกรรมเป็นภาคเศรษฐกิจที่ใหญ่ที่สุดของจังหวัดสุพรรณบุรี ส่งผลให้จังหวัดนี้มีบทบาททางด้านเกษตรกรรมที่สำคัญของภาคกลางด้านตะวันตก โดยมีพื้นที่เพาะปลูกทั้งสิ้นประมาณ 2,213,213 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 47.86 ของจังหวัด หรือร้อยละ 72.42 ของพื้นที่ทำการเกษตร ทำให้เกษตรกรรมของจังหวัดสุพรรณบุรีมีการผลิตพืชมาชนิด พืชที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจ ได้แก่ ข้าว นอกจากข้าวแล้วยังมีอ้อย มันสำปะหลัง และยังมีการเลี้ยงสัตว์ในรูปปศุสัตว์ เช่น ฟาร์มเปิด สุกร เป็นต้น

4.5.1 ข้าว เป็นพืชเศรษฐกิจหลักในจังหวัดสุพรรณบุรี ส่วนใหญ่จะเข้าแปรสภาพในโรงสีข้าว ซึ่งมีจำนวน 235 โรง มีมาตรฐานการสีเป็นข้าวคุณภาพดีระดับข้าวส่งออก มีตลาดกลางข้าวเปลือกที่อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี มีพื้นที่ปลูกข้าว ประมาณ 1,500,000 ไร่ ปลูกมากในทุกพื้นที่ของจังหวัด (ยกเว้นอำเภอด่านช้างที่เป็นพื้นที่ภูเขา) แยกเป็นข้าวนาปี และข้าวนาปรัง ปัจจุบันเกษตรกรจะทำการตลอดปีขึ้นอยู่กับสภาพน้ำชลประทานบางพื้นที่สามารถปลูกข้าวได้ถึง ปีละ 3 ครั้ง หรือ 2 ปี 5 ครั้ง ทั้งนี้พันธุ์ข้าวที่ใช้ส่วนใหญ่ ได้แก่ พันธุ์ข้าว กข 21 กข 23 ชัยนาท 1 สุพรรณบุรี 90 ข้าวหอมมะลิ เป็นต้น (ศูนย์วิจัยข้าวสุพรรณบุรี. 2551)

ฤดูกาลปลูกข้าวนาปี (นาครั้งที่ 1) จะเริ่มตั้งแต่เดือนพฤษภาคม และจะเก็บเกี่ยว ราวๆ เดือนสิงหาคม - กันยายน (ในเขตอำเภอหนองหญ้าไซ จะปลูกข้าวพันธุ์ขาวดอกมะลิ 105 เป็นส่วนใหญ่ ซึ่งจะเป็นพันธุ์ข้าวนาปี (ข้าวที่อาศัยช่วงแสงในการออกดอก) ซึ่งจะเก็บเกี่ยวในราวเดือนธันวาคม) ต่อจากนั้นจะปลูกข้าวนาปรัง (นาครั้งที่ 2) โดยใช้พันธุ์ข้าวพันธุ์เดิมเป็นส่วนใหญ่ และจะไปเก็บเกี่ยวในราวๆ เดือนกุมภาพันธ์ - เมษายน ในเขตอำเภอเดิมบางนางบวช ศรีประจันต์ สามชุก มีระบบน้ำชลประทานสมบูรณ์ จะสามารถทำนาปรังครั้งที่ 2 ได้เร็ว ทำให้สามารถปลูกข้าวนาปรังครั้งที่ 3 ได้ในราวๆ เดือนมกราคม - กุมภาพันธ์ และไปเกี่ยวในเดือนเมษายน - พฤษภาคม

ในปี 2542/2543 จังหวัดสุพรรณบุรี มีพื้นที่ปลูกข้าวนาปีทั้งสิ้น 1,290,722 ไร่ ผลผลิตรวมประมาณ 703,650 ตัน ผลผลิตเฉลี่ย 749 กิโลกรัม/ไร่ คิดเป็นมูลค่า 3,166.42 ล้านบาท และพื้นที่ปลูกข้าวนาปรัง 1,051,186 ไร่ ผลผลิตรวมประมาณ 731,868 ตัน ผลผลิตเฉลี่ย 807 กิโลกรัม ต่อไร่ คิดเป็นมูลค่า 3,293.40 ล้านบาท มีอุตสาหกรรมโรงสีข้าว จำนวน 185 โรง กว่า 50 โรง มีกำลังการผลิตเกินกว่า 200 ตัน/วัน ถือว่าเป็นพืชเศรษฐกิจ ที่ทำรายได้ให้แก่จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นอันดับ 1 (โครงการชลประทานจังหวัดสุพรรณบุรี. 2546, อ้างอิงจาก สุภาพ แควไธษา. 2547: 3)

ส่วนพืชเศรษฐกิจรองอื่นๆ อันได้แก่ การปลูกอ้อยในจังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งมีโรงงานน้ำตาล 3 โรง มีกำลังการผลิตรวมกันกว่า 34,700 ตัน/วัน มันสำปะหลัง จะแปรรูปเป็นมันเส้นแล้วส่งโรงงาน

อัดเม็ดในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ข้าวโพดและข้าวฟ่างส่งขายยังไซโล (Silo) ผู้ส่งออกและผู้ผลิตอาหารสัตว์ภายนอกจังหวัด ผักและผลไม้ ส่วนใหญ่เป็นการผลิตเพื่อบริโภค ตลาดสำคัญคือกรุงเทพมหานครและประชาชนทั่วไป พืชผักสำคัญบางชนิดใช้เป็นวัตถุดิบในการผลิตอาหารกระป๋อง เช่น แห้ว ข้าวโพดฝักอ่อน หน่อไม้ฝรั่ง หน่อไม้ วุ้นหน้างกระเข้ และกระจับ เป็นต้น

4.5.2 ปศุสัตว์ ภาคการผลิตปศุสัตว์เป็นภาคเศรษฐกิจที่ขยายตัวรวดเร็ว ส่วนหนึ่งเป็นการขยายตัวของการเลี้ยงเบ็ด ไก่ และสุกร

4.5.3 ประมง จังหวัดสุพรรณบุรีมีน้ำอุดมสมบูรณ์ โดยเฉพาะพื้นที่ชลประทานบริเวณตอนกลางและตอนล่างของจังหวัด แถบอำเภอเมืองสุพรรณบุรี อำเภอบางปลาม้า และอำเภอสองพี่น้อง จึงนิยมสร้างบ่อเพาะเลี้ยงปลาน้ำจืด และกึ่งก้ามกราม การเลี้ยงปลาช่อน ปลาดุก และกึ่งก้ามกราม มีผลพลอยได้จากปลาประเภทอื่น เช่น ปลานิล ปลาตะเพียน โดยปล่อยลงเลี้ยงในบ่อน้ำทิ้ง และบ่อปรับคุณภาพน้ำ การเลี้ยงปลาใช้เทคโนโลยีที่ไม่ซับซ้อน และการลงทุนครั้งแรกไม่สูงนัก การลดการเลิกหรือการเปลี่ยนพันธุ์ปลาที่เลี้ยง ก็ทำได้ง่ายเพราะต้นทุนส่วนใหญ่อยู่ที่ค่าอาหาร ปัจจุบันมีการเลี้ยงกบ และเลี้ยงกระเข้ ซึ่งอาจเพิ่มความสำคัญขึ้นในอนาคต เพราะมีความต้องการน้ำน้อยกว่า (กรมศิลปากร. 2544: 11-13)

จากข้อมูลทีกล่าวนมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าจังหวัดสุพรรณบุรีนั้นเป็นจังหวัดที่มีความเหมาะสมแก่การทำเกษตรกรรมโดยเฉพาะการทำนาปลูกข้าว ซึ่งมีการปฏิบัติสืบทอดต่อกันมาช้านานอันก่อให้เกิดวัฒนธรรมในการปลูกข้าวที่มีคุณค่า สามารถเป็นตัวแทนในการศึกษาวิถีชีวิต คติความเชื่อ พิธีกรรม และภูมิปัญญาในการสร้างเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาได้เป็นอย่างดี

5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยภายในประเทศ

อำนาจ ศิลวัตร (2534) ได้ทำการศึกษาวัฒนธรรมในการทำนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาวัฒนธรรม วิธีการดำเนินชีวิต คติความเชื่อ และพิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการทำนา กลุ่มตัวอย่างคือ เขตพื้นที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ผลการศึกษาพบว่า วิวัฒนาการของชีวิตและวิธีการทำนาของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ขึ้นอยู่กับปัจจัยใหญ่ๆ 2 ประการ คือ สภาพพื้นที่ที่ไม่สามารถนำวิชาการหรือเทคโนโลยีเข้ามาช่วยในกระบวนการทำนา การเปลี่ยนแปลงจะขึ้นอยู่กับกาลเวลาและสภาพสิ่งแวดล้อม ซึ่งจะมีการเปลี่ยนแปลงอย่างช้าๆ กับพื้นที่ซึ่งมีการนำวิชาการหรือเทคโนโลยีใหม่ๆ เข้ามาช่วยในกระบวนการทำนา ซึ่งจะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม วิธีการดำเนินชีวิต คติความเชื่อ พิธีกรรมต่างๆ และวิธีการทำนาได้อย่างรวดเร็ว

วีระพงษ์ แสงชูโต (2545) ได้ทำการศึกษาวิเคราะห์เครื่องมือทางการเกษตรพื้นบ้านทางวิทยาศาสตร์ในภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย โดยมีจุดมุ่งหมายต้องการศึกษาเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนาที่ใช้กันแต่เดิมในภาคเหนือตอนบนว่ามีอะไรบ้าง มีลักษณะเช่นไรและทำจากวัสดุชนิดใด มีวิธีการหรือขั้นตอนในการใช้ ตลอดจนมีประโยชน์ต่อการเกษตรอย่างไร อีกทั้งหลักการวิทยาศาสตร์ใดสอดแทรกอยู่บ้างเพื่อเป็นแนวทางในการนำไปจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น หรือไปสอดแทรกในรายวิชาวิทยาศาสตร์ในระดับต่างๆ เพื่อให้ผู้เรียนได้ตระหนักในคุณค่าว่าในภูมิปัญญาพื้นบ้านทางการเกษตรของไทยแต่เดิมนั้นมีการใช้หลักการวิทยาศาสตร์อยู่ด้วยและมีการผสมกลมกลืนอยู่ในวิถีของคนเรา อันอาจทำให้เกิดแนวคิดในการนำความรู้เดิมที่มีมาผสมผสานกับความรู้ใหม่ที่ได้รับมาจากทางตะวันตก ทำให้เกิดองค์ความรู้ที่เหมาะสมกับสังคมต่อไป

ผลการวิจัยพบว่าเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนาแบ่งได้เป็นกลุ่ม 4 กลุ่ม คือ

5. เครื่องมือที่ใช้ในการเตรียมดิน ได้แก่ ไถ เฝือก ขอบก เสียม

6. เครื่องมือที่ใช้ในการขนส่งน้ำ ได้แก่ ฝาย หลัก

7. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บเกี่ยว นวดและขนส่งข้าว ได้แก่ เคียว หลาว รถขนข้าว ไม้ตีข้าว

แฉ่ว แคะ วี มอง เกวียน

8. เครื่องบำรุงรักษาข้าว ได้แก่ เฉลว และหุ่นไล่กา ธงไล่นก กะลิก ยุงข้าว

เสวียน และพบว่าหลักการวิทยาศาสตร์ที่สอดคล้องอยู่มากที่สุดคือ ฟิสิกส์ รองลงมา คือ เคมี และน้อยที่สุดคือชีววิทยา

บทที่ 3

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้า เรื่อง การศึกษาเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาของสุพรรณบุรี ผู้วิจัยได้ดำเนินการศึกษาค้นคว้าตามขั้นตอนดังนี้

1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง
2. การสร้างเครื่องมือในการวิจัย
3. การเก็บรวบรวมข้อมูล
4. การวิเคราะห์ข้อมูล

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากร

ประชากรที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า ได้แก่ เครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาที่พบจากการสำรวจในพื้นที่ประกอบอาชีพทำนาของจังหวัดสุพรรณบุรี จำนวน 7 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเดิมบางนางบวช อำเภอหนองหญ้าไซ อำเภอดอนเจดีย์ อำเภอศรีประจันต์ อำเภอดู่ทอง อำเภอบางปลาม้าและอำเภอเมืองสุพรรณบุรี โดยแบ่งเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ 6 ประเภท คือ

1. เครื่องมือเครื่องใช้ในการเตรียมพื้นที่และเพาะปลูก
2. เครื่องมือเครื่องใช้ในการจัดการผลผลิตข้าว
3. เครื่องมือเครื่องใช้ในการขนส่งข้าว
4. เครื่องมือเครื่องใช้สำหรับใส่ข้าวและเก็บข้าว
5. เครื่องมือเครื่องใช้ประกอบเครื่องแต่งกาย
6. เครื่องมือเครื่องใช้ในการประกอบพิธีกรรม

กลุ่มตัวอย่าง

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า ได้แก่ เครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาจากพื้นที่ 7 อำเภอ ของจังหวัดสุพรรณบุรี ที่เป็นตัวแทนของประชากรที่พบในการสำรวจ โดยผู้วิจัยจะเลือกศึกษาเฉพาะเครื่องมือเครื่องใช้ที่มีความสมบูรณ์มากที่สุดในแต่ละประเภท

การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

1. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

1. แบบสังเกต โดยผู้วิจัยสร้างขึ้นเพื่อใช้ในการบันทึกข้อมูลที่สังเกตได้จากเครื่องมือเครื่องใช้ที่บ้านในการทำนา ที่พบในจังหวัดสุพรรณบุรี ในประเด็น รูปทรง วัสดุ การตกแต่ง ที่พบในเครื่องมือที่ทำการศึกษา

2. แบบสัมภาษณ์แบบปลายเปิด โดยผู้วิจัยสร้างขึ้นเพื่อใช้ในการบันทึกข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ พูดคุยกับกลุ่มเป้าหมาย ซึ่งเป็นผู้ประกอบการอาชีพทำนาและผู้รู้ในท้องถิ่น ในประเด็น ประโยชน์ใช้สอย หลักการทำงาน และคติความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับเครื่องมือที่ทำการศึกษา

2. การสร้างแบบสังเกตและแบบสัมภาษณ์

1. ศึกษาเอกสารเกี่ยวกับการสร้างแบบสังเกตและแบบสัมภาษณ์
2. ศึกษาเอกสาร ตำรา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน และเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนา
3. ผู้วิจัยสร้างแบบสังเกตและแบบสัมภาษณ์เพื่อใช้เก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลได้จาก 2 ส่วน คือ

1. การเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร (Documentary Survey) ผู้วิจัยได้รวบรวมค้นคว้าด้านเอกสาร ดังนี้

- 1.1 เอกสารเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของเครื่องมือเครื่องใช้ที่บ้านในการทำนา
- 1.2 เอกสารเกี่ยวกับกระบวนการทำนา
- 1.3 เอกสารเกี่ยวกับประเพณีและพิธีกรรมเนื่องในการทำนา
- 1.4 ตำราวิชาการ
- 1.5 วารสาร
- 1.6 บทความ

2. การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม (Field Work) ผู้วิจัยได้ดำเนินการ ดังนี้

2.1 การสังเกตการณ์ (Observation) โดยผู้วิจัยจะใช้การสังเกตเครื่องมือเครื่องใช้ที่บ้านในพื้นที่ประกอบอาชีพทำนาในจังหวัดสุพรรณบุรีและแหล่งความรู้อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเครื่องมือเครื่องใช้ที่บ้านในการทำนา

2.2 การสัมภาษณ์ (Interview) ผู้วิจัยจะใช้การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ โดยสอบถามกลุ่มเป้าหมายซึ่งเป็นผู้ที่ประกอบอาชีพทำนา ผู้รู้และนักวิชาการในท้องถิ่น

2.3 การบันทึกข้อมูล ผู้วิจัยจะทำการบันทึกข้อมูลเป็นลายลักษณ์อักษรลงในแบบสังเกตและแบบสัมภาษณ์ ซึ่งเป็นเครื่องมือที่ผู้วิจัยสร้างขึ้น ในขณะที่สังเกตการณ์ การสัมภาษณ์ พูดคุย ประกอบกับการบันทึกด้วยเครื่องบันทึกเสียง และบันทึกโดยใช้กล้องถ่ายรูป เพื่อบันทึกภาพ ผลงานเครื่องมือเครื่องใช้ที่บ้านในการทำนาด้วย

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลในการศึกษาค้นคว้าในครั้งนี้ จะใช้ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาค้นคว้าจาก เอกสาร ประกอบกับข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม จากการสังเกต การสัมภาษณ์ การบันทึกเสียง และการถ่ายภาพ มาศึกษาวิเคราะห์ตามจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้ในขอบเขตเนื้อหา เพื่อนำเสนอแบบพรรณนาวิเคราะห์ ในประเด็น ประโยชน์ใช้สอย รูปทรง วัสดุ หลักการทำงาน การตกแต่ง และคติความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับเครื่องมือที่ทำการศึกษา

บทที่ 4

ผลการศึกษาค้นคว้า

จากการศึกษาวิเคราะห์เครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาของสุพรรณบุรี โดยการสัมภาษณ์ผู้ที่มีประสบการณ์ในการประกอบอาชีพทำนาไม่ต่ำกว่า 40 ปี จำนวน 16 ท่าน และนักวิชาการในท้องถิ่น จำนวน 4 ท่าน ได้แก่

1. ผู้มีประสบการณ์ในการประกอบอาชีพทำนา

1.1 นายบุญตา สระเสียนดี อายุ 79 ปี บ้านเลขที่ 61 หมู่ 8 ตำบลพลับพลาไชย
อำเภออุทุมพร จังหวัดสุพรรณบุรี

1.2 นายโกมินทร์ มาตรวิจิตร อายุ 60 ปี บ้านเลขที่ 3 หมู่ 2 ตำบลพลับพลาไชย
อำเภออุทุมพร จังหวัดสุพรรณบุรี

1.3 นางฝั่ง มาตรวิจิตร อายุ 59 ปี บ้านเลขที่ 3 หมู่ 2 ตำบลพลับพลาไชย
อำเภออุทุมพร จังหวัดสุพรรณบุรี

1.4 นางสาวเรียง พุ่มมาลา อายุ 58 ปี บ้านเลขที่ 14 หมู่ 7 ตำบลวัดดาว อำเภอบางปลาม้า
จังหวัดสุพรรณบุรี

1.5 นายผืน คำเพ็ง อายุ 68 ปี บ้านเลขที่ 40 หมู่ 3 ตำบลไร่รถ อำเภอดอนเจดีย์
จังหวัดสุพรรณบุรี

1.6 นางสาวพิน คำเพ็ง อายุ 69 ปี บ้านเลขที่ 40 หมู่ 3 ตำบลไร่รถ อำเภอดอนเจดีย์
จังหวัดสุพรรณบุรี

1.7 นายพา นวลทอง อายุ 64 ปี บ้านเลขที่ 7/1 หมู่ 5 ตำบลวังน้ำซับ อำเภอศรีประจันต์
จังหวัดสุพรรณบุรี

1.8 นางจ๋า นวลทอง อายุ 60 ปี บ้านเลขที่ 7/1 หมู่ 5 ตำบลวังน้ำซับ อำเภอศรีประจันต์
จังหวัดสุพรรณบุรี

1.9 นายสุจิน นาควงศ์ อายุ 65 ปี บ้านเลขที่ 176 หมู่ 8 ตำบลวังน้ำซับ อำเภอศรีประจันต์
จังหวัดสุพรรณบุรี

1.10 นายยุทธ กฤษวงค์ อายุ 65 ปี บ้านเลขที่ 105 หมู่ 5 ตำบลหนองผักนาก
อำเภอสามชูก จังหวัดสุพรรณบุรี

1.11 นางสาวพายัพ สว่างศรี อายุ 60 ปี บ้านเลขที่ 142 หมู่ 5 ตำบลหนองผักนาก
อำเภอสามชูก จังหวัดสุพรรณบุรี

1.12 นายมณี นุ่มสุข อายุ 79 ปี บ้านเลขที่ 2/3 หมู่ 7 ตำบลบ้านโพธิ์ อำเภอเมือง
จังหวัดสุพรรณบุรี

1.13 นายทวี สุดโต อายุ 52 ปี บ้านเลขที่ 20 หมู่ 7 ตำบลบ้านโพธิ์ อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี

1.14 นางวิเชียร ชุ่มเพ็งพันธุ์ อายุ 62 ปี บ้านเลขที่ 29 หมู่ 11 ตำบลบ้านโพธิ์ อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี

1.15 นางหน่าย บุตรวงศ์ อายุ 78 ปี บ้านเลขที่ 65 หมู่ 2 ตำบลปากน้ำ อำเภอเดิมบางนางบวช จังหวัดสุพรรณบุรี

1.16 นางคุณ หวังกลีบสุคนธ์ อายุ 88 ปี บ้านเลขที่ 69 หมู่ 8 ตำบลหนองหญ้าไซ อำเภอหนองหญ้าไซ จังหวัดสุพรรณบุรี

2. นักวิชาการในท้องถิ่น

2.1 นายบุญลภิก ลวดลาย อายุ 41 ปี ตำแหน่งเจ้าหน้าที่ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ชวนาไทย ตำบลท่าพี่เลี้ยง อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี

2.2 พ.จ.อ. ภิรมย์ กล้าหาญ อายุ 43 ปี ตำแหน่งนักพัฒนาชุมชน 6 ว. สำนักงานพัฒนา ชุมชน อำเภอสามชุก หมู่ที่ 2 ตำบลสามชุก อำเภอสามชุก จังหวัดสุพรรณบุรี

นายบุญส่ง ถิ่นวงศ์แดง อายุ 46 ตำแหน่งครูชำนาญการ ด้านภาษาไทย และ ภูมิปัญญาท้องถิ่น โรงเรียนดอนคาวิทยา อำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

นายไพโรจน์ มารมณพันธุ์ อายุ 54 ปี ตำแหน่งครูชำนาญการ ด้านสังคม และ ภูมิปัญญาท้องถิ่น โรงเรียนวัดโคกคาราม อำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

ผู้มีประสบการณ์ในการประกอบอาชีพทำนาและนักวิชาการในท้องถิ่น ได้ให้ข้อมูลการแบ่งประเภท ของเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาตามลักษณะการใช้สอย โดยสรุปได้ 6 ประเภท คือ

1. เครื่องมือเครื่องใช้ในการเตรียมพื้นที่และเพาะปลูก
2. เครื่องมือเครื่องใช้ในการจัดการผลผลิตข้าว
3. เครื่องมือเครื่องใช้ในการขนส่งข้าว
4. เครื่องมือเครื่องใช้สำหรับใส่ข้าวและเก็บข้าว
5. เครื่องมือเครื่องใช้ประกอบเครื่องแต่งกาย
6. เครื่องมือเครื่องใช้ในการประกอบพิธีกรรม

จากการศึกษาวิเคราะห์เครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาของจังหวัดสุพรรณบุรี ทั้ง 6 ประเภท มีผลปรากฏดังนี้

1. เครื่องมือเครื่องใช้ในการเตรียมพื้นที่และเพาะปลูก ประกอบไปด้วย ไถ คราด ขุด จอบสับ ไม้กระทุ้งกล้า ไม้หัวโยก ชั่งโลง และระหัด ซึ่งเครื่องมือเครื่องใช้แต่ละชนิดมีรายละเอียดในประเด็นต่างๆ ดังนี้



ภาพประกอบ 5 ไถ

1.1 ไถ

ประโยชน์ใช้สอย

ใช้ในการไถดินในแปลงนา เพื่อเตรียมพื้นที่สำหรับปลูกข้าว

รูปทรง

ไถ เป็นไม้ที่มีลักษณะ 3 แฉก ประกอบด้วยส่วนต่างๆ ได้แก่

- คันชักหรือหลาวไถ คือส่วนของไม้ที่ยื่นยาวออกมาทางด้านหน้าสุด มีลักษณะโค้งงอเหมือนปีกกา ตรงกลางมีลักษณะกลมจนถึงส่วนปลาย ด้านหน้าสุด(ปลายคันชัก) มักทำเป็นเหลี่ยมรูปดอกบัวตูม เจาะรูส่วนปลายเพื่อร้อยเชือกหนัง ตรงส่วนโคนของคันชักมีลักษณะรูปลิ่มเหลี่ยมเพื่อเสียบเข้าเดือยกับกระดูก

- ส่วนกระดูก เป็นส่วนที่ยึดติดกับหัวหมู มีลักษณะเป็นรูปลิ่มเหลี่ยมจนถึงส่วนที่เจาะรูเข้าเดือยยึดติดกับคันชัก ส่วนบนจากที่ต่อกับคันชักจนถึงส่วนปลาย มีลักษณะเป็นไม้ท่อนกลมโค้งปลายเรียว กลมมนเรียกว่าหางยาม สำหรับเป็นที่ยึดบังคับการไถของชาวนา มีขนาดยาวประมาณ 1-1.5 เมตร มีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 4 เซนติเมตร มีความสูงประมาณเอว หรือ 1 เมตรเศษ เพื่อเหมาะแก่การจับบังคับ

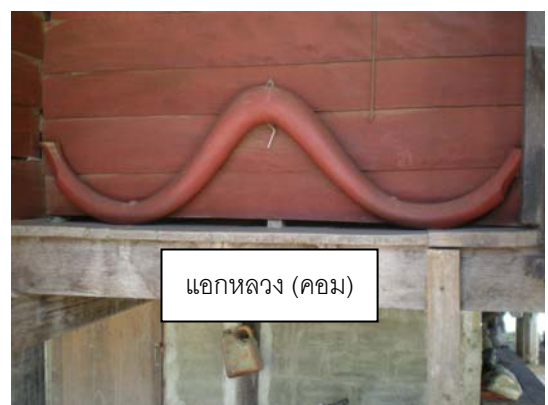
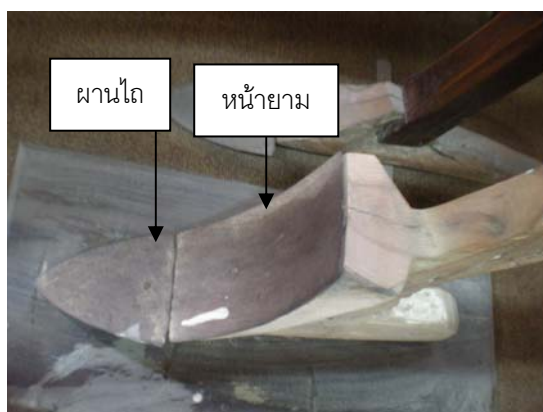
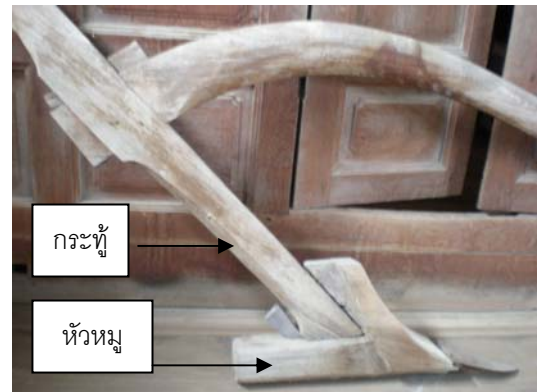
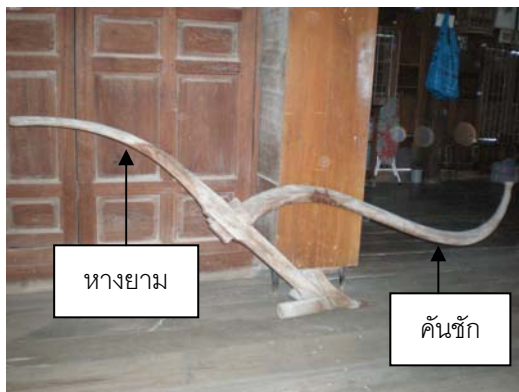
- ส่วนหัวหมู เป็นส่วนฐานที่วางติดพื้นดิน มีรูปร่างคล้ายหัวหมู มีความยาวประมาณ 45 เซนติเมตร (ประมาณ 1 ศอก) มีความสูงประมาณ 30 เซนติเมตร(1 คืบเศษ) ตรงส่วนกลางเจาะรูเข้าเดือยกับกระดูก ด้านหน้าหัวหมูมีลักษณะลาดเฉียงโค้งงอประมาณ 45 องศา เรียกว่า หน้ายาม และเฉียงโค้งลงไปรับกับ ผานไถ ตรงส่วนปลายสุดด้านหน้า ซึ่งมีลักษณะเป็นรูปสามเหลี่ยมปลายแหลม

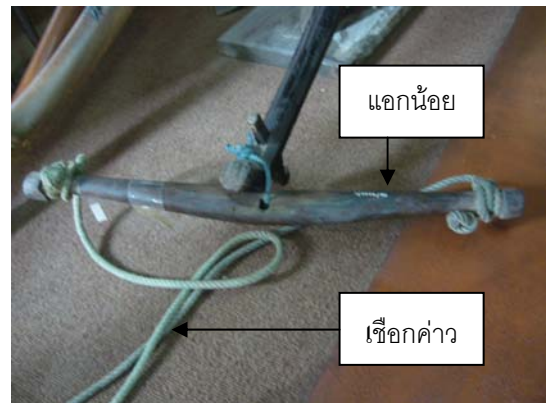
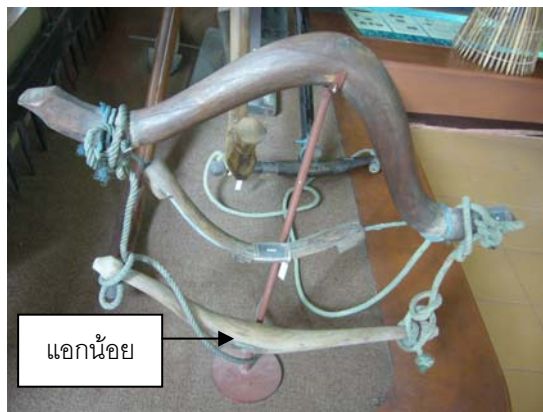
นอกจากนี้ยังมีอุปกรณ์การใช้งานประกอบกับไถ ซึ่งได้แก่ แอกลวง(คอม) กระทาม และแอกน้อย

- แอกลวงหรือคอมนั้น เป็นแอกลวงที่สวมอยู่ด้านบนคอคควายหรือวัว แอกลวงของควายมีลักษณะกลมมีความโค้งงอ รูปร่างคล้ายกระบี่จับ ส่วนแอกลวงของวัวคู่จะเป็นไม้ตรงยาวประมาณ 1.5-2 เมตร สำหรับวางพาดบนคอวัวทั้ง 2 ตัว

- กระทาม เป็นไม้ที่มีลักษณะโค้งพาดคอคควายหรือวัวด้านล่าง ตรงส่วนปลายของคอมทั้งสองข้าง ตรงจุดกึ่งกลางมีลักษณะกลมเจาะรูตรงกลางสำหรับร้อยเชือก ตรงส่วนที่เหลือ บากออกเป็นรูปครึ่งวงกลมโค้งตามแนวของกระทาม ร้อยเชือกผ่านรูทั้งสาม ปลายทั้งสองข้างผูกติดกับแอกลวงหรือคอม

- แอกน้อย เป็นไม้ท่อนกลมขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 5 เซนติเมตร ยาวประมาณ 50 เซนติเมตร เจาะรูตรงกลางเพื่อร้อยเชือกหนึ่งหรือหวายยึดติดกับปลายคันชักหรือหลาวไถ ตรงส่วนปลายแอกน้อยทั้งสองข้างจะควั่นเป็นรอยลึกสำหรับผูกเชือกลาก 1 คู่ เรียกว่า เชือกคว่ำไถ โดยเป็นเชือกเส้นใหญ่ มีความยาวประมาณ 1.5-2 เมตร ในการใช้งานจะใช้เชือกคว่ำไถ ผูกโยงจากแอกลวงบนคอคควายหรือวัวมายึดกับแอกน้อย ซึ่งอยู่ด้านหลังของควาย และยึดติดกับคันชักอีกทีหนึ่ง เพื่อทำหน้าที่ลากไถ





ภาพประกอบ 6 ส่วนประกอบของไถ

วัสดุ

วัสดุที่ใช้ในการทำไถจะเป็นไม้เนื้อแข็ง เช่น ไม้ประดู่ ไม้แดง ไม้มะค่า ไม้เต็ง ไม้รัง เป็นต้น เนื่องจากมีเนื้อไม้ที่แข็งแรง และมีความคงทนต่อการใช้งาน ตรงส่วนแอกหลวงอาจใช้ไม้ที่มีน้ำหนักเบา เช่น ไม้แฉ่ง ไม้มะขาม ไม้ฝาง ฯลฯ ซึ่งเป็นไม้ที่มีความเหนียวและมีน้ำหนักเบา หรืออาจทำด้วยไม้ไผ่ตัดโดยการตัดไม้ไผ่สี่ซูกหรือไผ่ปาดั้งแต่ออกหน่อเล็กๆ ในกอ แล้วรอให้ต้นไผ่เจริญเติบโตและโค้งเข้ารูปกับคอควาย โดยใช้เวลาประมาณ 1 ปีขึ้นไป

หลักการทำงาน

ใช้แรงงานจากวัวหรือควายลากจูงและแรงงานคนคอยบังคับทิศทาง โดยเดินตามอยู่ด้านหลังไถ การใช้ไถจะเป็นวิธีการกลับหน้าดินหรือพลิกดิน โดยด้านหน้าหัวหมูจะมีลักษณะลาดเฉียงโค้งลงไปปรับผานไถ ตรงส่วนปลายสุดด้านหน้าที่มีลักษณะเป็นรูปสามเหลี่ยมปลายแหลม ซึ่งทำหน้าที่ในการเจาะถากดิน โดยเมื่อผานไถทำการไถให้ดินถูกลากผ่านหน้ายามที่มีลักษณะลาดเฉียงและโค้งเว้าแล้ว จะทำให้ดินม้วนกลับจากด้านบนลงไปอยู่ด้านล่างทันที



ภาพประกอบ 7 การใช้ไถ

การตกแต่ง

มีการตกแต่งตรงส่วนปลายคันชักของไถ โดยทำการเหลาหรือบากไม้ให้เป็นเหลี่ยม การควั่นไม้ให้มนเป็นเส้นหรือข้อ เพื่อเพิ่มลวดลายให้สวยงาม และการตกแต่งส่วนปลายด้านล่างของหัวหมูให้เรียวเล็กและทำเป็นรูปโค้งงอ เพื่อให้เกิดความสวยงามในรูปแบบหนึ่ง ซึ่งนอกจากจะใช้งานได้ปกติแล้ว ยังเป็นการเพิ่มความน่าสนใจและสวยงามให้กับไถด้วย



ภาพประกอบ 8 การตกแต่งไถ

คติความเชื่อ

ในการใช้ไม้ทำไถนั้นจะนิยมใช้ไม้เนื้อแข็งได้เกือบทุกชนิด ยกเว้น ไม้แต้ ไม้ตะแบก ไม้บก เพราะถือว่าไม้ชื่อที่ไม่เป็นสิริมงคล และมีเนื้อไม้ที่แข็งเกินไป ยากแก่การตกแต่ง (บุญตา สระเสียดิ, สัมภาษณ์: 2551)

ในการไถนา นั้น หากแอกหลวงที่พาดอยู่บนคอควายหักหรือพัง จะถือว่าการทำนา นั้นจะไม่มีโชคหรือกำลังมีเคราะห์ ไม่เป็นสิริมงคล ชาวนาจะต้องหยุดทำการไถ และทำพิธีรดน้ำมนต์เพื่อทำการสะเดาะเคราะห์และสร้างขวัญกำลังใจใหม่ (โกมินทร์ มาตรวิจิตร, สัมภาษณ์: 2551)



ภาพประกอบ 9 คราด

1.2 คราด

ประโยชน์ใช้สอย

ใช้ในการย่อยดินให้ละเอียด ปรับดินให้เรียบ และเก็บเศษวัชพืช ปรับระดับดิน หลังจากทำการไถแล้ว และก่อนที่จะปลูกข้าวหรือหวานเมล็ดข้าว แบ่งเป็น 2 ชนิด คือ คราดควายคู่ กับคราดควายเดี่ยว หรือวัวคู่ โดยคราดควายคู่จะยาวประมาณ 2.50 เมตร ส่วนคราดควายเดี่ยวหรือวัวคู่จะยาวประมาณ 1.50 เมตร

รูปทรง

มีลักษณะคล้ายหวี มีส่วนประกอบหลัก คือ แม่คราด ลูกคราด คันคราด และมือคราด

- ส่วนที่เป็นแม่คราด เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีความหนาประมาณ 2-4 นิ้ว หน้ากว้างประมาณ 15-25 เซนติเมตร ยาวประมาณ 2-4 เมตร มีรูทะลุไม้ด้านบนและล่าง สำหรับใส่ลูกคราดประมาณ 10-16 ลูก โดยขึ้นอยู่กับความยาวของแม่คราด และมีรูสี่เหลี่ยมทะลุด้านหน้าและหลัง 2 รู สำหรับเป็นที่ใส่ต่อเข้ากับคันคราด

- ส่วนที่เป็นลูกคราด มีลักษณะคล้ายซี่หวี ตรงส่วนโคนลูกคราดมีขนาดโต หากเป็นสี่เหลี่ยม ส่วนปลายที่ครูดกับดินมีลักษณะกลมและเรียวแหลม มีความยาวประมาณ 30 เซนติเมตร

- ส่วนที่เป็นคันคราด เป็นท่อนไม้มีลักษณะกลม 2 ท่อน ยาวประมาณ 3-5 เมตร ตรงส่วนโคนคันคราดยึดติดเข้ากับรูที่ตัวแม่คราด ตรงส่วนปลายคันคราดทำการผูกยึดติดกันเป็นรูปซายธง สำหรับเทียมด้วยวัวคู่ ส่วนคราดควายเดี่ยวไม่ต้องผูกปลายคันคราดให้ติดกัน โดยจะวางเป็นแนวขนานกับตัวควาย

- ส่วนที่เป็นมือคราด คือส่วนที่จับคราดเพื่อบังคับคราดตามต้องการ โดยมือคราดจะทำด้วยไม้ไผ่ ลักษณะกลม 1 ท่อน มีความยาวเกือบเท่าตัวแม่คราด



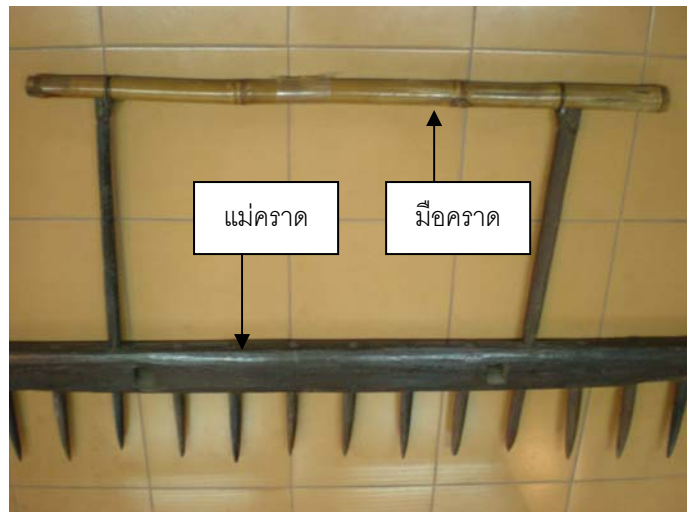
คราดควายคู่



คราดควายเดี่ยวหรือวัวคู่



ลูกคราด



แม่คราด

มือคราด



คันคราด

ภาพประกอบ 10 ส่วนประกอบของคราด

วัสดุ

- ส่วนที่เป็นแม่คราดและลูกคราด จะทำจากไม้เนื้อแข็ง เช่น ไม้แดง ไม้ประดู่ ไม้เต็ง ไม้มะค่า ไม้ตะเคียน เป็นต้น
- ส่วนที่เป็นคันคราด จะใช้ไม้ไผ่ ไม้รวกหรือไม้เลื้อยที่แก่จัด จำนวน 2 ลำ ยาวประมาณ 3-5 เมตร
- ส่วนที่เป็นมือคราด จะใช้ไม้ไผ่ ไม้รวกหรือไม้เลื้อยที่แก่จัด จำนวน 1 ลำ มีความยาวเกือบเท่าตัวแม่คราด

หลักการทำงาน

ใช้แรงงานจากวัวหรือควายลากจูงและแรงงานคนคอยบังคับทิศทาง โดยเดินตามอยู่ด้านหลังคราด โดยการจับที่มือคราด บังคับโดยการใช้นิ้วกดที่มือคราดเพื่อต้องการให้คราดดินลึกๆ หรืออาจใช้เท้าเหยียบที่ตัวแม่คราดก็ได้ ส่วนของลูกคราดที่มีลักษณะของซี่หวีจะทำหน้าที่ครูดให้ดินละเอียดร่วนซุย และเกี่ยวเศษหญ้าหรือวัชพืชออกจากดิน นอกจากนี้ยังสามารถใช้คราดปรับระดับพื้นดินให้เสมอกันได้ โดยเมื่อทำการคราด ก่อนที่จะไปถึงพื้นดินที่เป็นแอ่งหรือเป็นหลุม ก็จะทำการกดคราด ให้เอาดินจากบริเวณที่สูงไปทิ้งในบริเวณที่เป็นแอ่งหรือเป็นหลุมได้



ภาพประกอบ 11 การใช้คราด



ภาพประกอบ 12 ชุบ แบบดั้งเดิม (ชูปทอย) ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติชาวนาไทย

1.3 ชุบ

ประโยชน์ใช้สอย

ใช้ในการย่อยดินหรือตีดินให้ละเอียดจนเหลวเป็นเลน เรียกว่า ตีเทือกน้ำ และกดทับวัชพืชให้จมลงดิน ให้ดินเหลวจนสามารถดำนาได้ ซึ่งเป็นการเตรียมดินก่อนการดำนา

ขุบแบบดั้งเดิม จะแบ่งออกเป็น 2 ชนิด คือ ขุบมะเฟืองกับขุบทอย (ซึ่งในการวิจัยนี้ ไม่พบขุบแบบดั้งเดิม พบแต่เพียงขุบที่มีการดัดแปลงมาใช้ในแบบปัจจุบันเท่านั้น)

รูปทรง

ขุบแบบดั้งเดิม 2 ชนิด คือ ขุบมะเฟืองกับขุบทอย จะมีลักษณะทรงกระบอก ยาวประมาณ 2 เมตร มีเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 30-50 เซนติเมตร ขึ้นอยู่กับขนาดของไม้ที่นำมาใช้ ปลายขุบทั้งสองข้างทำเป็นเดือยกลม ๆ เพื่อเป็นเพลาสอดเข้ากับไม้ตั้งที่เจาะรูไว้กับตัวขุบ ปลายคานไม้จะใช้ลิ่มตอกยึด

ตัวขุบมะเฟือง จะทำการบากท่อนไม้ให้มีลักษณะเป็นรอยหยัก ตามแนวยาวของท่อนไม้ โดยรอบ คล้ายผลมะเฟือง ประมาณ 7 เฟือง หรือตามแต่ขนาดของท่อนไม้และความต้องการของผู้ใช้

ตัวขุบทอย จะมีลักษณะคล้ายล้อตื้นแเกะที่ใช้บดถนน โดยที่ตัวขุบจะเจาะรูสี่เหลี่ยมสำหรับใส่ไม้สี่แบน ๆ เรียกว่า ลูกทอย มีขนาดประมาณ กว้าง 8 เซนติเมตร ยาว 10 เซนติเมตร หนา 0.5-1 นิ้ว ซึ่งจะทำให้การตอกอัดให้แน่น โดยเรียงสลับฟันปลารอบตัวขุบ (นฤกลกิจ ลวดลาย, สัมภาษณ์: 2551)

ส่วน ขุบ ในแบบปัจจุบัน มีลักษณะเป็นทรงกระบอกเช่นเดียวกับขุบแบบดั้งเดิม ต่างกันที่ตัวขุบจะมีลักษณะเป็นวงล้อ ด้านในกลวง

วัสดุ

ขุบแบบดั้งเดิมทั้ง 2 ชนิด จะทำจากไม้เนื้อแข็ง เช่น ไม้แดง ไม้ประดู่ ไม้เต็ง ไม้มะค่า โดยใช้ทั้งลำต้นมาตัดให้เป็นท่อน ซึ่งจะเลือกลำต้นที่มีความตรงและมีขนาดตามความต้องการ

ส่วนขุบในแบบปัจจุบัน จะทำโครงสร้างของตัวขุบด้วยเหล็กเป็นวงล้อกลม 2 ข้าง ตัวซี่ของขุบมีทั้งทำจากไม้และเหล็กเป็นแผ่น ยึดติดกับวงล้อทั้ง 2 ข้าง รอบวง



ภาพประกอบ 13 ขุบ ในแบบปัจจุบัน

หลักการทำงาน

ในการใช้ขุบนั่น ชาวนาจะนั่งหรือยืนบนตัวขุบเพื่อเพิ่มน้ำหนักหรือแรงกดให้กับตัวขุบ ใช้ควายหรือวัวมาเทียมด้วยแอกแล้วทำการลากให้ขุบหมุนตีดินในแปลงนา ตัวซี่ของขุบจะทำหน้าที่ในการย่อยหรือตีดินให้ละเอียด และกดทับวัชพืชบนหน้าดินให้จมลงไป



ภาพประกอบ 14 จอบสับ

1.4 จอบสับ

ประโยชน์ใช้สอย

ใช้ในการย่อยดินให้ละเอียด ดายหญ้า ปรับหน้าดิน และสับดินตามบริเวณขอบคันนาที่ไม่สามารถไถเข้าไปถึงได้

รูปทรง

ส่วนหน้าจอบเป็นรูปสี่เหลี่ยม กว้างประมาณ 15 เซนติเมตร ส่วนบนหน้าจอบมีรูปร่างวงกลมสำหรับใส่ด้ามจอบ ส่วนโคนของด้ามจอบจะเหลาเป็นรูปร่างวงกลมเพื่อใส่เข้ากับรูที่หน้าจอบ ใช้สลักหรือลิ้มไม้ตอกอัดให้แน่น จากส่วนโคนด้ามจอบต่อไปจนถึงส่วนปลายด้ามจอบมีลักษณะกลมและตรง เพื่อสะดวกในการจับใช้งาน ส่วนด้ามจอบจะมีความยาวประมาณ 1.5 เมตร หรือตามความต้องการของผู้ใช้

วัสดุ

ส่วนหน้าจอบทำด้วยเหล็กแข็ง ส่วนด้ามจอบอาจทำจากไม้เนื้อแข็ง เช่น ไม้ประดู่ หรือไม้ไผ่

หลักการทำงาน

ใช้แรงคนในการจับที่ส่วนด้ามจอบ เหยียดยกขึ้นแล้วสับลงที่ดิน ส่วนหน้าจอบที่เป็นเหล็กจะทำหน้าที่ในการสับและย่อยดินให้แตกละเอียด



ภาพประกอบ 15 ไม้กระทุ้งกล้า

1.5 ไม้กระทุ้งกล้า

ประโยชน์ใช้สอย

ใช้เป็นภาชนะรองรับเวลานำต้นกล้าที่ถอนจากการตกกล้าไว้ มากระแทกลงบนแผ่นไม้ด้านบน เพื่อให้โคนต้นกล้าเรียงเสมอกัน ก่อนที่จะทำการเคลื่อนย้ายไปปักดำในแปลงนาที่เตรียมไว้

รูปทรง

มีลักษณะคล้ายรูปตัวที หรือไม้กางเขน ด้านบนเป็นแผ่นไม้หน้าเรียบรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ตรงส่วนขาเป็นไม้ท่อนกลมเสียบผ่านทะลุตรงกลางแผ่นไม้ ส่วนปลายแหลม มีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 4-5 เซนติเมตร สูงประมาณ 60 เซนติเมตร

วัสดุ

ส่วนบนทำด้วยไม้เนื้อแข็ง เช่น ไม้ประดู่ หรือไม้เนื้ออ่อน เช่น ไม้สัก ตรงส่วนขาทำด้วยไม้ไผ่

หลักการทำงาน

ในการใช้งาน ชาวนาจะนำไม้กระทุ้งกล้าไปปักไว้ใกล้ๆ ตัว ในแปลงนาบริเวณที่ถอนต้นกล้า และจะเคลื่อนย้ายตามตัว ไปตลอดการถอนต้นกล้า เมื่อชาวนาถอนต้นกล้าได้เป็นกำๆ แล้ว จะนำมากระแทกลงด้านบนที่เป็นแผ่นไม้กระดานของไม้กระทุ้งกล้า เพื่อให้โคนต้นกล้าเรียงเสมอกัน แล้วจึงมัดรวมกันไว้ ก่อนที่จะนำไปปักดำ



ภาพประกอบ 16 ไม้หัวโยก

1.6 ไม้หัวโยก หรือไม้ตะโหงก

ประโยชน์ใช้สอย

ใช้เฉพาะในการทำนาค่า ในพื้นที่นาแบบที่ลุ่มหรือมีน้ำขัง โดยเป็นอุปกรณ์ช่วยในการดำนาในสภาพนาปักดำที่เทือกดินแข็ง หรือมีน้ำขังลึก และใช้กดโคนต้นกล้าข้าวให้ลงไปในดิน เพื่อไม่ให้รากของข้าวลอยเหนือพื้นดินในนา (บุญส่ง ถิ่นวงษ์แดง, สัมภาษณ์: 2551)

รูปทรง

ไม้หัวโยกมีรูปร่างลักษณะคล้ายตัวอักษร ที ในภาษาอังกฤษ ทำจากลำไม้ไผ่ 2 ท่อนขนาดเล็ก ลักษณะกลม มีเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 2-3 เซนติเมตร โดยส่วนหัวหรือท่อนบนสำหรับมือจับ ยาวประมาณ 10 เซนติเมตร ส่วนขา ยาวประมาณ 40-50 เซนติเมตร ปลายสุดของขาเป็นรูปหางเหยี่ยว โดยการบากเฉียงลำไม้ไผ่ทั้ง 2 ด้านให้เฉียงเข้าหากันตรงจุดกึ่งกลาง

วัสดุ

ทำจากไม้ไผ่ทั้งหมด

หลักการทำงาน

ใช้มือจับที่ส่วนหัวหรือด้านบนของไม้หัวโยก ให้ส่วนปลายขาของไม้ กดลงในดินให้เป็นรูเพื่อปักดำต้นกล้าลงไป ในกรณีที่เทือกดินแข็ง หากในกรณีที่รากข้าวลอยเหนือพื้นดิน จะใช้ส่วนปลายขาของไม้ที่บากเป็นรูปหางเหยี่ยว สำหรับกดล็อกโคนต้นกล้า กดตรงโคนต้นกล้าข้าวให้ลงไปดิน เพื่อให้รากของข้าวจมลงไป (สำเรื่อง พุ่มมาลา, สัมภาษณ์: 2551)



ซังโลงแบบसान



ซังโลงแบบซุด

ภาพประกอบ 17 ซังโลง

1.7 ซังโลง ซงโลง โซงโลง หรือซักโลง

ประโยชน์ใช้สอย

ใช้ในการวิดน้ำเข้านา

รูปทรง

มีรูปร่างคล้ายกระบวยตักน้ำ ส่วนกระบวยของซังโลง มีอยู่ 2 แบบ คือ ซังโลงแบบसान และซังโลงแบบซุด ส่วนปากกระบวยของซังโลงทั้งสองแบบเปิดออกสำหรับตักน้ำเข้ากระบวย และมีความกว้างกว่าส่วนโคนของกระบวย เพื่อสะดวกต่อการจ้วงวิดน้ำ ตัวกระบวยมีความกว้างประมาณ 30-40 เซนติเมตร ยาวประมาณ 60-90 เซนติเมตร ส่วนด้ามของซังโลงเป็นกระบอกไม้ไผ่ ลักษณะกลม มีเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 3-4 เซนติเมตร ยาวประมาณ 2 เมตร หรือตามความต้องการของผู้ใช้

วัสดุ

ส่วนหัวหรือตัวกระบวยมีการทำอยู่ 2 แบบ คือ

1. ซังโลงแบบसान จะทำด้วยไม้ไผ่มาจักเป็นตอกแบนๆ แล้วนำมาสานแบบลายสอง เพราะเป็นลายที่สานได้แน่น ทำให้ตัวกระบวยป้องกันน้ำรั่วได้ดี ทำการจับขอบด้วยไม้ไผ่ดัดให้เข้ารูปทรงของกระบวย อาจทาด้วยชันหรือน้ำมันยางเพื่อความคงทน

2. ซังโลงแบบซุด จะทำจากไม้เนื้ออ่อน นิยมใช้ไม้ที่มีน้ำหนักเบาและทนน้ำ เช่น ไม้สัก ไม้จันทน์ ไม้มะกอก เป็นต้น โดยการนำไม้ที่มีลำต้นใหญ่ตามต้องการมาผ่าครึ่ง แล้วซุดเนื้อไม้ตรงส่วนกลางออก

ส่วนด้ามของซังโลง จะทำด้วยลำไม้ไผ่ที่มีลำตรงและยาวตามความต้องการของผู้ใช้

หลักการทำงาน

ในการใช้งาน อาจใช้วิธีการจับที่ด้ามแล้วจ้วงวิดน้ำโดยตรง ในกรณีที่ต้องการวิดน้ำในปริมาณที่ไม่มากนัก หรือในกรณีที่ต้องการวิดน้ำในปริมาณมาก จะทำการตั้งไม้ขาหยั่ง 3 ขา ซึ่งเป็นลำไม้ไผ่ค่อนข้างใหญ่ เพื่อให้สามารถรับน้ำหนักและแรงเหวี่ยงของตัวขังโลงได้ โดยขาหยั่งทั้ง 3 ขา จะผูกติดกันที่ส่วนบน ส่วนปลายขาแยกจากกัน ตั้งอยู่ระหว่างช่วงที่จะวิดน้ำ ตรงส่วนบนของขาหยั่งจะผูกเชือกตรงกลางโยงลงมายึดติดกับกระบวยของขังโลง โดยให้ระดับของตัวกระบวยพอดีกับระดับของน้ำที่จะวิด เวลาใช้งาน จะจับที่ด้ามแล้วโยกให้ปากกระบวยถอยหลัง เพื่อจ้วงวิดน้ำเข้ากระบวยแล้วโยกไปข้างหน้า พอโยกกลับถอยหลังอีกครั้ง จะทำให้น้ำในกระบวยพุ่งออกไปด้านหน้าจากปากกระบวยของขังโลง



ภาพประกอบ 18 การใช้ขังโลงและอุปกรณ์ประกอบในการวิดน้ำ



ภาพประกอบ 19 ระหัด

1.8 ระหัด ระหัดมือ หรือระหัดชกมวย

ประโยชน์ใช้สอย

ใช้สำหรับวิดน้ำหรือชักน้ำเข้านา

รูปทรง

ระหัด ระหัดมือ หรือระหัดชกมวยนั้น มีลักษณะเป็นกล่องสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีส่วนประกอบสำคัญคือรางน้ำ ไบระหัด เผลา และมือหมุน

- ส่วนของรางน้ำ มีลักษณะเป็นกล่องไม้รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ด้านบนเปิดโล่ง ปิดทึบที่ด้านข้าง 2 ด้าน และด้านล่าง มีขนาดความยาวตั้งแต่ 2.50-6 เมตร สูงประมาณ 30-50 เซนติเมตร ขึ้นอยู่กับความต้องการของผู้ใช้

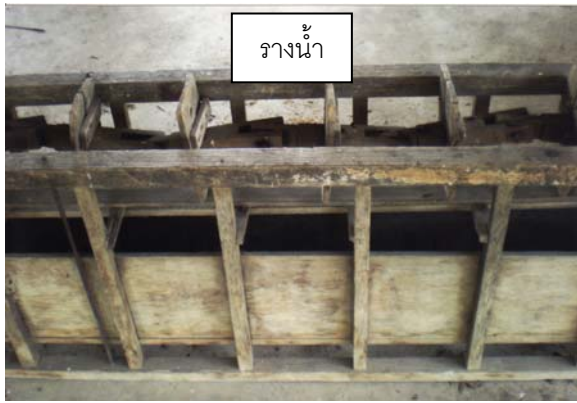
- ส่วนไบระหัดหรือไบพัด เป็นไม้แผ่นบางรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีขนาดกว้างประมาณ 8-10 เซนติเมตร ยาวประมาณ 12-15 เซนติเมตร จำนวน 30-40 ไบ ไบระหัดแต่ละไบจะต่อกันโดยใช้สลักไม้ตอกให้แกนไบพัดยึดคล้องกันเหมือนโซ่ มีความยาวเป็นสองเท่าของรางน้ำซึ่งกันและกัน

- ส่วนเผลา จะมีอยู่ 2 อัน โดยอยู่ส่วนต้นรางน้ำและส่วนปลายรางน้ำ มีลักษณะเป็นพื้นเพื่อรองรับวงกลม

- ส่วนมือหมุน จะมีอยู่ 2 อัน มีลักษณะเป็นรูปตัวที ตรงส่วนที่จับเป็นไม้กลม ยาวประมาณ 20 เซนติเมตร ตรงส่วนขา มีลักษณะแบนเจาะรูตรงปลาย สำหรับยึดกับแกนเผลาเพื่อใช้หมุน

วัสดุ

ส่วนของรางน้ำ ไบระหัด และมือหมุน ทำด้วยไม้สักทั้งหมด เพราะเป็นไม้ที่มีความทนทานต่อน้ำและความชื้นได้ดี ตรงส่วนเผลาทำด้วยไม้เนื้อแข็งเพื่อให้สามารถยึดติดกับแกนหมุนได้ดีและมีความแข็งแรง โดยแกนหมุนอาจทำด้วยไม้เนื้อแข็งหรือเหล็ก



ภาพประกอบ 20 ส่วนประกอบของระหัด

หลักการทำงาน

วิธี การใช้ระหัดในการวิดน้ำเข้านานั้น จะทำโดยการวางให้ปลายรางน้ำของระหัดจุ่มลงไปใต้น้ำ แล้วเอียงทอดขึ้นสู่ตลิ่ง ดึงมือหมุนสลับกันไปเรื่อยๆ เมื่อแกนเพลลาหมุนจะทำให้ฟันเฟืองและใบระหัดหมุนตาม ใบระหัดจะพุน้ำหรือตักน้ำเข้ามาในรางน้ำแล้วลากน้ำให้ไหลขึ้นมาออกตรงช่องใต้มือหมุนของต้นรางน้ำ ในการใช้ระหัดวิดน้ำนั้น อาจใช้แรงงานคนเดียวหรือ 2 คนก็ได้ บางครั้งอาจดัดแปลงตรงส่วนแกนมือหมุนให้เป็นขาสำหรับถีบคล้ายจักรยาน โดยใช้ไม้มาต่อเป็นที่นั่งคร่อมรางน้ำ สำหรับเป็นที่นั่งถีบให้แกนเพลลาหมุน แทนการใช้มือหมุน (สุจิน นาควงศ์, สัมภาษณ์: 2551)



ภาพประกอบ 21 การใช้ระหัด

2. เครื่องมือเครื่องใช้ในการจัดการผลผลิตข้าว ประกอบไปด้วย เคียว คานหลาว ขอบฉาย กระทา กระดานลากข้าว พลับสาดข้าว ไม้ฟาดข้าว โฉฉะ กระดั่ง วี ไม้หลาวส่งข้าว ไม้หลาวปักข้าว เครื่องสีฝัดข้าว เครื่องสีข้าว และ เครื่องซ้อมมือข้าว ซึ่งเครื่องมือเครื่องใช้แต่ละชนิดมีรายละเอียดในประเด็นต่างๆ ดังนี้



ภาพประกอบ 22 เคียว

2.1 เคียว

ประโยชน์ใช้สอย

ใช้สำหรับเกี่ยวรวงข้าวออกจากต้นข้าว มีอยู่ 2 ชนิด คือเคียวนกระยาง และเคียวนกระสา ซึ่งในพื้นที่ทำนาของจังหวัดสุพรรณบุรี จะนิยมใช้เคียวนกระยาง มากกว่าเคียวนกระสา

รูปทรง

- ส่วนตัวเคียวมีลักษณะโค้งคล้ายรูปพระจันทร์เสี้ยว ตรงส่วนโค้งและส่วนคมของเคียวมีลักษณะแบน รอยคมของเคียวด้านในจะบากเป็นลายกาบอ้อยหรือเป็นรอยหยักเฉียงเล็กๆ เพื่อให้เคียวสามารถรวบรวมต้นข้าวมารวมกันและตัดเกี่ยวรวงข้าวได้สะดวก

- ส่วนด้ามจับของเคียวมีลักษณะกลมพอดีกับกำมือ

ชื่อของเคียนั้นได้มาจากลักษณะและรูปร่างของสัตว์ตามที่เรียกชื่อ โดยเคียวนกระยาง จะเป็นเคียวที่มีรูปร่างคล้ายคอของนกระยาง มีด้ามค่อนข้างยาว มีส่วนคมของเคียวค่อนข้างใหญ่โค้งแอ่นออกไปทางด้านสั้นเล็กน้อย นิยมใช้เกี่ยวข้าวนาหว่าน และข้าวนาดำที่มีกอไม่ใหญ่มากนัก ส่วนเคียวนกระสาจะมีรูปร่างโค้งและยื่นยาวมากกว่าเคียวนกระยาง รูปร่างคล้ายคอของนกระสา ส่วนคมของเคียวเล็กกว่าเคียวนกระยาง นิยมใช้เกี่ยวข้าวนาดำ ซึ่งมักเป็นข้าวที่มีกอใหญ่ ต้นใหญ่ จึงต้องใช้เคียวที่มีวงกว้างเพื่อให้สามารถเกี่ยวข้าวได้สะดวก

วัสดุ

วัสดุที่ใช้ทำเคียวจะเป็นโลหะเหล็กทั้งหมด โดยส่วนตัวเคียวจะตีเหล็กให้เรียวแบน และโค้งเป็นรูปพระจันทร์เสี้ยว ส่วนด้ามเคียวจะม้วนเหล็กให้เป็นรูปทรงกระบอกสำหรับจับ ตรงส่วนด้ามจับอาจใช้ไม้ต่อเป็นด้ามสวมเข้ากับปล้องของด้ามเคียว โดยด้ามไม้ของเคียวอาจเป็นไม้เนื้อแข็งหรือลำไม้ไผ่ก็ได้

หลักการทำงาน

ชาวนาจะใช้มือข้างหนึ่งจับที่ด้ามเคียว ส่วนมืออีกข้างหนึ่งจะจับกำดันข้าวบริเวณใต้รวงข้าว แล้วใช้แรงดึงรั้งต้นข้าวออกนอกตัว ส่วนมือที่ถือเคียวจะออกแรงเกี่ยวดึงเข้าหาตัว ทำให้เคียวสามารถเกี่ยวและตัดรวงข้าวให้ขาดจากต้นข้าวได้ง่ายดาย นอกจากนี้ ส่วนโค้งของเคียวยังช่วยเพิ่มความสะดวกให้กับชาวนาในการกวาดรวบต้นข้าวหลายๆ ต้นให้มารวมกัน ก่อนที่จะจับกำและทำการเกี่ยวต่อไป

คติความเชื่อ

- ด้านการเก็บรักษา คือ ถือว่าเคียวเป็นของสูง เพราะใช้ในการเก็บเกี่ยวผลผลิต จึงไม่ควรก้าวหรือเดินข้าม หากปฏิบัติผิดจะถือว่าไม่เป็นสิริมงคล และจะทำมาหากินไม่เจริญรุ่งเรือง (ฝั่ง มาตรฐานจิตร, สัมภาษณ์: 2551)



คานหลาวแบบกลม



คานหลาวแบบแบน

ภาพประกอบ 23 คานหลาว

2.2 คานหลาว, ไม้คั้นหลาว

ประโยชน์ใช้สอย

ใช้สำหรับหาบฟ่อนข้าว โดยใช้คานหลาวเสียบตรงกลางฟ่อนข้าวแล้วยกหาบขึ้นบ่าไปไว้ที่กองข้าว ซึ่งรวมกันไว้เป็นกองใหญ่ๆ ที่ใดที่หนึ่ง เพื่อจะใช้เกวียนหรือรถบรรทุกฟ่อนข้าวไปลานนวด แต่หากลานนวดข้าวอยู่ใกล้ๆ ก็จะไปหาบไปที่ลานนวดข้าวเลย

รูปทรง

คานหลาวที่ใช้ในการหาบข้าวมี 2 แบบ คือ แบบกลมและแบบแบน

- คานหลาวแบบกลม มีลักษณะเป็นรูปทรงกระบอก ยาวประมาณ 2 เมตร ทำการเหลาข้อไม้ ใฝ่ให้เรียบ ยกเว้นข้อสุดท้ายตรงส่วนปลายทั้ง 2 ข้าง จะตัดให้เลยข้อไปประมาณ 20-30 เซนติเมตร เสียม ปลายให้แหลมเฉียงลักษณะปากฉลามทั้งสองข้าง

- คานหลาวแบบแบน มีลักษณะแบน ตรง ยาวประมาณ 2 เมตร ตรงส่วนกลางของตัวคานจะ ใหญ่ แล้วเหลาให้เรียวเล็กและแหลมไปตรงส่วนปลายทั้งสองข้าง โดยส่วนปลายทั้งสองข้างจะตัดให้เลยข้อ ไปประมาณ 20-30 เซนติเมตร แล้วควั่นตรงข้อให้เป็นเดือยขึ้นมา เพื่อป้องกันการลื่นไถลของฟ่อนข้าวขณะ ยกฟ่อนข้าวขึ้น

วัสดุ

- คานหลาวแบบกลม จะทำจากไม้ไผ่ลำตรง โดยใช้ไม้ไผ่ที่แก่จัด เพราะสามารถป้องกันตัว มอดมากัดกินเนื้อไม้ได้ โดยการนำมาผึ่งแดดให้แห้งหรืออาจใช้ไฟลนก่อนนำมาใช้ก็ได้

- คานหลาวแบบแบน อาจทำจากไม้จริงเนื้ออ่อน เช่น ไม้ฝาง ไม้คันทา หรือไม้ไผ่ (ไผ่ป่าหรือไผ่ สีสุก) เนื่องจากเป็นไม้ที่มีน้ำหนักเบา และมีความเหนียวของเนื้อไม้ที่ดี ไม่หักได้ง่าย โดยจะต้องเลือกไม้ที่มี ความหนาของลำต้นและเนื้อไม้ที่เหมาะสม

หลักการทำงาน

ในการเสียบฟ่อนข้าวจะต้องเสียบฟ่อนข้าวทีละข้าง คือ เสียบฟ่อนข้าวที่ปลายข้างหนึ่ง แล้วยก คานหลาวข้างที่เสียบขึ้น เพื่อมาเสียบฟ่อนข้าวที่วางบนพื้นด้วยปลายคานหลาวอีกข้างหนึ่ง

คติความเชื่อ

- ด้านวัสดุที่นำมาสร้าง คือ ในการนำไม้มาทำคานหลาว จะนิยมใช้ไม้ไผ่ที่มีข้อปล้องจำนวน 5-6 ข้อ โดยถือเคล็ดตามความหมายว่า ข้อที่ 1 หมายถึง คาน ข้อที่ 2 หมายถึง แคลน ข้อที่ 3 หมายถึง ยาก ข้อที่ 4 หมายถึง แค้น ข้อที่ 5 หมายถึง มั่งมี ข้อที่ 6 หมายถึง ศรีสุข โดยควรให้ไม้ไผ่มี 5-6 ข้อเพื่อ ความเจริญรุ่งเรืองและเป็นสิริมงคลตามความหมาย (พา นวลทอง, สัมภาษณ์: 2551)

- ด้านการเก็บรักษา คือ ถือว่าคานหลาวเป็นของสูงเพราะใช้ในการหาบขนบ่า จึงไม่ควรก้าว หรือเดินข้าม หากปฏิบัติผิดจะถือว่าไม่เป็นสิริมงคล และจะทำมาหากินไม่เจริญรุ่งเรือง (จำ นวลทอง, สัมภาษณ์: 2551)



ภาพประกอบ 24 การใช้คานหลาว



ภาพประกอบ 25 ขอฉาย

2.3 ขอฉาย, คั่นฉาย, ขอฉายสงฟาง

ประโยชน์ใช้สอย

ใช้ในการสงฟางหรือเอาเศษฟางออกจากเมล็ดข้าวเปลือก โดยจะใช้เกี่ยวรวงข้าวให้พลิกกลับไปมาในขณะที่ควายเดินย่ำ เพื่อให้เมล็ดข้าวเปลือกหล่นลงด้านล่างที่ลานนวดข้าว และเมื่อควายเดินย่ำจนเมล็ดข้าวหลุดออกจากรวงหมดแล้ว ก็จะใช้ขอฉายสงเศษฟางออกจนหมด เพื่อให้เหลือแต่เมล็ดข้าวเปลือกกองอยู่ในลานนวดเท่านั้น

รูปทรง

เป็นไม้ขอ ที่ประกอบด้วยด้ามจับกับตัวฉาย

- ด้ามจับ มีลักษณะเป็นท่อนกลม ขนาดเท่ากำมือ มีเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 3-4 เซนติเมตร ยาวประมาณ 2 เมตร

- ตัวขอฉาย เป็นแขนงไม้เล็กๆ ติดกับปลายด้ามจับ มีลักษณะกลม โค้งงอออกจากส่วนด้ามจับ มีความยาวประมาณ 20 เซนติเมตร

วัสดุ

ทำด้วยลำไม้ไผ่ มักใช้ลำไม้ไผ่ที่แก่จัด เพราะเนื้อไม้จะมีความเหนียว ทนทาน โดยเลือกใช้ลำไม้ไผ่ที่มีแขนงโค้ง ๆ และแข็งแรง เพื่อจะทำเป็นตัวขอฉาย โดยการตัดส่วนของแขนงที่ยื่นออกมาให้โค้งงอด้วยการใช้เชือกผูกปลาย ดึงรั้งลงมาทางด้ามจับ นำไปลงไฟ ก็จะทำให้ตัวขอฉายมีความโค้งงออยู่ตัวตามต้องการ ในบางครั้งอาจทำด้ามขอฉายด้วยไม้อื่นๆ ที่มีเนื้อไม้เหนียวและเบา ไม่แตกหักง่ายแทนการใช้ไม้ไผ่ นอกจากนี้ อาจทำตัวขอฉายด้วยเหล็กเส้นกลม มาดัดให้โค้งและสวมต่อที่ด้ามจับแทนการใช้แขนงไม้ไผ่ก็ได้

หลักการทำงาน

ขณะใช้ขอฉายทำการสงฟาง ตัวขอฉายที่มีลักษณะโค้งงอ จะทำหน้าที่เกี่ยวเศษฟางออกจากเมล็ดข้าวเปลือก



ภาพประกอบ 26 กระทา

2.4 กระทา, ทัตทาลากข้าว

ประโยชน์ใช้สอย

ใช้สำหรับลากเมล็ดข้าวเปลือกให้รวมกันเป็นกอง หลังจากการนวดข้าวและสงฟางออกแล้ว

รูปทรง

มีลักษณะเป็นรูปตัว T ที่ ประกอบด้วยส่วนที่เป็นใบกระทากับด้ามถือ

- ใบกระทา เป็นแผ่นไม้รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีความกว้างประมาณ 20 เซนติเมตร ยาวประมาณ 40-50 เซนติเมตร หนาประมาณ 1 นิ้ว เจาะรูสี่เหลี่ยมตรงจุดกึ่งกลาง สูงค่อนขึ้นไปด้านบน สำหรับใส่ด้ามกระทา เพื่อให้มีพื้นที่ด้านล่างของใบกระทาในการลากข้าว

- ด้ามกระทา มีลักษณะกลมและตรง มีความยาวประมาณ 1.50 เมตร ตรงส่วนโคนของด้ามถือที่ติดกับใบกระทาเป็นรูปสี่เหลี่ยมเพื่อต่อเข้ากับรูของใบกระทา ตอกอัดด้วยลิ่มไม้ ส่วนกลางของด้ามถือมีลักษณะกลมและเรียวไปจนถึงส่วนปลาย มีเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 3-4 เซนติเมตร หรือเท่ากำมือ เพื่อให้สามารถจับได้ถนัดมือ

วัสดุ

ใบกระทาจะทำด้วยไม้เนื้อแข็ง เช่น ไม้มะค่าโมง ไม้ประดู่ ไม้แดง เป็นต้น ในส่วนของด้ามกระทา อาจใช้ไม้เนื้อแข็งเช่นเดียวกับใบกระทา หรืออาจใช้ลำไม้ไผ่ โดยทำการเหลาตรงส่วนข้อของไม้ไผ่ให้เรียบเสมอกัน

หลักการทำงาน

ในการใช้งานจะจับบริเวณด้ามถือ ใช้ส่วนของใบกระทาโกยเมล็ดข้าวเปลือกให้มากองรวมกัน โดยการไ้แรงลากเข้าหาตัว

การตกแต่ง

มีการตกแต่งตรงส่วนใบกระทา โดยการบากส่วนมุมที่เป็นเหลี่ยมด้านบนออกให้มีลักษณะหยักและโค้ง ซึ่งเป็นการตกแต่งเพื่อเพิ่มความอ่อนช้อยสวยงามที่แตกต่างจากรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าปกติ



ภาพประกอบ 27 กระดานลากข้าว

2.5 กระดานลากข้าว, กระทําใหญ่

ประโยชน์ใช้สอย

ใช้สำหรับลากเมล็ดข้าวเปลือกให้รวมกันเป็นกองใหญ่ ในกรณีที่เมล็ดข้าวเปลือกมีจำนวนมาก

รูปทรง

มีลักษณะเป็นรูปตัว T ที่ ประกอบด้วยส่วนที่เป็นใบกระทากับด้ามถือ

- ใบกระทา เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าทำด้วยไม้กระดานมีความกว้างประมาณ 40 เซนติเมตร ยาวประมาณ 1.50 เมตร หนาประมาณ 1 นิ้ว ตรงกลางของใบกระทาเจาะเป็นรูสี่เหลี่ยมสำหรับใส่ด้ามกระทา ตรงด้านซ้ายและขวาของใบกระทามีรูข้างละ 2 รู ด้านบนและด้านล่าง สำหรับร้อยเชือกลากทั้งสองข้าง

- ด้ามกระทา มีลักษณะกลมและตรง มีความยาวประมาณ 1.50 เมตร ตรงส่วนโคนของด้ามถือที่ติดกับใบกระทาเป็นรูปสี่เหลี่ยม เพื่อต่อเข้ากับรูของใบกระทา ตอกอัดด้วยลิ้มไม้ ส่วนกลางของด้ามถือมีลักษณะกลมและเรียวไปจนถึงส่วนปลาย มีเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 3-4 เซนติเมตร หรือเท่ากำมือ เพื่อให้สามารถจับได้ถนัดมือ

วัสดุ

ใบกระทาจะทำด้วยไม้เนื้อแข็ง เช่น ไม้มะค่าโมง ไม้ประดู่ ไม้แดง เป็นต้น ในส่วนของด้ามกระทาอาจใช้ไม้เนื้อแข็งเช่นเดียวกับใบกระทา หรืออาจใช้ลำไม้ไผ่ โดยทำการเหลาตรงส่วนข้อของไม้ไผ่ให้เรียบเสมอกัน

หลักการทำงาน

ในการใช้งานจะต้องใช้คนลากอย่างน้อย 3 คน ขึ้นไป โดยคนหนึ่งทำหน้าที่ถือหางหรือด้ามจับเพื่อคอยบังคับให้ใบกระทาตั้งฉากลากเมล็ดข้าวพร้อมกับใช้แรงในการดัน ส่วนอีกสองคนจะใช้แรงในการดึงเชือกจากด้านหน้าที่ปลายเชือกทั้งสองข้าง เพื่อลากข้าวที่มีจำนวนมากๆ ได้อย่างสะดวก



ภาพประกอบ 28 พลั่วสาดข้าว

2.6 พลั่วสาดข้าว

ประโยชน์ใช้สอย

ใช้สำหรับตักข้าวเปลือกสาดขวางทางลมเพื่อแยกเมล็ดข้าวออกจากเศษฟางข้าว ข้าวลีบ และเศษผงหรือฝุ่นละอองต่างๆ เพื่อทำความสะอาดเมล็ดข้าวเปลือก

รูปทรง

พลั่วสาดข้าวมีลักษณะคล้ายช้อนหรือพายสำหรับพายเรือ แต่ส่วนหน้าจะตัดเป็นแนวตรง ใบพลั่วจะขุดให้เป็นร่องเว้าเหมือนพลั่วขุดดิน มีความกว้างประมาณ 20 เซนติเมตร ยาวประมาณ 35 เซนติเมตร ส่วนด้ามจับมีลักษณะกลมและตรง ส่วนโคนของด้ามมีขนาดใหญ่และเรียวเล็กลงไปทางปลายด้ามจับ มีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 3 เซนติเมตร มีความยาวประมาณ 1.20 เมตร

วัสดุ

ทำจากไม้เนื้ออ่อนขึ้นเดียวกันทั้งหมด เพื่อให้มีน้ำหนักเบา เช่น ไม้โมก ไม้มะกอก ไม้สัก ฯลฯ

หลักการทำงาน

ในการสาดข้าวนั้นจะต้องสาดขวางทางลม เวลาใช้งานจะถือที่บริเวณด้ามจับ ใช้ส่วนใบพลั่วตักเมล็ดข้าวเปลือกในกองแล้วสาดลอยขึ้นด้านบนและเฉียงไปทางด้านหน้า โดยในเวลาสาดจะมีการพลิกหมุนใบพลั่วเล็กน้อย เพื่อให้เมล็ดข้าวเปลือกมีการไถตัวเรียงกันในขณะที่ตกลงพื้น ทำให้เมล็ดข้าวถูกแรงลมพัดผ่านอย่างทั่วถึง แรงลมจะพัดเอาเศษฟางและฝุ่นละอองออกไปทางด้านข้างของผู้สาด



ภาพประกอบ 29 ไม้ฟาดข้าว

2.7 ไม้ฟาดข้าว หรือไม้หนีบข้าว

ประโยชน์ใช้สอย

ใช้ในการจับกำตั้นข้าวหรือฟอนข้าวยกขึ้นแล้วฟาดที่ลานนวด เพื่อให้เมล็ดข้าวหลุดออกจากรวงในกระบวนการนวดข้าว กรณีที่ข้าวมีจำนวนน้อย

รูปทรง

มีลักษณะคล้ายตะเกียบขนาดใหญ่ 1 คู่ แต่ละท่อนมีเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 3-4 เซนติเมตร ยาวประมาณ 1.50 เซนติเมตร ตรงส่วนปลายมีรูสำหรับร้อยด้วยเชือกยาวประมาณ 50-60 เซนติเมตร ผูกกันไว้ทั้งสองท่อน โดยท่อนแรกจะผูกเชือกที่ข้อปล้องสุดท้ายเกือบสุดปลายไม้ ส่วนอีกท่อนหนึ่งผูกให้ห่างจากข้อปล้องสุดท้ายลงมาประมาณ 25 เซนติเมตร ส่วนปลายที่ร้อยเชือกเป็นท่อนรูปสี่เหลี่ยม แล้วค่อยกลมเรียวยาวเล็กลงมาถึงด้ามที่จับ

วัสดุ

การทำไม้ฟาดข้าวจะมีทั้งที่ทำด้วยลำไม้ไผ่ขนาดเท่ากับกำมือ และที่ทำจากไม้เนื้อแข็ง เช่น ไม้ประดู่ ไม้แดง ไม้มะค่า เป็นต้น และมีเชือกเป็นวัสดุผูกโยงกันไว้

หลักการทำงาน

ในการร้อยเชือกที่ทำให้มีความสูงต่ำจากปลายไม้ที่ไม่เท่ากัน เพื่อให้การหนีบกำตั้นข้าวหรือฟอนข้าวมีความแน่นหนา โดยการจับไม้ข้างละท่อน เอาเชือกคล้องวงรัดฟอนข้าว แล้วใช้ปลายไม้ที่ร้อยเชือกต่ำรวบเข้าไปขัดล็อกไว้กับไม้ที่ร้อยเชือกตรงส่วนปลาย ซึ่งจะทำให้ไม้ฟาดข้าวสามารถจับและล็อกฟอนข้าวได้อย่างแน่นหนา และยกขึ้นฟาดได้อย่างสะดวก (ผื่น คำเพ็ง, สัมภาษณ์: 2551)



ภาพประกอบ 30 โฉฉะ

2.8 โฉฉะ หรือ ตะแกรงร่อนข้าวเปลือก

ประโยชน์ใช้สอย

ใช้ในการร่อนข้าวเปลือก หลังจากทำการสาดข้าวแล้ว เพื่อเป็นการคัดแยกเมล็ดข้าวเปลือกออกจากเศษฟางข้าว ขี้ล้าพรวนหรือเศษผงต่าง ๆ

รูปทรง

มีลักษณะกลมแบน มีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 60 เซนติเมตร สานเป็นลายขัด ให้มีตาห่างพอที่เมล็ดข้าวเปลือกจะร่วงหล่นลงมาได้ มีขอบสูงประมาณ 1 นิ้ว

วัสดุ

ส่วนตัวโฉฉะสานด้วยตอกไม้ไผ่ ส่วนขอบโฉฉะทำด้วยไม้ไผ่เหลาแบน เพื่อยึดลายสานให้มีความแข็งแรงและจับได้ถนัดมือ

หลักการทำงาน

ในการร่อนข้าวเปลือกนั้นจะจับบริเวณขอบของโฉฉะ ลายสานที่เว้นระยะห่างของเส้นตอกจะทำหน้าที่แยกเมล็ดข้าวเปลือกที่ร่อนให้หล่นลงมาจากช่องว่างนั้นของโฉฉะ ส่วนเศษฟาง ขี้ล้าพรวน หรือเศษผงที่มีขนาดใหญ่จะติดอยู่ในโฉฉะ แล้วจึงทำการแยกทิ้งออกไป



ภาพประกอบ 31 ไม้หลาวส่งข่าว

2.9 ไม้หลาวส่งข่าว

ประโยชน์ใช้สอย

ใช้ในการยกฟอนข้าวขึ้นใส่เกวียน รถบรรทุก ยานพาหนะขนฟอนข้าว หรือใช้ในการ “ลอมข้าว” ซึ่งเป็นการเรียงฟอนข้าวซ้อนๆ กัน โดยเรียงแบบสับหว่างให้สูงขึ้นไป

รูปทรง

เป็นไม้ท่อนกลม ปลายแหลม ขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 1-2 นิ้ว ยาวประมาณ 2-3 เมตร ที่ปลายไม้ห่างจากข้อประมาณ 30-40 เซนติเมตร มีเดือยหรือสลักกลมเสียบทะลุขวางกับลำไม้ ขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 1 เซนติเมตร ยาวประมาณ 10-15 เซนติเมตร เพื่อใช้ประโยชน์ในการขวางหรือกั้นฟอนข้าวลั่นไหลลงมาขณะยกฟอนข้าวส่งขึ้นไปด้วย

วัสดุ

ทำจากไม้ไผ่ป่าหรือไม้ไผ่สีสุก โดยในการทำเดือยหรือสลัก สำหรับกั้นฟอนข้าวลั่นไหลลงมานั้น อาจทำได้อีกวิธีหนึ่ง คือ การใช้ไม้ไผ่ที่มีแขนงหรือกิ่งในขนาดที่แข็งแรงเหมาะสม สามารถกั้นหรือรับน้ำหนักจากฟอนข้าวในขณะยกขึ้น แทนการเจาะรูที่ลำไม้แล้วใส่เดือยหรือสลักก็ได้ (ไพโรจน์ มารมณพันธุ์, สัมภาษณ์: 2551)

หลักการทำงาน

ในการใช้งาน ผู้ส่งข่าวที่อยู่ด้านล่างจะใช้ไม้หลาวปักบนฟอนข้าว แล้วยกส่งขึ้นไปให้ผู้ที่อยู่เรียงฟอนข้าวอยู่ด้านบน โดยส่วนที่เป็นเดือยหรือสลักจะทำหน้าที่ขวางหรือกั้นฟอนข้าวเส้นไหนลงมาขณะยกฟอนข้าวส่งขึ้นไปด้านบน



ภาพประกอบ 32 ไม้หลาวปักข้าว

2.10 ไม้หลาวปักข้าว

ประโยชน์ใช้สอย

ใช้ในการเสียบปักฟอนข้าวที่บรรจุทุกเป็นชั้นสูงๆ บนเกวียนหรือยานพาหนะขนข้าว เพื่อไม่ให้ฟอนข้าวร่วงหล่นลงมา

รูปทรง

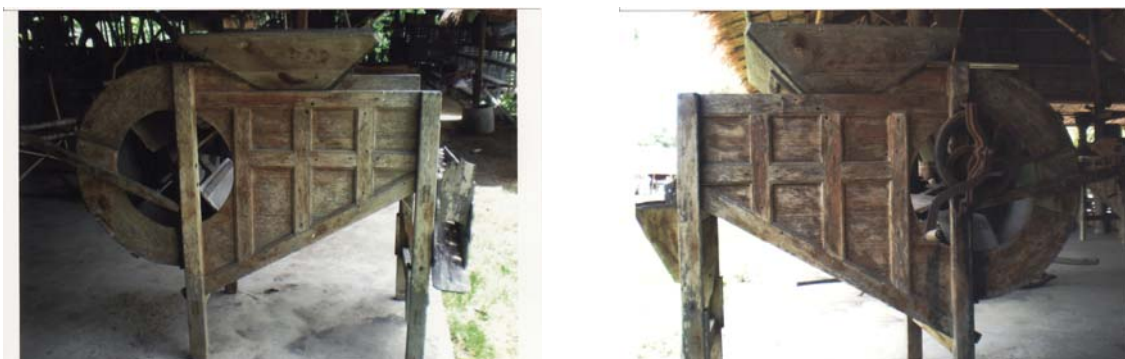
เป็นไม้ท่อนกลม ปลายแหลม มีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 1-2 เซนติเมตร ยาวประมาณ 1.50 เมตร

วัสดุ

ทำจากไม้ไผ่รวกลำเล็กๆ ทั้งลำต้น หรืออาจทำจากโคนไม้ไผ่ป่า ไผ่สีสุกที่มีเนื้อหนาแล้วนำมาผ่าเป็นชิ้น เหลาให้กลมและเสียมส่วนปลายให้แหลม

หลักการทำงาน

ใช้เสียบฟอนข้าวที่อยู่ด้านบนสุด โดยเสียบผ่านทะลุลงมาถึงฟอนข้าวด้านล่าง เพื่อยึดเกาะฟอนข้าวแต่ละฟอนไว้ด้วยกัน และไม่ให้ร่วงหล่นลงมาขณะขนส่ง



ภาพประกอบ 33 เครื่องสีฝัดข้าว

2.11 เครื่องสีฝัดข้าว

ประโยชน์ใช้สอย

ใช้ในการทำความสะอาดและแยกเมล็ดข้าวที่ติดออกจากข้าวลีบ เศษฟาง เศษผงต่าง ๆ

รูปทรง

ตัวเรือนมีลักษณะเป็นกล่องมี 4 ขา ขนาดตัวเรือนสูงประมาณ 1.20 เมตร กว้างประมาณ 1 เมตร ยาวประมาณ 1.50 เมตร จากมุมมองด้านข้างจะเห็นว่า ด้านหน้ามีลักษณะโค้งใหญ่ปิดทึบ ตัวเรือนด้านหลังเรียบเล็กจากส่วนล่างของด้านหน้าเฉียงขึ้นไปทางด้านหลังของตัวเครื่อง ตัวเรือนด้านข้างทำเป็นลายลูกฟัก ด้านหลังตัวเครื่องเปิดโล่ง ด้านบนทำเป็นกระบะสี่เหลี่ยมปากกว้าง สำหรับใส่เมล็ดข้าวเปลือกที่ต้องการฝัดลงไป ด้านล่างของกระบะใส่เมล็ดข้าวมีตะแกรงเหล็กสำหรับกรองเศษฟางอยู่ 1 ชั้น ด้านล่างสุดตรงส่วนหน้ามีช่องสำหรับข้าวไหลออก จากการเทเมล็ดข้าวเปลือกจากด้านบนแล้วไหลลงสู่ด้านล่าง ด้านหลังตัวเครื่องมีรางสำหรับคอยรับเมล็ดข้าวเปลือกดีที่อาจปลิวติดด้านหลัง แล้วนำข้าวเปลือกส่วนนี้มาเข้าเครื่องสีฝัดใหม่ ภายในตัวเรือนส่วนหน้าจะมีใบพัดหมุนเป่าลม จำนวน 4 ใบ ยึดด้วยแกนเหล็ก ส่วนปลายข้างหนึ่งยึดติดกับมือไม้สำหรับหมุน ซึ่งทำด้วยเหล็กเป็นวงกลมเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 35 เซนติเมตร มีคันโยกหมุนเป็นเหล็กโค้งยาวประมาณ 40 เซนติเมตร

วัสดุ

ตัวเรือนทำด้วยไม้สัก บุกด้วยสังกะสีในส่วนหน้าและใต้ท้องของตัวเรือน ส่วนตะแกรงกรองเศษฟาง แกนใบพัดและมือไม้สำหรับหมุน ทำด้วยเหล็ก

หลักการทำงาน

ในการใช้งานจะใช้แรงงานคน โดยการจับคันโยกที่ส่วนมือไม้ ทำการหมุนใบพัดในลักษณะหมุนตามเข็มนาฬิกา ใบพัดจะเป่าลมให้ย้อนเฉียงขึ้นไปด้านหลังของตัวเครื่อง เมื่อนำเมล็ดข้าวเปลือกเทลงในกระบะด้านบนของตัวเครื่องผ่านตะแกรงเหล็กลงมา เมล็ดข้าวที่มีน้ำหนักดีสมบูรณ์ก็จะไหลผ่านลงมาทางช่องด้านล่างของตัวเครื่อง ส่วนเศษฟางหรือข้าวลีบที่มีน้ำหนักเบา ที่อาจจะติดอยู่ที่ตะแกรงหรือไหลผ่านลงมาในตัวเครื่องก็จะถูกแรงลมจากใบพัดเป่าให้ปลิวออกไปทางช่องด้านหลังของตัวเครื่อง



ตัวเรื่อนด้านหน้า



ตัวเรื่อนด้านหลัง



ภาพประกอบ 34 ส่วนประกอบของเครื่องสีดีข้าว



ภาพประกอบ 35 เครื่องสีข้าว

2.12 เครื่องสีข้าว ประโยชน์ใช้สอย

ใช้ในการแปรสภาพข้าวเปลือกให้เป็นข้าวกล้อง หรือใช้กะเทาะเปลือกเมล็ดข้าวให้แตกออกจนได้เป็นข้าวกล้อง หลังจากการผัดให้เมล็ดข้าวเปลือกสะอาดแล้ว

รูปทรง

มีลักษณะเป็นรูปทรงกระบอก มีใบหรือกาบข้างลักษณะโค้งคล้ายส่วนปากของพาน เรียกว่า กระจาดสี ล้อมรอบตรงบริเวณที่สูงขึ้นจากฐานประมาณ 15-20 เซนติเมตร ตรงส่วนฐานล่างสุดจะทำเป็นไม้ 4 แฉก แยกออกจากตัวเรือนเพื่อให้ตัวเครื่องสีข้าวตั้งได้อย่างมั่นคง แข็งแรง เครื่องสีข้าวจะมีส่วนประกอบที่สำคัญ 5 ส่วน คือ ท่อนพื้นบน ท่อนพื้นล่าง แกนหมุน ไม้คาน และคันโยก

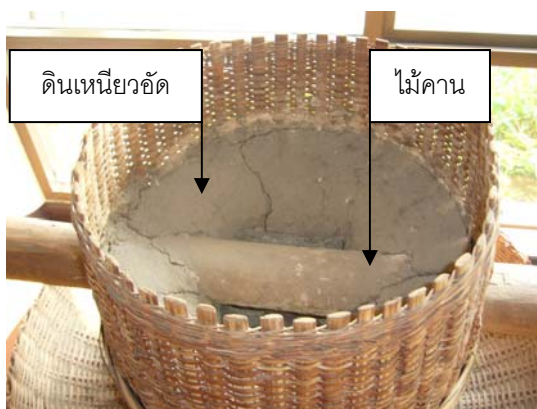
- ท่อนพื้นบน เป็นส่วนที่อยู่ด้านบน ตั้งแต่กระจาดสีขึ้นไป เป็นรูปทรงกระบอกวางสวมอยู่กับ ท่อนพื้นล่าง สานด้วยตอกผิวไม้ไผ่เป็นลายขัด มีความสูงประมาณ 50 เซนติเมตร มีเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 50 เซนติเมตร มีไม้คานรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าเสียบขวางทะลุผิวไม้ไผ่ที่สานเป็นท่อนพื้นบนออกมาข้างละประมาณ 25 เซนติเมตร ที่ปลายไม้คานมีรูเพื่อใส่สลักต่อกับคันโยกซึ่งเป็นเดือยไม้ลักษณะกลม สอดไว้สำหรับโยกท่อนพื้นบนให้หมุนได้โดยรอบ ด้านในตรงศูนย์กลางของท่อนพื้นบนมีรูกลวงสำหรับใส่เมล็ดข้าวเปลือกที่ต้องการสี

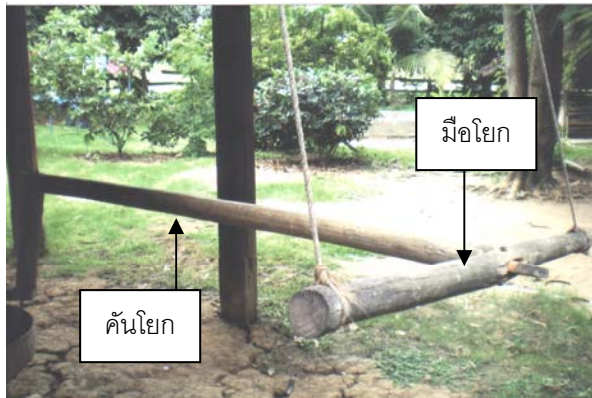
- ท่อนพื้นล่าง เป็นส่วนที่ท่อนพื้นบนวางสวมอยู่เป็นรูปทรงกระบอก สานด้วยตอกผิวไม้ไผ่ มีถาดขอบสูงเรียกว่า กระจาดสี สำหรับรองรับข้าวกล้องที่สีแล้วไหลลงมา โดยที่กระจาดสีจะมีรูสี่เหลี่ยมไว้หนึ่งรูเพื่อใช้สำหรับโยกเมล็ดข้าวกล้องที่สีได้ออกมา ตรงกลางของท่อนพื้นล่างจะมีแกนหมุนลักษณะกลม สำหรับสวมต่อเข้ากับรูของท่อนพื้นบน ตรงส่วนบนของท่อนพื้นล่างด้านหน้าตัด มีพื้นเฟืองเป็นซี่ๆ ปิดทับตรงส่วนฐานทำด้วยไม้ 4 แฉกรองรับการวางตั้งของท่อนพื้นล่าง

- แกนหมุน มีลักษณะเป็นท่อนกลมและเป็นเดือยยาวสอดทะลุจากฐาน ถึงไม้คานที่ขวางไว้ตรงท่อนพื้นบน มีเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 4-5 เซนติเมตร วางไว้ตรงศูนย์กลางของท่อนพื้นล่าง

- ไม้คาน เป็นไม้รูปสี่เหลี่ยม ยาวประมาณ 1 เมตร หนาประมาณ 5 เซนติเมตร กว้างประมาณ 10 เซนติเมตร สอดผ่านทะลุขวงท่อนพื้นบน ตรงปลายไม้มีรูเพื่อสอดเข้ากับสลักของคันโยก โดยไม้คานจะวางขวางไว้กับแกนหมุนจากท่อนพื้นล่างเพื่อค้ำแกนหมุนให้สามารถหมุนได้โดยรอบ

- คันโยก เป็นไม้ยาวรูปสี่เหลี่ยมขอบมน หรือเป็นท่อนกลม มีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 10 เซนติเมตร มีความยาวประมาณ 2 เมตร เป็นส่วนที่ยึดกับคานไม้ที่ท่อนพื้นบน มีสลักเป็นเดือยไม้กลมสอดเข้ากับรูที่ปลายไม้คาน คันโยกอีกข้างหนึ่งทำเป็นมือจับขวงรูปตัวที เรียกว่า มือโยก มีความยาวประมาณ 1 เมตร ที่ปลายมือโยกทั้งสองข้างจะผูกเชือกโยงขึ้นไปยึดกับช่อหรือไม้แปของไถ่ถนน





ภาพประกอบ 36 ส่วนประกอบของเครื่องสีข้าว

วัสดุ

- ท่อนพื้นบนทำจากไม้ไผ่สาน ด้านในของท่อนพื้นบนจะใช้ดินเหนียวผสมแกลบอัดให้แน่น โดยดินเหนียวที่นำมาอัดนี้ มีวิธีการทำ คือนำดินเหนียวแห้งมาทุบให้ละเอียด จากนั้นนำมาร้อนให้ปนละเอียด นำมาผสมกับแกลบ แล้วย่ำหรือนวดให้เหนียว จากนั้นนำมาอัดให้แน่น ตั้งแต่ช่วงไม้คานลงไป โดยรอบ พรอมด้วยน้ำเกลือเพื่อให้ดินรัดตัวแน่น และสามารถป้องกันปลวก มอด เข้าไปกัดกินเครื่องสีข้าวด้วย

- ท่อนพื้นล่าง และกระจาดสี สานด้วยผิวดอกไม้ไผ่ ทำเป็นถาดทำเป็นถาดขอบสูงสานด้วยผิวดอกไม้ไผ่

- แคนหมุน ทำด้วยไม้เนื้อแข็ง
- ไม้คาน ทำด้วยไม้เนื้อแข็ง
- คันโยกและมือโยก ทำจากลำไม้ไผ่ หรืออาจทำด้วยไม้เนื้อแข็ง

หลักการทำงาน

ในการใช้งานจะใช้แรงคน โดยจับที่มือโยกแล้วทำการดึงและดันคันโยก (ลักษณะการหมุนแบบลูกเบี้ยว) ในทิศทางวนซ้ายหรือแบบทวนเข็มนาฬิกา เมื่อใส่เมล็ดข้าวเปลือกลงไปที่ท่อนพื้นบนแล้วทำการหมุน ไม้คานจะทำหน้าที่หมุนท่อนพื้นบนรอบแกนหมุน เมล็ดข้าวเปลือกจะไหลลงในช่องตรงกลางของท่อนพื้นบน และจะถูกกดกับซี่ไม้ตรงส่วนบนของท่อนพื้นล่าง เปลือกของเมล็ดข้าวจะถูกกะเทาะออกเป็นข้าวกล้อง และไหลออกมาที่กระจาดสี จากนั้นจึงทำการโกยเมล็ดข้าวออกตรงช่องที่กระจาดสี โดยใช้กระบุงหรือภาชนะอื่นๆ มารองรับ

ในการใช้งาน หากมีการหมุนผิดทิศทาง เปลือกของเมล็ดข้าวจะไม่ถูกกะเทาะออก และไม่สามารถไหลออกมาได้ (มณี นุ่มสุข, สัมภาษณ์: 2551)



ภาพประกอบ 37 เครื่องซ้อมมือข้าว

2.13 เครื่องซ้อมมือข้าว ครกซ้อมมือ หรือครกตำข้าว ประโยชน์ใช้สอย

ใช้ในการแปรรูปข้าวเปลือกเป็นข้าวกล้องและจากข้าวกล้องเป็นข้าวสาร

รูปทรง

เครื่องซ้อมมือข้าว ครกซ้อมมือหรือครกตำข้าว นั้น ประกอบด้วยอุปกรณ์หลัก 2 อย่าง คือ ครก และสากตำ

- ตัวครก มีลักษณะทรงกระบอก มีเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 50-60 เซนติเมตร หรือขึ้นอยู่กับขนาดของท่อนไม้และความต้องการของผู้ใช้ มีความสูงประมาณ 50-60 เซนติเมตร ด้านบนมีลักษณะเว้าลึกลงไปเหมือนครกที่ใช้ในครัวเรือนทั่วไป ส่วนปากครกกว้างและเป็นหลุมลึกสอบเล็กน้อยที่ก้นครก เพื่อเวลาตำข้าวจะทำให้ตำได้ทั่วถึงและเมล็ดข้าวไม่กระเด็นออกจากปากครก โดยหลุมในตัวครกจะมีความลึกประมาณ 40-50 เซนติเมตร สามารถบรรจุเมล็ดข้าวเปลือกได้ประมาณ 0.5-1 ถัง

- ตัวสากตำ สามารถแบ่งออกเป็น 2 ชนิด คือ สากมือ และสากตะลุมพุก

1) สากมือ มีลักษณะเป็นท่อนไม้กลม เส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 3-5 นิ้ว ยาวประมาณ 1.50-2 เมตร ตรงส่วนปลายทั้ง 2 ข้างกลมมน ตรงส่วนกลางสากมีลักษณะเว้า คอดเข้าไปสำหรับมือจับ มีเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 1 นิ้ว เพื่อให้พอดีและกระชับกับการจับยกเวลาตำ

2) สากตะลุมพุก มีลักษณะเป็นรูปตัวที ตรงหัวสากทำด้วยไม้ท่อนกลม มีเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 3-5 นิ้ว มีด้ามจับ (ด้ามสาก) ต่อกออกจากหัวสากค่อนไปทางด้านบน ส่วนโคนของด้ามสากที่ติดกับหัวสากเป็นรูปสี่เหลี่ยมเพื่อสวมต่อเข้ากับรูตรงส่วนหัวสาก ต่อจากส่วนโคนของด้ามสากจะมีลักษณะกลมและเรียวเล็กลงไปเล็กน้อยจนถึงส่วนปลายของด้ามสาก ขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 1 นิ้ว มีความยาวประมาณ 1 เมตร



สากมือ



สากตะลุมพุก

ภาพประกอบ 38 สากตำข้าว

นอกจากนี้ ยังมีการทำเครื่องซ้อมมือข้าวอีกแบบหนึ่ง เรียกว่า ครกกระเดื่อง โดยมีลักษณะดังนี้

- ตัวครก มี 2 แบบ คือ ครกตั้ง กับครกนอน โดยครกตั้งจะเป็นครกที่ขูดให้เว้าลึกตามแนวตั้งของท่อนไม้ ส่วนครกนอนจะเป็นครกที่ขูดให้เว้าลึกตามแนวนอนของท่อนไม้ และในการวางครกทั้ง 2 แบบนี้จะวางโดยการฝังส่วนก้นครกลงในพื้นดินเล็กน้อย เพื่อให้มีความมั่นคงแน่นหนาเวลาตำข้าว

- ตัวสากตำ จะทำเป็นสากตะลุมพุกแบบใช้เท้าเหยียบให้กระดกขึ้นแทนการยกตำด้วยมือ โดยตัวสากตำจะทำเป็นคานลักษณะท่อนกลมหรือสี่เหลี่ยมมีขอบมน เส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 3-5 นิ้ว ยาวประมาณ 3-4 เมตร ตรงส่วนโคนเจาะรูยึดกับเดือยของหัวสาก ตรงส่วนปลายของคานเข้ามาประมาณ 1 เมตร มีรูสำหรับใส่แกนไม้ ด้านข้างทำเสา 2 ต้น บักฝังลงไปในดินสูงประมาณ 1 เมตร ขนาบกับคานทั้งสองข้าง ตรงกลางเสาบากไม้ให้เป็นร่องสำหรับใส่เข้ากับแกนไม้ของคาน เพื่อเป็นจุดหมุนกระดกคาน ตรงปลายคานதாகให้มีลักษณะแบนเพื่อสะดวกต่อการเหยียบเวลาใช้งาน (มณี นุ่มสุข, สัมภาษณ์: 2551)



ภาพประกอบ 39 ครกกระเดื่อง

วัสดุ

ตัวครกและสากมือ ทำด้วยไม้เนื้อแข็ง เช่น ไม้ประดู่ ไม้แดง ไม้เต็ง ไม้มะค่า ไม้พะยุง ฯลฯ ส่วนสากตะลุมพุกนั้น ตรงหัวสากทำด้วยไม้ท่อนกลม อาจเป็นไม้เนื้อแข็ง เช่นเดียวกับตัวครกและสากมือ เพื่อให้แข็งแรงและมีน้ำหนักในการตำ หรืออาจเป็นไม้เนื้ออ่อน เช่น ไม้จามจุรี ไม้มะขาม หรือไม้มะขาม เพราะมีน้ำหนักเบา ยกตำได้ง่าย เนื้อไม้มีความกระชับกับมือและซ้อมข้าวให้ขาวได้ดี ทั้งนี้จะขึ้นอยู่กับความต้องการและความชอบของผู้ใช้ (พา นวลทอง, สัมภาษณ์: 2551)

หลักการทำงาน

ในการตำข้าวโดยใช้สากมือ จะใช้แรงงานเพียงคนเดียว ส่วนการตำข้าวโดยใช้สากตะลุมพุกนั้น อาจใช้แรงงานคนเดียว หรือ 2-3 คน โดยแต่ละคนจะยืนรอบๆ ครก แล้วสลับกันยกสากตำให้ตรงจังหวะ ในกรณีที่เป็นสากตะลุมพุกแบบมีด้ามจับ เพื่อการซ้อมข้าวที่ทำให้ได้ผลผลิตเร็วขึ้น

การใช้สากตะลุมพุกแบบมีด้ามจับหรือครกกระเดื่องนั้น อาจใช้แรงงานคนเดียว หรือ 2 คน โดยจะมีผู้เหยียบปลายคานคนหนึ่ง ส่วนอีกคนหนึ่งจะคอยคนให้เมล็ดข้าวพลิกกลับไปมาให้สากตำได้ทั่วถึง

หลักการตำข้าวของครกกระเดื่อง จะใช้หลักการของคานงัด ซึ่งเกิดจากแรงกดที่ปลายคาน โดยแกนกลางไม้คานที่ต่อกับเสาเป็นจุดหมุนจะทำให้หน้าทั้งดัดและยกสากให้กระดกขึ้นเวลาเหยียบ และเมื่อปล่อยแรงกดหรือยกเท้าขึ้น น้ำหนักจากสากจะทิ้งลงในบ่้าครก ทำให้สามารถตำข้าวในครกได้

คติความเชื่อ

ในการใช้ไม้ทำเครื่องซ้อมมือชาวนั้น จะนิยมใช้ไม้เนื้อแข็งได้เกือบทุกชนิด ยกเว้น ไม้แต้ ไม้ตะแบก ไม้บัก เพราะถือว่ามีชื่อที่ไม่เป็นสิริมงคล และมีเนื้อไม้ที่แข็งเกินไป ยากแก่การตกแต่ง (บุญตา สระเสียงดี, สัมภาษณ์: 2551)



ภาพประกอบ 40 กระด้ง

2.14 กระด้ง

ประโยชน์ใช้สอย

ใช้ในการคัดเมล็ดข้าวเพื่อเอาข้าวลีบหรือเศษผงแยกออกจากเมล็ดข้าวดี

รูปทรง

กระด้ง เป็นภาชนะสาน มีลักษณะรูปร่างแบน เส้นรอบวงเป็นรูปไข่ มีเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 60 เซนติเมตร มีขอบยกขึ้นสูงประมาณ 1 นิ้ว สานด้วยลายขม 5 ยก 2

วัสดุ

สานด้วยตอกไม้ไผ่ นิยมใช้เนื้อตอกใกล้ๆ ผิวไผ่และเอาส่วนข้อของไผ่ไว้ด้วย นำมาสานโดยเอาส่วนที่เป็นข้อของผิวไผ่ไว้ตรงกลาง ส่วนขอบของกระด้งทำด้วยไม้ไผ่เหลาเป็นซี่แบนๆ

หลักการทำงาน

ในการคัดข้าวนั้น ผู้คัดจะยืนขวางทางลมโดยหันด้านข้างลำตัวเข้าหาบริเวณลมพัดผ่าน จากนั้นทำการ “กระไท” ก่อนที่จะคัด โดยเป็นวิธีการเอียงกระด้งข้างใดข้างหนึ่งให้เป็นแนวขวางกับลายสาน ทำการเขย่าหรือคัดเบาๆ จะทำให้เมล็ดข้าวดีไหลไปอยู่ด้านล่างที่เอียงลง ส่วนเมล็ดข้าวลีบและเศษผงจะติดอยู่ที่ลายสานตรงส่วนที่เป็นข้อของผิวไผ่ที่นูนขึ้นมาขวางไว้ จากนั้นทำการคัดโดยการยกกระด้งในลักษณะการตีส่วนหน้าของกระด้ง ให้ดินเมล็ดข้าวลอยขึ้นในอากาศแล้วตกกลับลงมาในลักษณะโรยตัวเรียงกัน แรงลมที่พัดผ่านเมล็ดข้าวในขณะที่โรยตัวในอากาศ จะช่วยพัดเอาข้าวลีบและเศษผงออกไปจากเมล็ดข้าวที่มีน้ำหนักดี และเมล็ดข้าวที่ดีจะตกลงมาในกระด้งเหมือนเดิม (ฝัน คำเพ็ง, สัมภาษณ์: 2551)



ภาพประกอบ 41 วี

2.15 วี

ประโยชน์ใช้สอย

ใช้ในการสาดข้าว โดยเป็นอุปกรณ์ที่ใช้สร้างแรงลมแทนลมจากธรรมชาติ เพื่อพัดเอาข้าวลีบ และเศษผงต่างๆ แยกออกจากเมล็ดข้าวที่ดีมีน้ำหนัก

รูปทรง

วี มีลักษณะคล้ายพัดขนาดใหญ่ ประกอบด้วยส่วนสำคัญ 2 ส่วน คือ ส่วนตัววีกับส่วนด้ามวี โดยส่วนตัววีส่วนใหญ่ จะมีลักษณะเป็นรูปหยดน้ำ รูปเพชรห้าเหลี่ยม และอาจมีรูปทรงอื่นๆ เช่น รูปวงรี รูปวงกลม เป็นต้น ส่วนด้ามวี เป็นลำไม้ท่อนกลม มีเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 1 นิ้ว บากเป็นร่องตรงกลาง ตามแนวยาวของลำไม้ เท่ากับความยาวตรงกลางของตัววี เพื่อสวมปิดทับผ่านตรงกลางตัววี และมีส่วนยาวออกมาจากตัววี ประมาณ 30 เซนติเมตร โดยทำเป็นส่วนของด้ามจับ

วัสดุ

ส่วนตัววีทำด้วยไม้ไผ่สาน ส่วนด้ามวีทำด้วยไม้ไผ่กลม

หลักการทำงาน

ในการใช้งานจะใช้แรงงานคน ผู้พัดจะใช้วี 2 ตัว โดยใช้มือจับที่ด้ามวีข้างละอัน จากนั้นจะทำการพัดหรือโบกวีเหมือนการใช้แขนและมือในการร่อนน้ำ เพื่อสร้างแรงลมให้มีความแรงและต่อเนื่องกัน เมื่อผู้สาดข้าวทำการสาดเมล็ดข้าวผ่านขวางทางลม แรงลมจากวีจะช่วยพัดเอาข้าวลีบและเศษผงที่ปนอยู่ในเมล็ดข้าวเปลือกที่ดีมีน้ำหนักให้ปลิวออกไปทางด้านหน้าของผู้พัด ทำให้เมล็ดข้าวเปลือกสะอาด

3. เครื่องมือเครื่องใช้ในการขนส่งข้าว ประกอบไปด้วย เกวียน และ เลื่อนลากข้าว ซึ่งเครื่องมือเครื่องใช้แต่ละชนิดมีรายละเอียดในประเด็นต่างๆ ดังนี้



ภาพประกอบ 42 เกวียน

3.1 เกวียน

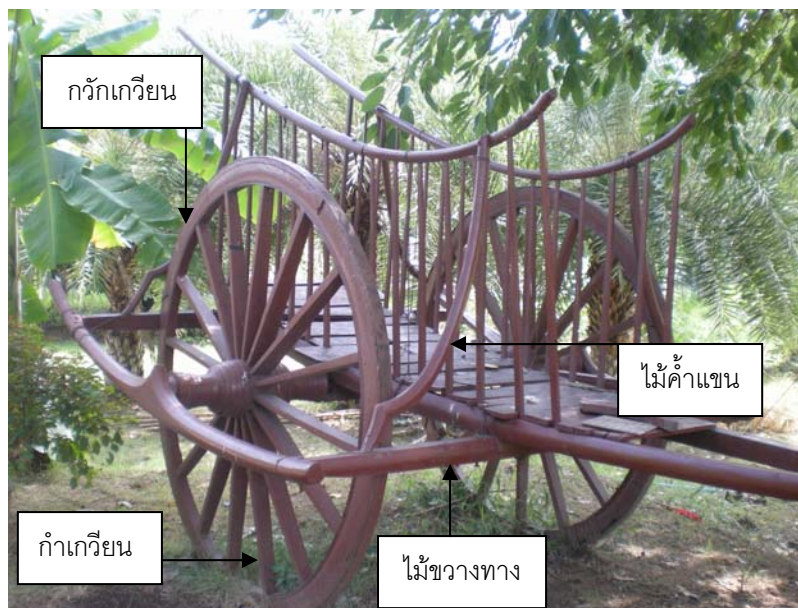
ประโยชน์ใช้สอย

ใช้เป็นพาหนะขนฟ่อนข้าว และผลผลิตลากจูง

รูปทรง

รูปทรงและขนาดของเกวียน สามารถจำแนกได้ 3 ขนาดด้วยกัน คือ ขนาดใหญ่ ขนาดกลาง และขนาดเล็ก โดยตัวเกวียนแต่ละขนาดจะแตกต่างกัน ที่ความกว้าง ความยาวและความสูงของเรือนเกวียน รวมทั้งขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางของล้อเกวียนแต่ละแบบจะมีขนาดแตกต่างกันด้วย

เกวียนจะมีลักษณะคล้ายรถลาก ด้านหัวและท้ายเปิดโล่ง มีวงล้อขนาดใหญ่ ตัวเรือนเกวียน ด้านข้างจะทำเป็นราวไม้ลูกกลมหรือเหลี่ยมตั้งด้านข้างสองแถว เรียกว่า ลูกลำพอง มีไม้ท่อนกลมพาดปิดทับราวทั้งสองแถวด้านบนและยื่นออกไปนอกตัวเรือนด้านหลัง เรียกว่า แม่ลำพอง โดยแม่ลำพองของเกวียน ทั่วจะมีลักษณะโค้งงอ ส่วนแม่ลำพองของเกวียนควายจะมีลักษณะตรง ด้านล่างสุดของเรือนเกวียนมีไม้ขวางเชื่อมติดเรือนเกวียนทั้งสองด้าน เรียกว่า ไม้ขวางทางหรือไม้ลัดเขียด จำนวน 2 จุด คือตรงส่วนหน้า และส่วนท้าย ด้านปลายของไม้ขวางทาง มีไม้ค้ำขึ้นไปติดกับแม่ลำพองด้านบนของเรือนเกวียนทั้งสองข้าง โดยค้ำไว้ทั้ง 4 มุม เรียกว่า ไม้ค้ำแขน ตรงจุดกลางตามแนวขวางเรือนเกวียน เรียกว่ากระโปกเกวียนหรือกระธงเพชร ซึ่งเป็นที่ใส่เพลาล้อเกวียนทั้งสองข้าง มีดุมล้อสวมเข้ากับเพลาล้ออีกทีหนึ่ง ที่ดุมจะมีซี่ล้อหรือก้านเกวียน ต่อออกโดยรอบไปค้ำติดกับกวั๊กเกวียน หรือกวั๊กมะขาม ซึ่งมี 4 กวั๊ก ทำจากไม้โค้งต่อเข้ากันเป็นล้อเกวียนรูปวงกลม ด้านนอกของดุมเกวียนทั้งสองข้างจะประกบด้วยไม้แนบปิดหัวดุมเกวียน มีลักษณะยาวโค้งงอ เรียกว่าแม่ปะเหล็ก ส่วนพื้นของเรือนเกวียนปูด้วยไม้กระดานเป็นแผ่นๆ ต่อกัน ด้านใต้เรือนเกวียน เรียกว่า ฐูบ ซึ่งเป็นโครงสร้างหลัก มีลักษณะเป็นคานไม้รูปสี่เหลี่ยมยาวยื่นออกไปด้านหน้าจากเรือนเกวียน สำหรับติดกับคอกหรือแอกให้สัตว์ลากจูง โดยส่วนฐูบนี้จะวางเป็นแนวนาน ในกรณีที่ลากด้วยสัตว์เดียว แต่ถ้าใช้สัตว์คู่ในการลาก ส่วนที่เป็นฐูบจะลอมเข้าหากัน ส่วนปลายสุดของฐูบจะเรียกว่า หัวแม่ตะเพิด



ภาพประกอบ 43 ส่วนประกอบและลักษณะของเกวียน

วัสดุ

ทำด้วยไม้เนื้อแข็งเป็นหลัก นิยมใช้ไม้ประดู่ ไม้แดง ไม้มะค่า และมีการใช้เหล็กมัดตรงส่วนวงล้อหรือกั๊กมะขาม

หลักการทำงาน

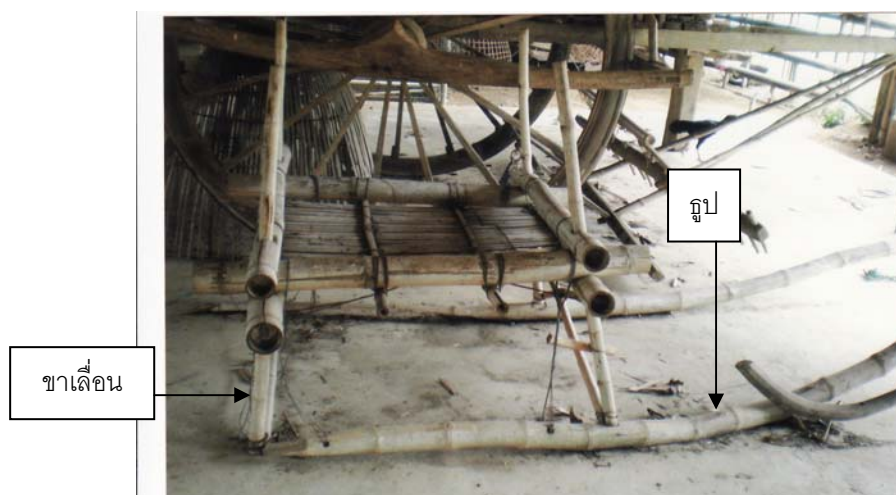
เป็นพาหนะที่ใช้แรงงานจากสัตว์คือ วัวและควายในการลากจูง โดยในกรณีที่ลากด้วยสัตว์เดียว ซึ่งส่วนใหญ่จะใช้ควายตัวเดียว มาเทียมด้วยแอกหลวงที่มีลักษณะโค้งรับกับคอควาย และผูกโยงเชือกควาติดกับหัวแม่ตะเพิด สำหรับเกวียนที่วางส่วนของรูปเป็นแนวนานกับลำตัวควาย หากในกรณีที่ลากด้วยสัตว์คู่ ซึ่งส่วนใหญ่จะใช้วัว 2 ตัว มาเทียมด้วยแอกหลวงที่มีลักษณะตรงยาว โดยจะผูกยึดติดกับหัวแม่ตะเพิดตรงกลางแอก สำหรับเกวียนที่วางส่วนของรูปกลมเข้าหากันตรงส่วนปลาย

การตกแต่ง

การตกแต่งเกวียน นิยมตกแต่งด้วยการเหลาแม่ปะแหลกให้โค้งงอน การเหลาดัดแม่ลำพองให้โค้งงอนปลายชี้ขึ้นสูง การเหลาไม้ค้ำแขนให้ดูอ่อนช้อย รวมทั้งการกลึงดุมล้อให้มีส่วนคอดและโค้งเว้าสวยงาม

คติความเชื่อ

ในการใช้ไม้มาทำเกวียนนั้น จะนิยมใช้ไม้เนื้อแข็งได้เกือบทุกชนิด ยกเว้น ไม้เต้ ไม้ตะแบก ไม้บก เพราะถือว่ามีความเชื่อที่ไม่เป็นสิริมงคล และมีเนื้อไม้ที่แข็งเกินไป ยากแก่การตกแต่ง (บุญตา สระเสียดิ, สัมภาษณ์: 2551)



ภาพประกอบ 44 เลื่อนลากข้าว

3.2 เลื่อนลากข้าว

ประโยชน์ใช้สอย

ใช้เป็นพาหนะขนฟ่อนข้าวและสัมภาระในการทำนา

รูปทรง

เลื่อนจะมีลักษณะคล้ายรถลาก ไม่มีล้อ ตัวเรือนเปิดโล่งไม่มีราวกัน มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้างและยาวประมาณ 1 เมตร ทำโครงสร้างด้วยไม้ไผ่วางขวางทับซ้อนกันเป็นรูปสี่เหลี่ยม เจาะรูทะลุทุกมุมทั้ง 4 มุมที่ลำไม้ไผ่วางขวางทับซ้อนกัน มีลำไม้ไผ่ร้อยผ่านทำเป็นขาทั้ง 4 ขา ด้านล่างของขาทั้ง 4 ขายึดต่อเข้ากับรูปที่ตัวรูป วางตั้งขาโดยให้ฐานล่างที่ยึดกับตัวรูปมีความกว้าง และสอบขึ้นไปที่ตัวเรือน ตัวรูปจะทำด้วยไม้ไผ่ลำใหญ่และยาวมาก จำนวน 2 ลำ ปลายรูปด้านหน้าและด้านหลังมีความโค้งงอขึ้นระหว่างขาหน้าและขาหลังได้ตัวเรือนจะใช้ไม้ไผ่ค้ำยันในแนวทแยงมุมกับตัวรูปเป็นรูปกากบาทค้ำขวางกันไว้เพื่อสำหรับน้ำหนักจากฟ่อนข้าวที่บรรทุกด้านบนตัวเรือนของเลื่อน ส่วนพื้นของตัวเรือนมีลักษณะเป็นแพแบนๆ สำหรับวางฟ่อนข้าวหรือสัมภาระต่างๆ

วัสดุ

ทำโครงสร้างด้วยไม้ไผ่ทั้งลำต้น ส่วนพื้นของตัวเรือนใช้ไม้ไผ่เหลาเป็นซี่แบนๆ เรียงยึดต่อกัน

หลักการทำงาน

เป็นพาหนะที่ใช้แรงงานจากสัตว์คือ วัวและควายในการลากจูง โดยมีส่วนรูปที่กระดกขึ้นแทนล้อ เพื่อให้สามารถบรรทุกและลากฟ่อนข้าวในนาที่พื้นดินยังไม่แห้งแข็งหรือเป็นโคลนออกมาได้ ในกรณีที่เกวียนไม่สามารถเข้าไปถึงได้ ในการลากนั้นจะใช้วัวหรือควายตัวเดียว มาเทียมด้วยแอกหลวงที่มีลักษณะโค้งรับกับคอควาย และผูกโยงเชือกค้ำติดกับส่วนปลายของรูปที่วางเป็นแนวขนานกับลำตัวของสัตว์ (ทวี สุตโต, สัมภาษณ์: 2551)

4. เครื่องมือเครื่องใช้สำหรับใส่ข้าวและเก็บข้าว ประกอบไปด้วย กระบุง กระพ้อม กระบุงปากบาน สัตตวงข้าว ถังตวงข้าว ทะนาน ยุ้งและฉางข้าว ซึ่งเครื่องมือเครื่องใช้แต่ละชนิดมีรายละเอียดในประเด็นต่างๆ ดังนี้



ภาพประกอบ 45 กระบุง

4.1 กระบุง

ประโยชน์ใช้สอย

ใช้ในการโกยเมล็ดข้าวเรียกว่า กระบุงโกยข้าว และใช้ในการใส่และหาบเมล็ดข้าว เรียกว่า กระบุงหาบข้าว

รูปทรง

กระบุงมี เป็นภาชนะสานรูปทรงป้อม สานด้วยตอกไม้ไผ่เป็นลายสองจากฐานจนถึงค่อนขึ้นไป ส่วนบนของกระบุง ส่วนบนสานด้วยลายขัด ส่วนฐานหรือก้นกระบุงจะสานเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ช่วงกลางถึงส่วนบนเป็นทรงกลม ส่วนปากของกระบุงโกยข้าวจะทำเป็นขอบที่มีลักษณะแบนมีความคมและแข็งแรง เพื่อสะดวกในการตักหรือโกยข้าวให้เข้ากระบุงได้ง่าย ส่วนปากของกระบุงหาบข้าวจะมีขอบมนและมีความหนากว่าส่วนปากของกระบุงโกยข้าว เพื่อสะดวกในการจับหรือยกหาบ ด้านข้างของกระบุงหาบข้าวจะมีหู 4 หู สำหรับร้อยเชือกเข้ากับคานหาบ กระบุงทั้ง 2 ชนิด นี้จะมีความจุเมล็ดข้าวได้ประมาณ 1-1.5 ถัง หรือประมาณ 10-15 กิโลกรัม

วัสดุ

ตัวโครงของกระบุงทำด้วยหวายหรือไม้ไผ่เหลาเป็นซี่แบนๆ ตัวกระบุงสานด้วยตอกไม้ไผ่ ส่วนปากกระบุงทำด้วยไม้ไผ่เหลาเป็นซี่แบนๆ

หลักการทำงาน

กระบุงโกยข้าวจะใช้ในการโกยเมล็ดข้าว โดยส่วนปากของกระบุงที่ทำเป็นขอบให้มีความคมและแข็งแรงก็เพื่อให้สามารถตักหรือโกยเมล็ดข้าวให้เข้ากระบุงได้ง่าย

กระบุงหาบข้าวจะใช้ในการใส่และหาบเมล็ดข้าว โดยส่วนปากของกระบุงที่ทำขอบให้มีความมนมนและมีความหนาเพื่อให้สะดวกในการจับหรือยกหาบได้ง่าย ส่วนหูด้านข้างของกระบุงหาบข้าวสำหรับร้อยเชือกจะทำหน้าที่ประคองตัวกระบุงไม่ให้เอียงหรือพลิกคว่ำในขณะยกหาบ



กระบุงหาบข้าว



กระบุงโกยข้าว



กระพ้อมสาน



กระพ้อมตี

ภาพประกอบ 47 กระพ้อม

4.2 กระพ้อม

ประโยชน์ใช้สอย

ใช้เป็นภาชนะในการเก็บเมล็ดพันธุ์ข้าวเปลือกสำหรับปลูกในคราวต่อไป

รูปทรง

กระพ้อมแบ่งออกเป็น 2 ชนิด คือกระพ้อมสานและกระพ้อมตี

- กระพ้อมสาน มีรูปทรงป้อมคล้ายโองน้ำ ส่วนฐานและปากเป็นรูปวงกลม ตรงส่วนกลางป้อมและใหญ่กว่าส่วนปากและฐานเล็กน้อย มีขนาดและความสูงขึ้นอยู่กับความต้องการของผู้ใช้ สามารถบรรจุข้าวเปลือกได้ประมาณ 40-80 ถัง สานด้วยตอกไม้ไผ่เป็นลายขัดทั้งหมด

- กระพ้อมตี เป็นกระพ้อมที่มีขนาดใหญ่กว่ากระพ้อมสาน รูปทรงป้อม สานเป็นลายขัดทั้งหมด กระพ้อมตีจะมีวิธีการทำโดยการตอกหลักที่พื้นดิน ใช้ไม้ไผ่พาดทำเป็นลักษณะคอกกั้น เพื่อบังคับรูปทรงกระพ้อมไม่ให้เบี้ยวหรือเอียงได้ รวมทั้งยกไม้ที่นำมาสานด้านข้างแต่ละด้านของกระพ้อมได้สะดวก การสานจะเริ่มจากส่วนก้นกระพ้อมก่อน โดยผู้สานจะเข้าไปอยู่ด้านในของคอก เมื่อสานได้ความสูงตามต้องการเสร็จเรียบร้อยแล้ว จะถอนหลักที่ปักทำเป็นคอกกั้นออก

กระพ้อมแบ่งออกเป็น 2 ชนิด แล้วนำไปทำการฉาบหรือทาด้านนอกของกระพ้อม โดยใช้มูลวัวหรือควายมาผสมกับน้ำเล็กน้อยแล้ว ซึ่งการฉาบหรือทาด้านนอกของกระพ้อมนั้นจะเป็นการช่วยรักษาเนื้อไม้ไผ่ที่สาน ให้แข็งแรงทนทาน และสามารถป้องกันตัวมอดมากัดกินเนื้อไม้ อีกทั้งยังช่วยให้เมล็ดข้าวไม่ไปยึดติดกับลายสานและร่วงหล่นออกมาด้านนอกได้

วัสดุ

ทำด้วยไม้ไผ่สานโดยเหลาเป็นซี่แบนๆ ส่วนใหญ่นิยมใช้ไม้ไผ่สีสุกที่ไม่แก่มาก เพราะสามารถตัดโค้งและสานได้ง่าย และเมื่อสานเสร็จแล้วจะนำไปทำการฉาบหรือทาด้านในและด้านนอกของกระพ้อมโดยการใช้น้ำมูลวัวหรือควายผสมกับน้ำเล็กน้อยแล้ว ซึ่งการฉาบหรือทาด้านนอกของกระพ้อมนั้นจะเป็นการช่วย

รักษาเนื้อไม้ไผ่ที่สาน ให้แข็งแรงทนทาน และสามารถป้องกันตัวมอดมากัดกินเนื้อไม้ อีกทั้งยังช่วยให้เมล็ดข้าวไม่ไปยัดติดกับลายสานและร่วงหล่นออกมาด้านนอกได้

หลักการทำงาน

กระพ้อม เป็นภาชนะที่ใช้ในการเก็บรักษาพันธุ์ข้าวปลูกได้ดี เนื่องจากการใช้มูลวัวหรือควาย มาฉาบหรือทาด้านในและด้านนอกของกระพ้อมนั้น จะเป็นการช่วยรักษาเนื้อไม้ไผ่ที่สาน ให้แข็งแรงทนทาน เพราะมูลวัวหรือควายมีคุณสมบัติในการป้องกันตัวมอดมากัดกินเนื้อไม้และป้องกันความชื้นได้ดี อีกทั้งยังช่วยอุดและปิดช่องตามลายสาน ทำให้เมล็ดข้าวไม่ไปยัดติดกับลายสานหรือร่วงหล่นออกมาด้านนอกได้ (คุณ หวังกลีบสุคนธ์, สัมภาษณ์: 2551)



ภาพประกอบ 48 กระบุงปากบาน

4.3 กระบุงปากบาน

ประโยชน์ใช้สอย

ใช้ในการใส่เมล็ดข้าวเปลือกสำหรับแบกบนบ่าเพื่อขนย้ายข้าว

รูปทรง

กระบุงปากบานเป็นกระบุงที่ได้รับอิทธิพลมาจากชาวจีน มีรูปร่างคล้ายปากแตร คือตรงส่วนก้นกระบุงมีขนาดเล็กเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ส่วนปากกระบุงมีขนาดใหญ่และบานออกเป็นรูปวงกลม มีความสูงประมาณ 60 เซนติเมตร ตรงส่วนก้นกระบุงมีโครงหลัก 4 มุมและตรงกลางของแต่ละด้านอีก 4 ด้าน

ช่วงฐานล่างสานด้วยลายขัด ส่วนกลางจนถึงส่วนบนสานเป็นลายสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด ส่วนปากจับขอบด้วยหวายลักษณะเป็นเส้นกลมรอบวง สามารถบรรจุข้าวเปลือกได้ประมาณ 3-5 ถัง

วัสดุ

ทำด้วยไม้ไผ่เป็นหลัก โดยส่วนที่เป็นโครงทำด้วยไม้ไผ่เหลา ส่วนตัวกระบุงสานด้วยตอกไม้ไผ่ ส่วนขอบปากกระบุงทำด้วยหวาย

หลักการทำงาน

กระบุงปากบานจะใช้สำหรับใส่เมล็ดข้าวเพื่อทำการแบกบนบ่าได้สะดวกในการขนย้ายข้าว โดยกระบุงปากบานนี้จะมีการออกแบบมาเป็นอย่างดี คือมีความสัมพันธ์กับการแบก เนื่องจากมีส่วนกันกระบุงที่เล็กทำให้สามารถวางบนบ่าได้พอดี สามารถใช้มือรองรับที่กันกระบุงได้สะดวก ตรงส่วนกลางจะหลบกับศีรษะของผู้แบก ประกอบกับส่วนปากกระบุงที่โค้งและบานออก เพื่อให้สะดวกต่อการใช้มืออีกข้างหนึ่งเอื้อมมาจับและประคองตัวกระบุงได้สะดวก



ภาพประกอบ 49 การแบกกระบุงปากบาน



ภาพประกอบ 50 สัตตวงข้าว

4.4 สัตตวงข้าว

ประโยชน์ใช้สอย

ใช้ในการตวงหรือวัดปริมาณข้าว

รูปทรง

สัตตวงข้าว เป็นเครื่องมือที่ใช้ในการตวงข้าวแบบโบราณที่ยังไม่มีถังไม้ตวงข้าว ลักษณะทั่วไปคล้ายกระบุง ฐานด้านล่างมีโครงขนาดใหญ่เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส และที่มุมอีก 4 มุม ส่วนบนมีรูปร่างกลม ฐานเป็นลายสองจากส่วนฐานจนค่อนข้างถึงส่วนบน ต่อจากนั้นสานด้วยลายขัดไปจนถึงส่วนบน เสริมขอบปากด้วยไม้ไผ่มีลักษณะเป็นซี่แบนๆ รอบวง มีความจุประมาณ 10 ทะนาน หรือ 1 ถัง หรือประมาณ 10 ลิตร

วัสดุ

ทำด้วยไม้ไผ่เป็นหลัก โดยส่วนที่เป็นโครงอาจทำด้วยไม้ไผ่หรือก้านใบตาลเหลาเป็นซี่แบนๆ ส่วนตัวสานด้วยตอกไม้ไผ่ และส่วนขอบปากทำด้วยไม้ไผ่เหลาเป็นซี่แบนๆ

หลักการทำงาน

สัตตวงข้าวจะใช้ในการโกยเมล็ดข้าวมาตวง โดยมีส่วนปากที่ทำเป็นขอบลักษณะแบน มีความคมและแข็งแรง เพื่อให้สามารถตักหรือโกยเมล็ดข้าวให้เข้าในตัวสานและตวงวัดปริมาณได้ง่าย



ภาพประกอบ 51 ถังตวงข้าว ไม้ปาดข้าว ตีวนับ

4.5 ถังตวงข้าว ไม้ปาดข้าว ตีวนับ

ประโยชน์ใช้สอย

- ถังตวงข้าวใช้ในการตวงหรือวัดปริมาณข้าว
- ไม้ปาดข้าวใช้ในการปาดข้าวที่ล้นพูนออกให้เสมอกับขอบปากของถังตวงข้าว
- ตีวนับ ใช้ในการนับจำนวนถังที่ตวงข้าวเรียบร้อยแล้ว

รูปทรง

- ถังตวงข้าว แบ่งเป็น 2 ชนิด ได้แก่ ถังใหญ่ ซึ่งมีความจุประมาณ 20 ลิตร กับถังเล็ก ซึ่งมีความจุประมาณ 10 ลิตร ถังตวงข้าวทั้ง 2 ชนิดนี้จะมีลักษณะเป็นทรงกระบอก โดยเกิดจากการนำไม้มาทำเป็นแผ่นแบนๆ แต่ละแผ่นมีขนาดกว้างประมาณ 10 เซนติเมตร สูงประมาณ 30-40 เซนติเมตร หนาประมาณ 1 เซนติเมตร มาบากเข้าลั่นต่อกันตามแนวความสูงของแผ่นไม้ ประกอบกันเป็นส่วนส่วนผนังข้างของถัง ด้านข้างรัดด้วยเหล็กแผ่นบาง หน้ากว้างประมาณ 1 นิ้ว จำนวน 3 เส้น ทำการรัดที่ส่วนบนสุดที่ปากถัง ส่วนค่อนไปทางด้านล่างของถัง และส่วนล่างสุดที่ฐานถัง ด้านบนของถังใหญ่จะมีคานไม้วางผ่านศูนย์กลางเส้นรอบวงเสมอกับขอบปากถังเป็นส่วนของหูสำหรับจับยก ส่วนถังเล็กจะทำหูจับ 2 หูที่ส่วนบนเสมอกับขอบปากของถัง

- ไม้ปาดข้าว มีลักษณะเป็นทรงกระบอก ทำจากลำไม้ไผ่ขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 5 เซนติเมตร ยาวประมาณ 40 เซนติเมตร

- ตีวนับ มีลักษณะรูปทรงคล้ายตะเกียบ ส่วนบนที่จับมีลักษณะแบนใหญ่และเรียวเล็กลงมาที่ส่วนปลาย มีความสูงประมาณ 25-30 เซนติเมตร

วัสดุ

- ถังตวงข้าว อาจทำด้วยไม้เนื้อแข็ง เช่น ไม้ประดู่ ไม้แดง หรือไม้เนื้ออ่อน เช่น ไม้สัก
- ไม้ปาดข้าว ทำด้วยกระบอกไม้ไผ่
- ตีวนับ ทำด้วยไม้ไผ่เหลาเป็นแท่งคล้ายตะเกียบลักษณะแบน



ไม้ปาดข้าว



ตี้นับ



ถังตวงข้าวขนาดเล็ก



ถังตวงข้าวขนาดใหญ่

หลักการทำงาน

ในการใช้ถังตวงข้าว จะนำเมล็ดข้าวใส่เทลงไปในถังให้พูน แล้วใช้มือจับที่ปลายไม้ปาดข้าวทั้ง 2 ด้าน ทำการปาดข้าวออกให้เสมอกับปากถัง จะทำให้ได้ข้าวในปริมาณ 1 ถังพอดี จากนั้นใช้ต้อนับปักลงบนข้าวในถังที่ตวงเรียบร้อยแล้ว เพื่อเป็นการนับจำนวนข้าวหลายๆ ถัง

การตกแต่ง

มีการตกแต่งในส่วนของต้อนับ โดยการบากเป็นรอยหยักบริเวณส่วนมือจับ เพื่อความสวยงาม และมีประโยชน์ต่อการจับที่ถนัดมือมากขึ้น



ภาพประกอบ 53 ทะนาน

4.6 ทะนาน

ประโยชน์ใช้สอย

ใช้ในการตวงหรือวัดปริมาณข้าวสำหรับนำมาหุงบริโภค

รูปทรง

มีลักษณะครึ่งวงกลม มีความจุประมาณ 1 ลิตร ทำจากกะลามะพร้าว ที่มีขนาดใหญ่ ผ่าครึ่งซีก โดยจะใช้ซีกด้านตากะลา เพราะจะมีขนาดใหญ่และมีความจุที่มากกว่า

วัสดุ

ทำจากกะลามะพร้าว

หลักการทำงาน

ในการใช้ทะนานตวงหรือวัดปริมาณข้าวสำหรับนำมาหุงบริโภค จะทำการตักข้าวให้เต็มหรือเสมอกับขอบปากของทะนาน จะได้ปริมาณข้าว 1 ทะนาน หรือประมาณ 1 ลิตร

คติความเชื่อ

ในการนำกะลามะพร้าวมาทำพระนาคนั้นจะเลือกใช้เฉพาะกะลามะพร้าวที่มีตาเดียวหรือที่เรียกว่า กะลาตาเดียว (กะลามะพร้าวส่วนใหญ่จะมีตา 2 ตา) ซึ่งมีความเชื่อว่าจะมีความอยู่ดีกินดี มีโช้และเก็บได้ตลอดไป (โกมินทร์ มาตรวิจิตร, สัมภาษณ์: 2551)



ภาพประกอบ 54 ลักษณะของพระนาค



ยั้งข้าว



ฉางข้าว

ภาพประกอบ 55 ยั้งข้าว และฉางข้าว

4.7 ยั้งข้าว และฉางข้าว

ประโยชน์ใช้สอย

ใช้ในการเก็บรักษาเมล็ดข้าวเปลือกหลังจากการนวดข้าว เพื่อพักเมล็ดข้าวไว้ระยะหนึ่งก่อนที่จะขายหรือสีเพื่อบริโภคในครัวเรือน

รูปทรง

มีลักษณะเป็นโรงเรือนรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีหลังคาหน้าจั่วรูปสามเหลี่ยม มีประตูเข้าออกเพียงทางเดียว ไม่มีบันไดทางขึ้นที่ถาวร ถ้าเป็นเรือนขนาดเล็กจะเรียกว่า ยั้ง ซึ่งสามารถจุข้าวเปลือกได้ประมาณ

10-30 เกวียน ถ้าเป็นเรือนขนาดใหญ่จะเรียกว่า ฉาง สามารถจุข้าวเปลือกได้ตั้งแต่ 30 เกวียนขึ้นไปจนถึงหลักร้อยเกวียน (ข้าว 1 เกวียนจะมีปริมาณเท่ากับ 100 ถัง หรือ 1,000 กิโลกรัม)

วัสดุ

ตัวเรือนของยุ้งและฉางข้าว อาจจะเป็นโรงเรือนขึ้นมาจากตัวบ้านเรือนต่างหาก หรืออาจสร้างบริเวณใต้ถุนของตัวเรือนบ้านที่มีทรงใต้ถุนสูง โดยจะทำการยกพื้นสูงขึ้นมาประมาณ 1 เมตร เพื่อป้องกันความชื้นจากพื้นดิน ทำการตั้งเสาและปูพื้นด้วยไม้แผ่นให้สนิทด้วยไม้เนื้อแข็ง เช่น ไม้ประดู่ ไม้แดง ไม้มะค่า เป็นต้น ส่วนฝาผนังกันสามารถทำได้ 3 แบบ คือ

- แบบแรก จะใช้แผ่นไม้กระดานเช่นเดียวกับที่ปูพื้น หรืออาจใช้ไม้สัก กรุล้อมรอบในแนวตั้งเรียงต่อกันจนเต็ม โดยการกรุฝาผนังนั้นจะใช้ไม้ท่อนสี่เหลียมหน้ากว้างประมาณ 3-4 นิ้ว ตีวางพาดขวางระหว่างเสาด้านในเป็นแนวนอนโดยรอบ เรียกว่า ไม้ค้ำ จากนั้นจะกรุฝาผนังด้วยแผ่นไม้กระดานด้านใน ไม้ค้ำอีกทีหนึ่ง

- แบบที่สอง จะใช้ไม้ไผ่จักตอกเป็นเส้นแบน สานเป็นลายสองแผ่นใหญ่ เรียกว่า ลำแพน แล้วนำมาตีปิดกันฝาผนังแทนการใช้ไม้กระดาน

- แบบที่สาม จะใช้ไม้ไผ่สีสุกลำใหญ่ๆ มาทำ โดยการใช้มีดมาผ่าให้แตกเป็นรอยโดยไม่ให้ขาดออกจากกันให้รอบลำไม้ไผ่ จากนั้นผ่าออกตามแนวยาวแล้วแผ่ออกเป็นแผ่นแบน ๆ ซึ่งไม้ไผ่ที่แผ่ออกจะไม่หลุดออกจากกันเพราะเส้นของเนื้อไม้ไผ่จะสามารถยึดติดต่อกันได้อยู่ เรียกว่า ไม้ไผ่สับฟาก จากนั้นนำไม้ไผ่ที่สับฟากแล้วมาก่อเป็นฝาผนังได้อีกวิธีหนึ่ง

การใช้ไม้ไผ่มาก่อกรุฝาผนังของยุ้งและฉางข้าวในแบบที่สองและสามนั้น จะใช้มูลวัวหรือควาย มาผสมกับน้ำ แล้วนำมาฉาบ ทา หรือยาผนังด้านในและด้านนอกให้ทั่ว ฝั่งไว้ให้แห้งก่อนนำเมล็ดข้าวมาใส่และเก็บไว้

ในส่วนหลังคา จะมุงด้วยแฝก ใบจากหรือสังกะสี

หลักการทำงาน

ในการใช้มูลวัวหรือควาย มาฉาบ ทา หรือยาผนังด้านในและด้านนอกให้ทั่วนั้น จะเป็นการช่วยให้เมล็ดข้าวไม่สามารถเล็ดลอดออกมาได้ นอกจากนั้นมูลวัวหรือควายยังมีคุณสมบัติในการป้องกันเมล็ดข้าวจากความชื้นในอากาศ รวมทั้งสามารถป้องกันตัวปลวกหรือมอดมากัดกินฝาผนังและเมล็ดข้าวเปลือกได้อีกด้วย (ยุทธ กฤษวงค์, สัมภาษณ์: 2551)

5. เครื่องมือเครื่องใช้ประกอบเครื่องแต่งกาย ได้แก่ งามบ ซึ่งมีรายละเอียดในประเด็นต่างๆ ดังนี้



ภาพประกอบ 56 งามบ

5.1 งามบ

ประโยชน์ใช้สอย

ใช้ในการสวมใส่ที่ศีรษะเพื่อป้องกันแดดและฝน

รูปทรง

งามบมีลักษณะเป็นหมวกปีกกว้างรอบตัว ลักษณะกลม ปีกงามบมีความโค้งผายลงมาจากส่วนที่สวมศีรษะ ประกอบด้วยส่วนสำคัญ 2 ส่วน คือ ตัวงามบ กับส่วนที่สวมใส่ศีรษะ เรียกว่า คางงามบ หรือรังงามบ

วัสดุ

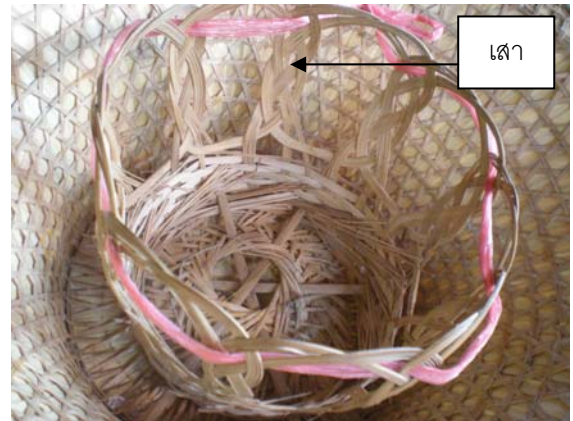
- ตัวงามบ จะทำโครงด้านบนสุดของตัวงามบด้วยแกนไม้ไผ่เหลาเป็นลักษณะแบน จำนวน 3 ชั้น โดยวางขวางกันตรงจุดกึ่งกลาง เป็นรูป 6 แฉกให้มีลักษณะกระจายเป็นรูปวงกลม ใช้ตอกไม้ไผ่บางๆ สานขึ้น โครงงามบส่วนบนเป็นวงกลมแล้วสานต่อลงมาเป็นลายหกเหลี่ยมลักษณะโปร่ง เรียกว่า ลายตามะกอก จนรอบตัวงามบ ใช้ใบลานมาเรียงปิดให้ทับซ้อนกันเล็กน้อยตามโครงงามบ โดยใช้ส่วนโคนใบลานวางเริ่มจากปลายสุดของปีกงามบ แล้วเรียงปลายใบลานขึ้นไปปิดส่วนหัวงามบด้านบน (ส่วนโคนใบลานจะใหญ่กว่าส่วนปลายใบลาน) เย็บใบลานติดกับโครงงามบและตรงขอบปลายสุดของปีกงามบ เย็บด้วยหวายหรือเชือกในล่อนจนรอบ

- คางงามบหรือรังงามบ ทำด้วยเส้นหวายหรือตอกไม้ไผ่ที่เอาส่วนข้อไว้ ทำการเหลาให้เรียบไม่มีเสี้ยน ก่อนนำมาสานจะต้องทำการ “บดตอก” คือการฉีกเส้นตอกตามลายเนื้อไม้ให้เป็นเส้นเล็กๆ โดยเส้นเล็กๆ ที่ฉีกออกจะไม่หลุดจากกันเพราะมีตรงส่วนข้อของตอกยึดตรงปลายให้ติดกันไว้ จากนั้นนำมาสานขัดโปร่งๆ เป็นวงรอบให้มีขนาดพอดีกับศีรษะ ซึ่งลายสานขดที่ไขว้กันอยู่จะเรียกว่า เส้า โดยในคางงามบ หรือ

รังอบนั้นจะสานให้มีเสาคู่เป็นเลขคู่ ตั้งแต่ 6-12 เสาคู่ ซึ่งการสานเสาคู่ต้องเป็นเลขคู่เนื่องจากลายสานจะใส่ต่อเข้ากันได้พอดี เมื่อสานคางอบหรือรังอบเสร็จแล้วก็จะนำไปมัดติดกับตัวอบให้แข็งแรงอีกทีหนึ่ง (สัมภาษณ์ คำเพ็ง, สัมภาษณ์: 2551)



ตัวอบ



คางอบ, รังอบ



ภาพประกอบ 57 ลักษณะและส่วนประกอบของอบ

หลักการทำงาน

รูปทรงของงอบที่มีลักษณะเป็นหมวกปีกกว้างและผายออกรอบตัวลงมาจากส่วนที่สวมศีรษะ ทำให้งอบสามารถกันแดดได้กว้าง และให้ร่มเงาได้มากถึงหัวไหล่ของผู้สวมใส่ รวมถึงการสานคางงอบหรือรังอบให้มีเส้าโปร่งก็เพื่อความยืดหยุ่นและมีความกระชับกับศีรษะเวลาสวมใส่ นอกจากนี้ยังช่วยให้ระบายความร้อนจากศีรษะและผมของผู้สวมใส่ได้เป็นอย่างดี



ภาพประกอบ 58 การใช้งอบ

การตกแต่ง

มีการตกแต่งตัวงอบให้สวยงามด้วยการใช้ไขแดงมาผสมกับน้ำมันจากยางสน นำไปตั้งไฟและคนให้เข้ากัน แล้วนำมาทาเคลือบด้านนอกของตัวงอบ ซึ่งจะทำให้ตัวงอบมีสีเหลืองสวยงาม และยังช่วยให้ใบลานมีความคงทนไม่ผุเปื่อยง่ายอีกด้วย

คติความเชื่อ

- ด้านการเก็บรักษา คือ ถ้าวางงอบเป็นของสูง เพราะใช้ในการสวมใส่ศีรษะ จึงไม่ควรก้าวหรือเดินข้าม หากปฏิบัติผิดจะถือว่าไม่เป็นสิริมงคล และจะทำมาหากินไม่เจริญรุ่งเรือง (ฝั่ง มาตรวิจิตร, สัมภาษณ์: 2551)

6. เครื่องมือเครื่องใช้ในการประกอบพิธีกรรม ได้แก่ เฉลว ซึ่งมีรายละเอียดในประเด็นต่างๆ ดังนี้



ภาพประกอบ 59 เฉลว

6.1 เฉลว,ตาเหลว

ประโยชน์ใช้สอย

ใช้ในการประกอบพิธีกรรม การรับขวัญข้าวหรือการรับขวัญแม่โพสพในช่วงที่ข้าวในนาตั้งท้อง

รูปทรง

เฉลวที่พบในการศึกษาค้างนี้ มี 2 ลักษณะ ได้แก่ เฉลวห้าเหลี่ยม กับเฉลวหกเหลี่ยม

- เฉลวห้าเหลี่ยม มีรูปร่างรอบนอกเป็นรูปห้าเหลี่ยมหรือรูปดาวชะลอม เหลี่ยมด้านบนสุดเป็นมุมแหลม เหลี่ยมด้านล่างเป็นมุมป้าน ตรงส่วนปลายที่สานขัดกันนั้นจะเป็นรูป 6 เหลี่ยม ปล่อยชายตอกให้ออกไปเป็นรัศมีคล้ายดวงอาทิตย์ เรียกลายขัดนี้ว่า “ตะลายตากลม” ซึ่งจะมีอยู่ทั้งหมด 8 จุด โดยอยู่ตรงกลางของเฉลว 1 จุด และอยู่ด้านข้างรอบๆ อีก 7 จุด การสานขัดกันจะมีลักษณะการเดินตอกเป็นเส้นคู่กัน 10 คู่ ด้วยเส้นตอกจำนวน 20 เส้น โดยแต่ละคู่จะขนานกันและไปสานขัดกับคู่อื่นๆ

- เฉลวหกเหลี่ยม มีรูปร่างรอบนอกเป็นรูปหกเหลี่ยม สานด้วยลาย “ตะลายตากลม” ขัดกันเป็นรูป 6 เหลี่ยม เช่นเดียวกับลายสานของเฉลวห้าเหลี่ยม โดยจะมีอยู่ทั้งหมด 7 จุด โดยอยู่ตรงกลางของเฉลว 1 จุด และอยู่ด้านข้างรอบๆ อีก 6 จุด การสานขัดกันจะมีลักษณะการเดินตอกเป็นเส้นคู่กัน 9 คู่ ด้วยเส้นตอกจำนวน 18 เส้น โดยแต่ละคู่จะขนานกันและไปสานขัดกับคู่อื่นๆ เช่นเดียวกับเฉลวห้าเหลี่ยม

วัสดุ

- เฉลวห้าเหลี่ยม สานด้วยตอกไม้ไผ่จำนวน 20 เส้น
- เฉลวหกเหลี่ยม สานด้วยตอกไม้ไผ่จำนวน 18 เส้น

โดยโฉลวทั้งสองแบบจะนิยมใช้ตอกไม้ไผ่สีสุกแก่ ๆ อายุประมาณ 10-20 ปี เพราะตัวมอดจะไม่กัดกิน และมีความคงทน



โฉลวห้าเหลี่ยม



โฉลวหกเหลี่ยม



ภาพประกอบ 60 ลักษณะของโฉลว

หลักการทำงาน

ใช้ในการรับขวัญข้าวหรือการรับขวัญแม่โพสพในช่วงที่ข้าวในนาตั้งท้อง โดยจะนำเฉลวไปมัดติดกับลำไม้ไผ่ยาว เรียกว่า ไม้ตะแคง แล้วปักไว้ที่มุมนา ด้านบนปักด้วยธงสีแดงปลายแหลม ทำชะลอมเล็กมัดติดตรงกลางของเฉลว หรือทำเป็นกระจาดผ้าป่าลักษณะกลมขนาดเล็กติดไว้ด้านล่างของเฉลว ในชะลอมหรือกระจาดผ้าป่า จะบรรจุด้วย อ้อย กล้วย ถั่ว งา หน่อกล้วย เป็นหลัก อาจใส่ของอื่นๆ เช่น ส้ม ส้มตำ ฯลฯ หรือของที่คนแพ่ท้องชอบกิน การใช้เฉลวในการประกอบพิธีกรรมนั้น จะใช้ในช่วงที่ข้าวตั้งท้อง โดยจะนำเฉลวไปปักพร้อมกับทำพิธีกรรมรับขวัญแม่โพสพ และจะปักไว้จนกระทั่งข้าวในนาสุกจนหมดและเก็บเกี่ยวเสร็จ จึงจะทำพิธีกรรมรับขวัญแม่โพสพอีกครั้ง พร้อมกับนำเฉลวที่ปักไว้กลับมาเก็บที่ยุ้งฉางข้าวต่อไป

คติความเชื่อ

การนำเฉลวมาใช้ประกอบพิธีกรรมนั้น ชาวนาจะมีความเชื่อว่า เฉลว เป็นเครื่องรางของขลัง และเป็นสิริมงคลอย่างหนึ่ง ซึ่งหากนำมาใช้แล้วจะช่วยป้องกันภัยพิบัติและสิ่งชั่วร้ายต่าง ๆ ไม่ให้มากล้ำกราย สร้างความเสียหายต่อผลผลิตข้าวที่กำลังจะได้ โดยนำมาใช้ในช่วงที่ข้าวตั้งท้องและจะปักเฉลวไว้ในนาจนกระทั่งเก็บเกี่ยวเสร็จ

ลายสานของตาเฉลวที่เรียกว่า ตะลายตากลม หรือลายที่เกิดขึ้นมีลักษณะเหมือนรูปดาว 6 แฉก หรือดวงอาทิตย์แผ่รัศมีกระจายเชื่อมโยงรอบด้าน อันมาจากความเชื่อถึงพลังอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่สามารถปกป้องภัยอันตรายและสิ่งชั่วร้ายต่างๆ ไม่ให้มาทำลายผลผลิตข้าวได้ นอกจากนั้นการใช้ธงสามเหลี่ยมสีแดงมาปักไว้ด้านบนเฉลว ยังมีความเชื่อถึงความมีโชคลาภและนำความเป็นที่หนึ่งมาให้ ส่วนการนำชะลอมเล็กมาผูกไว้ตรงกลางเฉลว ด้านในบรรจุไปด้วยของหรืออาหารที่คนแพ่ท้องชอบกิน เป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงการดูแลบำรุงแม่โพสพที่กำลังตั้งท้องออกเป็นเมล็ดข้าวให้ชาวนา มีการนำผ้านุ่ง สไบ แป้งหอม น้ำมันหอม มาทำพิธีเพื่อแต่งตัวให้กับแม่โพสพซึ่งรักสวยรักงามตามแบบของผู้หญิงด้วย โดยเชื่อว่าจะทำให้แม่โพสพพอใจและให้ผลผลิตเป็นข้าวออกมาได้อย่างมากมาย

ในการประกอบพิธีนั้น ผู้ดำเนินพิธีรับขวัญข้าวนั้นจะต้องเป็นคนที่ไม่เกิดในปีที่เป็นสัญลักษณ์ของสัตว์ที่ทำลายข้าว เช่น ปีชวด (หนู) ปีระกา (ไก่) เป็นต้น เพราะเป็นสัตว์ที่ชอบกัดกินและทำลายข้าว หากจะให้ดีผู้ดำเนินพิธีควรเป็นคนที่เกิดในปีมะโรง (งูใหญ่) ปีมะเส็ง (งูเล็ก) เพราะงูจะชอบกินหนู ซึ่งหมายความว่า งูจะเป็นผู้ทำลายศัตรูของข้าวนั่นเอง ทั้งนี้การทำพิธีรับขวัญแม่โพสพหรือรับขวัญข้าวนั้นจะทำการในวันศุกร์ เดือน 12 ข้างขึ้นของปี เพราะเชื่อว่าจะทำให้มีความเจริญรุ่งเรือง โดยจะไม่ทำในวันข้างแรม เพราะเชื่อว่าจะทำให้เกิดความตกต่ำในผลผลิต ชีวิตและทรัพย์สินของครอบครัว

นอกจากนี้ยังมีการนำเฉลวมาใช้ในการงานบุญต่างๆ เช่น การขึ้นบ้านใหม่ งานบวช ฯลฯ โดยการนำเฉลวมาปักไว้รอบ ๆ อาณาเขตของงาน เพื่อแสดงให้ทราบว่าเป็นบริเวณที่ศักดิ์สิทธิ์ สามารถป้องกันอันตรายต่าง ๆ ได้ ผู้ที่อยู่ในเขตนี้จึงมีความปลอดภัย ในบางครั้งยังมีการนำเฉลวมาปักไว้ที่หม้อต้มยา หรือยาโบราณ เพื่อช่วยให้ตัวยาคงฤทธิ์รักษาโรคให้หายในผู้ป่วยได้ “เฉลว” จึงนับว่าเป็นเครื่องรางของขลังอย่างหนึ่ง ซึ่งส่งผลต่อจิตใจของผู้ใช้และผู้พบเห็นได้ (วิเชียร ชุ่มเพ็ญพันธุ์, สัมภาษณ์: 2551)

จากผลการศึกษา สามารถสรุปการใช้ประโยชน์จากเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านแต่ละชนิดในการทำนาของจังหวัดสุพรรณบุรี ที่นำมาใช้ในกระบวนการและขั้นตอนต่างๆ ได้ดังนี้

การใช้เครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในกระบวนการทำนา จะเริ่มใช้ตั้งแต่การเตรียมพื้นที่สำหรับปลูกข้าว ซึ่งจะเริ่มลงมือทำหลังจากทำการประกอบพิธีแรกนาในวันพีชมงคลของทุกปี หลังจากนั้นเมื่อฝนตกลงมา 2-3 ครั้ง พอที่ผืนดินชุ่มชื้นและอ่อนตัวดีแล้ว ชาวนาจะเริ่มลงมือทำขวัญข้าวและเอาควายเทียมด้วย **ไถ** ทำการไถนาเพื่อพลิกดินผิวดินให้ดินสุก่วนซุย และเพื่อเป็นการกำจัดศัตรูพืชข้าว เช่น หนอน แมลง และวัชพืชต่างๆ การไถครั้งแรกจะไถไปตามความยาวของผืนนาเรียกว่า ไถตะ จากนั้นจะทำการไถซ้ำโดยไถตามแนวขวางของผืนนา เรียกว่า ไถแปร เพื่อย่อยดินให้แตกและละเอียด แล้วจึงทำการหว่านเมล็ดข้าวปลูกต่อไป ซึ่งเป็นขั้นตอนการไถ ของการปลูกข้าวนาหว่านหรือข้าวนาเมือง ส่วนการปลูกข้าวนาดำหรือข้าวนาสวนจะมีวิธีการมากกว่า โดยจะต้องมีการวิดน้ำเข้านาโดยใช้ **ขังโลง** หรือ **ระหัด** ในการวิดน้ำหรือชักน้ำเข้าในแปลงนาก่อนทำการไถ เพื่อให้ดินอ่อนตัว จากนั้นจะใช้ไถทำการไถ เพื่อพลิกดินด้านบนลงด้านล่างให้หญ้าเน่า โดยการหมักทิ้งไว้ประมาณ 7 วัน จากนั้นชาวนาจะใช้ **คราด** มาเทียมกับควาย แล้วทำการคราดวนให้ทั่วแปลงนาเพื่อให้ดินละเอียด รวมทั้งเป็นการเอาเศษหญ้าที่ไม่ต้องการออกจากนั้นจะใช้ลูกขุดตีดินและหญ้าให้ละเอียดทั่วผืนนา

อีกครั้งหนึ่ง จนดินในแปลงนาเป็นเลนหรือโคลนตม แล้วปล่อยทิ้งไว้ให้น้ำใส จากนั้นจึงนำเมล็ดข้าวที่เตรียมไว้ ซึ่งมีวิธีการเตรียมโดยการนำเมล็ดข้าวแช่น้ำไว้หนึ่งคืนเพื่อให้เมล็ดข้าวออก จึงนำไปโปรยในแปลงนาที่เตรียมไว้ให้ทั่วและสม่ำเสมอเรียกว่า “ตกกล้า” แล้วปล่อยทิ้งไว้ให้ข้าวเจริญงอกงามขึ้นจนโตเป็นต้นกล้าสูงประมาณ 30 เซนติเมตร เพื่อที่จะนำต้นกล้านี้ไปปักดำในแปลงนาที่เตรียมไว้สำหรับปลูกข้าวต่อไป

เมื่อทำการปลูกข้าวแล้ว หากต้นข้าวต้นใดมีรากลอยหรือไม่จมลงในดิน ก็จะใช้ **ไม้หัวโยก** ทำการกดตรงโคนต้นข้าวให้จมลงในดินเพื่อให้ต้นข้าวเจริญงอกงามได้ดีต่อไป เมื่อต้นข้าวเจริญเติบโตเต็มที่ข้าวจะเริ่มตั้งท้อง ซึ่งชาวนาจะถือว่า ข้าวมีวิญญาณสิงสถิตอยู่ เรียกว่า “แม่โพสพ” ชาวนาจึงแสดงออกซึ่งความกตัญญูทศพิธราชธรรมที่ตอบแทนพระคุณ บำรุงและดูแลแม่โพสพด้วยการ รับขวัญข้าว โดยการใช้ไม้ไผ่มาจักเป็นตอกเล็กๆ แล้วนำมาสานเป็น **เจลา** เพื่อเป็นสัญลักษณ์บูชาแม่โพสพ โดยตรงกลางเจลาจะผูกด้วยชะลอมสานขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 15 เซนติเมตร ด้านในชะลอมจะบรรจุด้วยอาหารและสิ่งของที่ผู้หญิงตั้งท้องชอบรับประทานและชอบใช้ เช่น กล้วย อ้อย ถั่ว งา หน่อกล้วย ส้มโอ แอปเปิ้ล น้ำมันใส่ผม หวี น้ำอบไทย เป็นต้น ชาวนาจะนำเจลาไปผูกติดไว้กับลำไม้ไผ่ยาวเรียกว่า “ไม้ตะแก” ด้านบนของเจลาจะปักด้วยธงสีแดงปลายแปดแฉก แล้วนำไปปักไว้ที่แปลงนาจนกระทั่งข้าวในนาสุกจนหมดและเก็บเกี่ยวเสร็จ จึงทำพิธีรับขวัญข้าวหรือรับขวัญแม่โพสพอีกครั้งหนึ่ง และนำเจลาที่ปักไว้ กลับมาเก็บที่ยุ้งหรือฉางข้าวต่อไป โดยในสมัยโบราณนั้น การรับขวัญข้าวหรือทำขวัญข้าว นั้น จะนิยมทำกัน 5 ครั้ง คือ ครั้งที่ 1 ทำตอนลงมือไถและหว่านข้าวลงในแปลงนาครั้งแรก ครั้งที่ 2 ทำตอนข้าวเริ่มลัดแตกกอขึ้นต้นดีแล้ว ครั้งที่ 3 ทำตอนข้าวเริ่มตั้งท้อง ดังที่กล่าวไว้ข้างต้น ครั้งที่ 4 ทำตอนเก็บเกี่ยวเสร็จเรียบร้อยแล้วขึ้นลาน แต่ยังไม่ได้นำวัด ครั้งที่ 5 ทำตอนขนข้าวเข้ายุ้งฉางเสร็จเรียบร้อยแล้ว การทำขวัญข้าวในช่วง

ต่อมาจะนิยมทำกัน จากเดิม 5 ครั้ง เหลือเพียง 2 ครั้ง โดยทำกันในช่วงที่ข้าวเริ่มตั้งท้อง และทำตอนเก็บเกี่ยวเสร็จเรียบร้อยแล้ว จนในที่สุด ปัจจุบันไม่นิยมทำขวัญข้าวกันแล้วในพื้นที่ทำนาของจังหวัดสุพรรณบุรี

ในช่วงเก็บเกี่ยวและจัดการกับผลผลิตข้าว จะเริ่มตั้งแต่เมล็ดข้าวสุก โดยสังเกตที่รวงข้าวจะโน้มลงหรือก้มลง สีของเมล็ดข้าวเปลี่ยนจากสีเขียวเป็นสีเหลืองทอง เมล็ดเต็มเต่ง ด้านในเมล็ดเป็นข้าวสารแข็งเป็นมันได้ที่ ชาวนาจะใช้ **เคียว** ในการเกี่ยวรวงข้าวออกทีละกำ แล้วรวมกำข้าวหลาย ๆ กำ มัดรวมกันเป็นพ่อนข้าว จากนั้นจะขนพ่อนข้าวเข้าสู่ลานนวด โดยจะใช้ **คานหลาว** ปักที่พ่อนข้าวแล้วหอบไปสู่ลานนวด ในกรณีที่ลานนวดข้าวอยู่ไม่ไกลกับแปลงนา หรืออาจจะใช้ **เลื้อน** หรือ **เกวียน** ทำการขนย้ายหรือบรรทุกพ่อนข้าวเข้าสู่ลานนวด ในกรณีที่ลานนวดข้าวอยู่ไกลกับแปลงนา ในการขนย้ายหรือบรรทุกพ่อนข้าวบนเกวียน จะทำการเรียงพ่อนข้าวให้ซ้อนกันเป็นชั้นสูง ชาวนาจะใช้ **ไม้หลาวปักข้าว** ทำการปักพ่อนข้าวที่อยู่ชั้นบนสุด โดยเสียบผ่านทะลุลงมาถึงพ่อนข้าวด้านล่าง เพื่อป้องกันไม่ให้พ่อนข้าวร่วงหล่นลงมาขณะทำการบรรทุกหรือขนย้าย เมื่อขนย้ายพ่อนข้าวมาถึงลานนวดแล้ว จะทำการขนพ่อนข้าวลงไว้บริเวณริมลานนวด และทำการ “ลอมข้าว” โดยการเรียงพ่อนข้าวให้สูงขึ้นเป็นชั้นจากพื้นดิน ในการลอมข้าวให้เป็นชั้นสูงขึ้นไปนั้น ชาวนาจะใช้ **ไม้หลาวส่งข้าว** เป็นเครื่องมือช่วย โดยผู้ที่อยู่ด้านล่างจะใช้ไม้หลาวส่งข้าวปักที่พ่อนข้าวแล้วยกส่งพ่อนข้าวขึ้นไปให้ผู้ที่อยู่ด้านบน ทำการเรียงพ่อนข้าวได้สะดวก การลอมข้าวไว้นั้นจะเป็นการปักพ่อนข้าวไว้ก่อนที่จะทำการนวดข้าวต่อไป

ในการนวดข้าว ชาวนาจะนำพ่อนข้าวที่ลอมไว้ลงมากองเรียงในบริเวณลานนวด โดยจะเอาด้านโคนรวงข้าวตั้งกับพื้นลาน โดยให้ปลายรวงชูขึ้นและเรียงวนไปรอบลานนวด แล้วจึงใช้เคียวเกี่ยวเชือกหรือสังข้าวที่มัดพ่อนข้าวให้ขาด เพื่อให้รวงข้าวแยกออกจากกัน จากนั้นนำควายมาผูกเชือกโยงติดกับเสาที่ปักไว้ตรงกลางลานนวดเรียกว่า “เสาเกียด” เพื่อให้ควายเดินวนรอบเป็นวงกลมเพื่อย่ำข้าวให้เมล็ดข้าวหลุดออกจากรวง ซึ่งในขณะที่ควายเดินย่ำข้าว ชาวนาจะใช้ **ขอฉาย** เกี่ยวรวงข้าวให้พลิกกลับไปมา เพื่อให้ควายย่ำรวงข้าวจนทั่ว พร้อมกับทำการส่งฟางข้าวที่เมล็ดหลุดร่วงหมดแล้วออกจากเมล็ดข้าวในลานนวดให้หมด จากนั้นชาวนาจะทำความสะอาดเมล็ดข้าวอีกครั้งหนึ่งด้วยการตากข้าวใส่ **โถเจ** หรือตะแกรงที่มีรูตะแกรงห่าง ๆ ทำการร่อนเพื่อให้เมล็ดข้าวร่วงหล่นผ่านรูตะแกรงลงมา ส่วนเศษฟางและเศษผงต่าง ๆ จะติดค้างอยู่ในตะแกรง แล้วจึงทำการสาดทิ้งออกไป จากนั้นจะทำการรวมเมล็ดข้าวในลานนวด กองไว้ที่เดียวกันริมลานนวด โดยชาวนาจะใช้ **กระทา** หรือ **กระดานลากข้าว** ทำการลากเมล็ดข้าวมากองรวมไว้ด้วยกัน เพื่อรอทำการสาดข้าวในขั้นตอนต่อไป

การสาดข้าวนั้น เป็นการทำความสะอาดเมล็ดข้าว ให้ปราศจากฝุ่นละออง หรือเศษผงต่าง ๆ เพื่อแยกเมล็ดข้าวที่ดีมีน้ำหนักไว้ โดยการใช้ **พลั่วสาดข้าว** ตักเมล็ดข้าวที่กองไว้ริมลานนวด แล้วสาดขึ้นไปด้านบน ตามแนวขวางทางลม โดยจะทำการพลิกพลั่วให้เมล็ดข้าวโรยตัวลงมาและตกลงกลางลานนวด โดยแรงลมจะพัดเอาข้าวลีบหรือเศษผงออกไปอีกทางหนึ่งและแยกออกไปจากเมล็ดข้าวที่ดีมีน้ำหนัก ในขั้นตอนของการสาดข้าวนี้ ในบางครั้งหากไม่มีแรงลม ชาวนาจะใช้อุปกรณ์ช่วยสร้างแรงลม คือ **วี** ที่มีลักษณะเป็นพัดขนาดใหญ่ สำหรับใช้สร้างแรงลม โดยมีผู้พัดวีให้เกิดแรงลมช่วยอีกคนหนึ่ง ในบางครั้งอาจ

ใช้ **กระดัง** ทำการฝัดเอาข้าวลีบและเศษผงออกไปก็ได้ นอกจากนั้นอาจใช้ **เครื่องสีผัดข้าว** ซึ่งเป็นเครื่องมือที่มีใบพัดสำหรับหมุนสร้างแรงลมก็ได้ เมื่อทำการหมุนใบพัดและเทเมล็ดข้าวเปลือกกลงไปในเครื่องแรงลมจากใบพัดจะพัดเอาข้าวลีบหรือเศษผง ให้ปลิวออกไปทางด้านหลัง ส่วนเมล็ดข้าวดีมีน้ำหนัก จะไหลลงด้านล่างตรงส่วนหน้าของเครื่อง เพื่อเป็นการทำความสะอาดเมล็ดข้าวเปลือกได้อีกวิธีหนึ่ง

เมื่อทำความสะอาดเมล็ดข้าวเปลือกเรียบร้อยแล้ว ถ้าหากข้าวเปลือกยังไม่แห้งดี ชาวนาก็จะต้องทำการตากข้าว โดยการใช้กระทาทำการลากเมล็ดข้าวไปให้ทั่วลานเพื่อผึ่งแดดให้แห้งประมาณ 2 – 3 แดด โดยจะต้องทำการกลับเมล็ดข้าวให้ทั่วด้วย เมื่อเมล็ดข้าวเปลือกแห้งดีแล้ว จะใช้กระทาหรือกระดานลากข้าวทำการรวมเมล็ดข้าวกองไว้ แล้วจึงนำเมล็ดข้าวไปเก็บด้วยการใช้ **กระบุงโกยข้าว** ทำการโกยเมล็ดข้าวใส่ **กระบุงหาบข้าว** แล้วหาบเข้า **ยุ้งข้าว** หรือ **ฉางข้าว** เพื่อเก็บไว้สำหรับบริโภคในครัวเรือน หรือเก็บไว้ขายต่อไป

ในการขายข้าวนั้น แต่เดิมจะต้องทำการนำเมล็ดข้าวที่นวดเสร็จและทำความสะอาดเรียบร้อยแล้ว เก็บเข้ายุ้งหรือฉางข้าวก่อน จากนั้นจะประกอบพิธีกรรมทำขวัญข้าวแล้วจึงนำไปขายได้ แต่ในปัจจุบันไม่นิยมทำขวัญข้าวในเวลาขนข้าวเข้ายุ้งหรือฉางแล้ว ชาวนาจะทำการขายข้าวเมื่อทำการนวดและทำความสะอาดเรียบร้อยแล้วในตอนนั้นเลย โดยจะมีโรงสีหรือพ่อค้าคนกลางนำรถบรรทุกมารับซื้อข้าวที่หน้าลานนวด ซึ่งการรับซื้อขายข้าวที่ลานนวด ชาวนาจะทำการตวงปริมาณข้าวโดยการใส่กระบุงโกยข้าวตักเมล็ดข้าวใส่ใน **ถังตวงข้าว** ใช้ **ไม้ปาดข้าว** ปาดข้าวที่ล้นพูนออกให้เสมอกับปากถังตวงข้าว แล้วใช้ **ตีวนับ** บักที่ข้าวในถังตวง เพื่อนับปริมาณข้าว จากนั้นจะนำไปเทใส่ **กระบุงปากบาน** ซึ่งมีความจุประมาณ 5 ถัง สำหรับยกและแบกข้าวขึ้นบนรถบรรทุกตามจำนวนที่ต้องการขาย โดยชาวนาจะแบ่งข้าวจำนวนหนึ่งไว้บริโภคในครัวเรือน และส่วนหนึ่งจะเก็บไว้ทำพันธุ์ข้าวในการเพาะปลูกครั้งต่อไป ซึ่งจะเก็บใส่ไว้ใน **กระพ้อม** นอกจากนี้ ยังมีการตวงเมล็ดข้าวเปลือกด้วย **สัดตวงข้าว** ที่มีความจุประมาณ 10 ลิตร เพื่อตวงวัดปริมาณข้าวที่ขายหรือแลกเปลี่ยนให้กันระหว่างชาวนาในปริมาณที่ไม่มากนักอีกด้วย

ส่วนการนำข้าวมาบริโภคในครัวเรือนนั้น ชาวนาจะนำเมล็ดข้าวเปลือกที่เก็บไว้ในยุ้งฉางออกมาทำการแปรสภาพจากเมล็ดข้าวเปลือกให้เป็นเมล็ดข้าวสารได้ โดยการใช้ **เครื่องสีข้าว** ซึ่งสามารถกะเทาะเมล็ดข้าวเปลือกให้เป็นข้าวกลิ้งได้ จากนั้นจะนำข้าวกลิ้งที่ได้ไปตำด้วย **ครกข้อมมือข้าว** ซึ่งเป็นการข้อมข้าวหรือตำเมล็ดข้าวกลิ้งที่เมล็ดมีสีน้ำตาลให้เป็นเมล็ดข้าวสารสีขาว เก็บใส่กระสอบไว้สำหรับบริโภค และในการนำเมล็ดข้าวสารมาบริโภค ชาวนาจะมีการตวงปริมาณข้าวด้วย **ทะนาน** ซึ่งมีความจุประมาณ 1 ลิตร เพื่อวัดปริมาณข้าวใส่หม้อและทำการหุงบริโภคต่อไป

ในส่วน of เครื่องมือเครื่องใช้ประกอบเครื่องแต่งกาย ได้แก่ **งอบ** ซึ่งเป็นเครื่องใช้ในการสวมศีรษะของชาวนา เพื่อกันแดดกันฝน สามารถระบายความร้อนจากเส้นผมและศีรษะได้ดี โดยชาวนาสามารถนำมาใช้สวมใส่ในกระบวนการทำนาในทุกๆ ขั้นตอนได้อีกด้วย

จากข้อมูลที่ศึกษาวิเคราะห์ เครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาของสุพรรณบุรี ในเขตพื้นที่ 7 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเดิมบางนางบวช อำเภอหนองหญ้าไซ อำเภอดอนเจดีย์ อำเภอศรีประจันต์ อำเภออู่ทอง อำเภอบางปลาม้า และอำเภอเมืองสุพรรณบุรี ซึ่งเป็นพื้นที่ทำนาเป็นส่วนใหญ่ของจังหวัดสุพรรณบุรี นั้น พบว่าเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านเหล่านี้เป็นอุปกรณ์ที่สำคัญในการประกอบอาชีพทำนา ในช่วงก่อนที่จะมีการนำเครื่องจักรกลและเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาใช้ โดยจะเห็นว่าเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาเหล่านี้มีหลักการใช้กลไกอย่างง่าย ทำได้จากวัสดุที่มีในท้องถิ่น มีรูปทรงและการตกแต่งที่เรียบง่าย ใช้ได้ดี มีการคิดสร้างสรรค์ การแก้ปัญหาที่สัมพันธ์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อันเกิดจากประสบการณ์ที่ได้สั่งสมสืบทอดกันมาเป็นระยะเวลาที่ยาวนานของชาวนาไทยในสุพรรณบุรี ทำให้เครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนามีคุณค่าทั้งทางด้านประโยชน์ใช้สอยและคุณค่าทางความงาม มีความเหมาะสมกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สามารถจัดเป็นงานศิลปหัตถกรรมที่เกิดจากความจำเป็นในการดำรงชีวิตของชาวนาไทย แสดงให้เห็นถึงความเป็นเอกลักษณ์ของชาติได้เป็นอย่างดี

ตาราง 4 เครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาแต่ละชนิด ที่พบในพื้นที่ต่างๆ ของจังหวัดสุพรรณบุรี

อำเภอ เครื่องมือ	เดิมบาง นางบวช	หนอง หญ้าไซ	ดอนเจดีย์	ศรีประจันต์	อู่ทอง	บางปลาม้า	เมือง
ไถ	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
คราด	✓	✓	-	✓	✓	✓	✓
ขุบ	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
จอบลัด	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
ไม้กระทุ้งกล้า	-	-	-	✓	-	✓	✓
ไม้หว่านโยก	-	-	-	-	✓	✓	-
ซังโลง	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
ระหัด	-	-	-	✓	-	-	-
เคียว	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
คานหลาว	✓	-	✓	✓	-	✓	✓
ขอลาย	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
กระทา	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
กระดานลาก ข้าว	✓	-	✓	✓	✓	-	✓
พลั่วสาดข้าว	✓	✓	-	✓	✓	✓	✓
ไม้ฟาดข้าว	-	-	-	✓	-	-	✓
โฉฉะ	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
กระดิ่ง	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
วี	-	✓	-	✓	✓	✓	✓
ไม้หลาวส่ง ข้าว	-	✓	-	-	✓	-	-
ไม้หลาว ปักข้าว	-	-	-	-	✓	-	-
เครื่องสี ฝัดข้าว	✓	✓	-	✓	✓	✓	✓
เครื่องซ้อม มือข้าว	✓	✓	-	✓	✓	✓	✓

อำเภอ เครื่องมือ	เดิมบาง นางบวช	หนอง หญ้าไซ	ดอนเจดีย์	ศรีประจันต์	อู่ทอง	บางปลาม้า	เมือง
เครื่องสีข้าว	✓	-	✓	✓	✓	-	✓
เกวียน	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
เลื่อน	-	-	-	✓	-	-	-
กระบุง	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
กระพ้อม	-	-	✓	✓	✓	-	✓
กระบุง ปากบาน	✓	-	✓	-	✓	-	✓
สัดตวงข้าว	✓	-	✓	✓	✓	✓	✓
ถังตวงข้าว	✓	-	✓	✓	✓	✓	✓
ทะนนาน	-	✓	-	✓	✓	-	✓
ยุ้งข้าวและ ฉางข้าว	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
งอบ	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
เชลว	-	-	✓	-	-	-	✓

สรุปเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาของสุพรรณบุรี

1. เครื่องมือเครื่องใช้ในการเตรียมพื้นที่และเพาะปลูก จำนวน 8 ชนิด



ภาพประกอบ 61 ไถ



ภาพประกอบ 62 คราด



ภาพประกอบ 63 ขุด



ภาพประกอบ 64 จอบสับ



ภาพประกอบ 65 ไม้กระทุ้งกล้า



ภาพประกอบ 66 ไม้หัวโยก



ภาพประกอบ 67 ซังโลง



ภาพประกอบ 68 ระหัด

2. เครื่องมือเครื่องใช้ในการจัดการผลผลิตข้าว จำนวน 15 ชนิด



ภาพประกอบ 69 เคียว



ภาพประกอบ 70 คานหลาว



ภาพประกอบ 71 ขอฉวย



ภาพประกอบ 72 กระทา



ภาพประกอบ 73 กระดานลากข้าว



ภาพประกอบ 74 พลั่วสาดข้าว



ภาพประกอบ 75 ไม้ฟาดข้าว



ภาพประกอบ 76 โคเด



ภาพประกอบ 77 กระด้ง



ภาพประกอบ 78 วี



ภาพประกอบ 79 ไม้หลาวส่งข้าว



ภาพประกอบ 80 ไม้หลาวปักข้าว



ภาพประกอบ 81 เครื่องสีฝัดข้าว



ภาพประกอบ 82 เครื่องสีข้าว



ภาพประกอบ 83 เครื่องซ้อมมือข้าว

3. เครื่องมือเครื่องใช้ในการขนส่งข้าว จำนวน 2 ชนิด



ภาพประกอบ 84 เกวียน



ภาพประกอบ 85 เลื่อนลากข้าว

4. เครื่องมือเครื่องใช้สำหรับใส่ข้าวและเก็บข้าว จำนวน 7 ชนิด



ภาพประกอบ 88 กระบุง



ภาพประกอบ 89 กระพ้อม



ภาพประกอบ 90 กระบุงปากบาน



ภาพประกอบ 91 สัดดวงข้าว



ภาพประกอบ 92 ถังดวงข้าว



ภาพประกอบ 93 ทะนาน



ภาพประกอบ 94 ยั่งข้าว, ฉางข้าว

5. เครื่องมือเครื่องใช้ประกอบเครื่องแต่งกาย จำนวน 1 ชนิด



ภาพประกอบ 95 งอบ

6. เครื่องมือเครื่องใช้ในการประกอบพิธีกรรม จำนวน 1 ชนิด



ภาพประกอบ 96 เฉลว

บทที่ 5

สรุปอภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

การศึกษาค้นคว้า เรื่อง การศึกษาเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาของสุพรรณบุรี ผู้วิจัยได้ดำเนินการศึกษาค้นคว้าตามขั้นตอนดังนี้

1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง
2. การเก็บรวบรวมข้อมูล
3. การวิเคราะห์ข้อมูล

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากร

ประชากรที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า ได้แก่ เครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาที่พบจากการสำรวจในพื้นที่ประกอบอาชีพทำนาของจังหวัดสุพรรณบุรี จำนวน 7 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเดิมบางนางบวช อำเภอหนองหญ้าไซ อำเภอดอนเจดีย์ อำเภอศรีประจันต์ อำเภอดู่ทอง อำเภอบางปลาม้าและอำเภอเมืองสุพรรณบุรี โดยแบ่งเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ 6 ประเภท คือ

1. เครื่องมือเครื่องใช้ในการเตรียมพื้นที่และเพาะปลูก
2. เครื่องมือเครื่องใช้ในการจัดการผลผลิตข้าว
3. เครื่องมือเครื่องใช้ในการขนส่งข้าว
4. เครื่องมือเครื่องใช้สำหรับใส่ข้าวและเก็บข้าว
5. เครื่องมือเครื่องใช้ประกอบเครื่องแต่งกาย
6. เครื่องมือเครื่องใช้ในการประกอบพิธีกรรม

กลุ่มตัวอย่าง

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า ได้แก่ เครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาจากพื้นที่ 7 อำเภอ ของจังหวัดสุพรรณบุรี ที่เป็นตัวแทนของประชากรที่พบในการสำรวจ โดยผู้วิจัยจะเลือกศึกษาเฉพาะเครื่องมือเครื่องใช้ที่มีความสมบูรณ์มากที่สุดในแต่ละประเภท

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

1. แบบสังเกต โดยผู้วิจัยสร้างขึ้นเพื่อใช้ในการบันทึกข้อมูลที่สังเกตได้จากเครื่องมือเครื่องใช้ในบ้านในการทำนา ที่พบในจังหวัดสุพรรณบุรี ในประเด็น รูปทรง วัสดุ การตกแต่ง ที่พบในเครื่องมือที่ทำการศึกษ

2. แบบสัมภาษณ์แบบปลายเปิด โดยผู้วิจัยสร้างขึ้นเพื่อใช้ในการบันทึกข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ พูดคุยกับกลุ่มเป้าหมาย ซึ่งเป็นผู้ประกอบอาชีพทำนาและผู้รู้ในท้องถิ่น ในประเด็น ประโยชน์ใช้สอย หลักการทำงาน และคติความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับเครื่องมือที่ทำการศึกษา

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลได้จาก 2 ส่วน คือ

1. การเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร (Documentary Survey) ผู้วิจัยได้รวบรวมค้นคว้าด้านเอกสาร ดังนี้

- 1.1 เอกสารเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของเครื่องมือเครื่องใช้ในบ้านในการทำนา
- 1.2 เอกสารเกี่ยวกับกระบวนการทำนา
- 1.3 เอกสารเกี่ยวกับประเพณีและพิธีกรรมเนื่องในการทำนา
- 1.4 ตำราวิชาการ
- 1.5 วารสาร
- 1.6 บทความ

2. การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม (Field Work) ผู้วิจัยได้ดำเนินการ ดังนี้

2.1 การสังเกตการณ์ (Observation) โดยผู้วิจัยจะทำการสังเกตเครื่องมือเครื่องใช้ในบ้านในพื้นที่ประกอบอาชีพทำนาในจังหวัดสุพรรณบุรีและแหล่งความรู้อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเครื่องมือเครื่องใช้ในบ้านในการทำนา

2.2 การสัมภาษณ์ (Interview) ผู้วิจัยจะทำการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ โดยสอบถามกลุ่มเป้าหมายซึ่งเป็นผู้ที่ประกอบอาชีพทำนา ผู้รู้และนักวิชาการในท้องถิ่น

2.3 การบันทึกข้อมูล ผู้วิจัยจะทำการบันทึกข้อมูลเป็นลายลักษณ์อักษรลงในแบบสังเกตและแบบสัมภาษณ์ ซึ่งเป็นเครื่องมือที่ผู้วิจัยสร้างขึ้น ในขณะที่สังเกตการณ์ การสัมภาษณ์ พูดคุย ประกอบกับการบันทึกด้วยเครื่องบันทึกเสียง และบันทึกโดยใช้กล้องถ่ายรูป เพื่อบันทึกภาพผลงานเครื่องมือเครื่องใช้ในบ้านในการทำนาด้วย

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลในการศึกษาค้นคว้าในครั้งนี้ จะใช้ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาค้นคว้าจากเอกสาร ประกอบกับข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม จากการสังเกต การสัมภาษณ์ การบันทึกเสียง และการถ่ายภาพ มาศึกษาวิเคราะห์ตามจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้ในขอบเขตเนื้อหา เพื่อนำเสนอแบบพรรณนาวิเคราะห์ ในประเด็น ประโยชน์ใช้สอย รูปทรง วัสดุ หลักการทำงาน การตกแต่ง และคติความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับเครื่องมือที่ทำการศึกษา

สรุปผลการวิจัย

ผู้วิจัยสรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

ประเภทของเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาตามการใช้สอย

จากการศึกษาพบว่า ประเภทของเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาของสุพรรณบุรี สามารถแบ่งออกได้ตามลักษณะการใช้สอย เป็น 6 ประเภท คือ

1. เครื่องมือเครื่องใช้ในการเตรียมพื้นที่และเพาะปลูก ได้แก่ ไถ คราด ขอบ จอบ สับ ไม้กระทุ้งกล้า ไม้หัวโยก ชั่งโลง ระเบิด
2. เครื่องมือเครื่องใช้ในการจัดการผลผลิตข้าว ได้แก่ เคียว คานหลาว ขอบฉาย กระทาก กระดานลากข้าว พลั่วสาดข้าว ไม้ฟาดข้าว โฉฉะ กระด้ง วี ไม้หลาวส่งข้าว ไม้หลาวปักข้าว เครื่องสีฝัดข้าว เครื่องสีข้าว เครื่องข้อมมือข้าว
3. เครื่องมือเครื่องใช้ในการขนส่งข้าว ได้แก่ เกวียน เลื่อนลากข้าว
4. เครื่องมือเครื่องใช้สำหรับใส่ข้าวและเก็บข้าว ได้แก่ กระบุง กระพ้อม กระบุงปาก บาน สัดตวงข้าว ถังตวงข้าว ทะนาน ยุ้งฉางข้าว
5. เครื่องมือเครื่องใช้ประกอบเครื่องแต่งกาย ได้แก่ งอบ
6. เครื่องมือเครื่องใช้ในการประกอบพิธีกรรม ได้แก่ เฉลว

ประโยชน์ใช้สอยของเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนา

เครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาในแต่ละประเภท มีจุดมุ่งหมายตามกระบวนการใช้ เพื่อให้เกิดประโยชน์ ดังนี้

1. เครื่องมือเครื่องใช้ในการเตรียมพื้นที่และเพาะปลูก ได้แก่
 - ไถ ใช้ในการไถดินเพื่อเตรียมพื้นที่สำหรับปลูกข้าว
 - คราด ใช้ในการย่อยดินให้ละเอียด ปรับดินให้เรียบ และเก็บเศษวัชพืช หลังจากทำการไถเรียบร้อยแล้ว

- ชูบ ใช้ในการย่อยดินหรือตีดินให้ละเอียดจนเหลวเป็นเลน และกดทับวัชพืชให้จมลงดิน
- จอบสับ ใช้ในการย่อยดินให้ละเอียด ดายหญ้า ปรับหน้าดิน และสับดินตามบริเวณ

ขอบคันนา

- ไม้กระทุ้งกล้า ใช้เป็นภาชนะรองรับเวลานำต้นกล้าที่ถอนจากการตกกล้าไว้ มากระแทกลงบนแผ่นไม้ด้านบน เพื่อให้โคนต้นกล้าเรียงเสมอกัน ก่อนที่จะทำการเคลื่อนย้ายไปปักดำในแปลงนาที่เตรียมไว้

- ไม้ห้วยอก ใช้ในการปักดำต้นกล้าข้าว ในสภาพนาปักดำที่เทือกดินแข็ง หรือมีน้ำขังลึก และใช้กดโคนต้นกล้าข้าวให้ลงไปในดิน เพื่อไม่ให้รากของข้าวลอยเหนือพื้นดินในนา

- ชั่งโลง ใช้ในการวัดน้ำเข้านา
- ระหัด ใช้ในการวัดน้ำหรือชักน้ำเข้านา

2. เครื่องมือเครื่องใช้ในการจัดการผลผลิตข้าว ได้แก่

- เคียว ใช้ในการเกี่ยวรวงข้าวออกจากต้นข้าว
- คานหลาว ใช้สำหรับยกหรือหาบฟ่อนข้าว
- ขอบขาย ใช้ในการส่งฟางหรือเอาฟางออกมาจากเมล็ดข้าวเปลือกในกองนวดข้าว ขณะ

ทำการนวดข้าว

- กระทา ใช้สำหรับลากเมล็ดข้าวเปลือกให้รวมกันเป็นกอง หลังจากการนวดข้าว
- กระดานลากข้าว ใช้สำหรับลากเมล็ดข้าวเปลือกให้รวมกันเป็นกองหลังจากการนวด

ข้าว

- พลั่วสาดข้าว ใช้สำหรับตักข้าวเปลือกสาดขวางทางลมเพื่อแยกเมล็ดข้าวออกจากเศษฟาง ข้าวลีบ เศษผง หรือฝุ่นละอองต่าง ๆ เพื่อทำความสะอาดเมล็ดข้าวเปลือก

- ไม้ฟาดข้าว ใช้ในการจับกำฟ่อนข้าวยกขึ้น แล้วฟาดที่ลานนวด เพื่อให้เมล็ดข้าวหลุดออกจากรวงในกระบวนการนวดข้าว

- โฉเจ ใช้ในการร่อนข้าวเปลือก หลังจากการทำสาดข้าวแล้ว เพื่อเป็นการคัดแยกเมล็ดข้าวเปลือกออกจากเศษฟาง ขี้ล่ำพรวน หรือเศษผงต่าง ๆ

- กระด้ง ใช้ในการทำความสะดวกเมล็ดข้าว โดยการผัดเมล็ดข้าวเพื่อเอาข้าวลีบ หรือเศษผงแยกออกจากเมล็ดข้าวดี

- วี ใช้ในการสาดข้าว โดยเป็นอุปกรณ์ที่ใช้สร้างแรงลม แขนลมจากธรรมชาติ
- ไม้หลาวส่งข้าว ใช้ในการยกฟ่อนข้าวขึ้นใส่เกวียน รถบรรทุก ยานพาหนะขนฟ่อนข้าว หรือใช้ในการ “ลอมข้าว” (การเรียงฟ่อนข้าวซ้อน ๆ กัน โดยเรียงแบบสับหว่าง ให้สูงขึ้นไป)

- ไม้หลาวปักข้าว ใช้ในการเสียบปักฟ่อนข้าวที่บรรจุบนเกวียนหรือยานพาหนะขนข้าวที่เป็นชั้นสูงเพื่อไม่ให้ฟ่อนข้าวร่วงหล่นลงมา

- เครื่องสีฝัดข้าว ใช้ในการทำความสะอาดและแยกเมล็ดข้าวที่ดีออกจากข้าวลีบ เศษฟาง เศษผงต่าง ๆ

- เครื่องสีข้าว ใช้ในการแปรสภาพข้าวเปลือกให้เป็นข้าวกล้อง หรือใช้กะเทาะเปลือกเมล็ดข้าวที่ผ่านการใช้สีฝัดให้ข้าวเปลือกสะอาดแล้ว

- เครื่องซ้อมมือข้าว ใช้ในการแปรสภาพข้าวเปลือกเป็นข้าวกล้อง และจากข้าวกล้องเป็นข้าวสาร

3. เครื่องมือเครื่องใช้ในการขนส่งข้าว ได้แก่

- เกวียน ใช้เป็นพาหนะในการบรรทุกฟ่อนข้าว

- เลื่อนลากข้าว ใช้เป็นพาหนะในการบรรทุกฟ่อนข้าว

4. เครื่องมือเครื่องใช้สำหรับใส่ข้าวและเก็บข้าว ได้แก่

- กระบุง ใช้ในการโกยเมล็ดข้าว เรียกว่า กระบุงโกยข้าว และใช้ในการใส่และหาบเมล็ดข้าว เรียกว่า กระบุงหาบข้าว

- กระพ้อม ใช้เป็นภาชนะในการเก็บเมล็ดพันธุ์ข้าวเปลือกสำหรับปลูกในคราวต่อไป

- กระบุงปากบาน ใช้ในการใส่เมล็ดข้าวเปลือกขึ้นแบกบนบ่าเพื่อขนย้ายข้าว

- สัตตวงข้าว ใช้ในการตวงข้าว มีความจุประมาณ 10 ทะนาน หรือ 1 ถัง หรือประมาณ 10 ลิตร

- ถังตวงข้าว, ไม้ปาดข้าว, ตีวนับ โดยถังตวงข้าวจะใช้ในการตวงเมล็ดข้าว แบ่งออกเป็น 2 ชนิด คือ ถังใหญ่ ซึ่งมีความจุประมาณ 20 ลิตร กับถังเล็ก ซึ่งมีความจุประมาณ 10 ลิตร ส่วนไม้ปาดข้าว จะใช้ในการปาดข้าวที่ล้นพูนออกให้เสมอกับปากถัง และ ตีวนับ จะใช้ในการปักข้าวในถังที่ตวงเรียบร้อยแล้วเพื่อนับจำนวนข้าว

- ทะนาน ใช้ในการตวงข้าวแบบโบราณ มีความจุประมาณ 1 ลิตร

- ยั่งและฉางข้าว ใช้ในการเก็บรักษาเมล็ดข้าวเปลือกหลังจากการนวดข้าว เพื่อพักเมล็ดข้าวไว้ระยะหนึ่ง ก่อนที่จะขายหรือสีเพื่อบริโภคในครัวเรือน

5. เครื่องมือเครื่องใช้ประกอบเครื่องแต่งกาย ได้แก่

- งอบ ใช้ในการสวมใส่ที่ศีรษะเพื่อป้องกันแสงแดดและฝน

6. เครื่องมือเครื่องใช้ในการประกอบพิธีกรรม ได้แก่

- เฉลว ใช้ในการประกอบพิธีกรรม การรับขวัญแม่โพสพ หรือรับขวัญข้าวในช่วงที่ข้าวในนาตั้งท้อง

รูปทรงของเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาของสุพรรณบุรี

รูปทรงของเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาทุกชนิดจะมีรูปทรงที่เรียบง่ายไม่ซับซ้อน มีโครงสร้างแข็งแรง รูปทรงมีความสัมพันธ์กับลักษณะการใช้สอย ขนาดและสัดส่วนของมนุษย์รวมทั้งสัตว์ที่นำมาใช้งาน (ควายและวัว) สามารถใช้ประโยชน์ได้ตรงตามจุดมุ่งหมายของกระบวนการทำนาในแต่ละขั้นตอนได้อย่างเหมาะสม ใช้งานได้ง่ายและสะดวก

วัสดุในการสร้างเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาของสุพรรณบุรี

วัสดุที่นำมาสร้างเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนา จะใช้วัสดุที่มีและหาได้ง่ายในท้องถิ่น วัสดุหลักคือ ไม้ไผ่ ไม้เนื้อแข็ง และไม้เนื้ออ่อน นอกจากนี้ ยังมีวัสดุอื่นประกอบ เช่น เหล็ก สังกะสี กระดาษฟิว เป็นต้น โดยสามารถแบ่งได้เป็น 4 กลุ่ม คือ

1. เครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำด้วยไม้เนื้อแข็ง ได้แก่ ไถ คราด จอบสับ คานหลาว (แบบแบน) กระทา กระดานลากข้าว ไม้ฟาดข้าว เครื่องขัดมือข้าว เกวียน ยุ้ง ฉางข้าว

2. เครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำด้วยไม้เนื้ออ่อน ได้แก่ ชั่งโลง(แบบขุด) ระเบิด พลั่วสาดข้าว เครื่องสีข้าว สัตตวงข้าว ถังตวงข้าว

3. เครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำด้วยไม้ไผ่ โดยแบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ

3.1 ไม้ไผ่เป็นลำต้น ได้แก่ ไม้หัวโยก คานหลาว(แบบกลม) ขอบฉาย ไม้ฟาดข้าว ไม้หลาวส่งข้าว ไม้หลาวปักข้าว เลื่อนลากข้าว

3.2 ไม้ไผ่สาน ได้แก่ ชั่งโลง(แบบสาน) กระดัง วิ กระบุง กระพ้อม กระบุงปากบาน ยุ้งข้าว งอบ เฉลว

4. เครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำด้วยวัสดุอื่นหรือนำวัสดุอื่นมาประกอบ แบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ

4.1 เครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำด้วยวัสดุอื่นทั้งหมด ได้แก่ ทะนาน (ทำจาก กระดาษฟิว) เคียว (ทำด้วยเหล็ก)

4.2 เครื่องมือเครื่องใช้ที่นำวัสดุอื่นมาประกอบ ได้แก่ ไถ (ส่วนผานไถ) จอบสับ (ส่วนหน้าจอบ) ขอบฉาย (ส่วนตัวขอ) เครื่องสีผัด (บุด้วยสังกะสี ตรงส่วนตัวเรือน และใช้เหล็ก ตรงส่วนแกนใบพัด หมุนและคันโยก) เกวียน (รัดด้วยเหล็กตรงส่วนวงล้อหรือกวมะขาม) ถังตวงข้าว (เหล็กรัดถัง) งอบ (บุด้วยใบลานตรงส่วนปีกงอบ)

หลักการทํางานของเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาของสุพรรณบุรี

หลักการทํางาน ของเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนา จะใช้หลักกลไกอย่างง่าย ไม่ซับซ้อน มีความสัมพันธ์สอดคล้องกับการใช้แรงงานคนและแรงงานสัตว์ ร่วมกับหลักการทางวิทยาศาสตร์และธรรมชาติ โดยเครื่องมือเครื่องใช้ส่วนใหญ่จะใช้แรงงานจากคนเป็นหลัก และมีการใช้แรงงานจากสัตว์ร่วมกับเครื่องมือเครื่องใช้บางชนิด ซึ่งได้แก่ ไถ คราด เกวียนและเลื่อนลากข้าว

การตกแต่ง เครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาของสุพรรณบุรี

จากการศึกษาวิเคราะห์ พบว่า เครื่องมือเครื่องใช้ส่วนใหญ่ มีการตกแต่งเพียงเล็กน้อย เพื่อให้ชิ้นงานมีความเรียบร้อยเท่านั้น เนื่องจากเครื่องมือเครื่องใช้เหล่านี้ จะเน้นคุณค่าทางด้านประโยชน์ใช้สอยเป็นหลัก เครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาที่มีการตกแต่ง ได้แก่ ไถ (ตรงส่วนปลายคันชัก และปลายหัวหมู) กระทา (ตรงส่วนใบกระทา) เกวียน (ตรงส่วนแม่ปะเหล็ก แม่ลำพอง ไม้ค้ำแขนและดุมล้อ) งอบ (ตรงส่วนปีกงอบ)

คติความเชื่อในเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาของสุพรรณบุรี

จากการศึกษาวิเคราะห์ พบว่า เครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนา ประกอบด้วย คติความเชื่อด้านต่างๆ ดังนี้

1. คติความเชื่อในวัสดุที่นำมาสร้างและนำมาใช้สอย

1.1 เครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนา ได้แก่ ไถ คราด เกวียน ด้ามจอบ เครื่องขัดมือข้าว เกวียน ซึ่งต้องใช้ไม้เนื้อแข็งเป็นหลัก โดยการนำไม้มาสร้างนั้นจะไม่นิยมใช้ไม้แต่ ไม้ตะแบก ไม้บก เนื่องจากถือว่าชื่อของไม้ไม่เป็นสิริมงคล จะนิยมใช้ไม้ประดู่ ไม้แดง ไม้พะยูน ไม้คูณ เนื่องจากเชื่อว่าชื่อของไม้มีความเป็นสิริมงคล

1.2 เครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนา ได้แก่ คานหลาวและทะนาน จะมีคติความเชื่อ คือ

- คานหลาว จะนิยมใช้ไม้ไผ่ที่มีข้อปล้องจำนวน 5-6 ข้อ โดยถือเคล็ดตามความหมายว่า ข้อที่ 1 หมายถึง คาน ข้อที่ 2 หมายถึง แคลน ข้อที่ 3 หมายถึง ยาก ข้อที่ 4 หมายถึง แค้น ข้อที่ 5 หมายถึง มั่งมี ข้อที่ 6 หมายถึง ศรีสุข โดยควรให้ไม้ไผ่มี 5-6 ข้อเพื่อความเจริญรุ่งเรือง และเป็นสิริมงคลตามความหมาย

- ทะนาน จะนิยมใช้กะลามะพร้าวที่มีตาเดียวหรือที่เรียกว่า กะลาตาเดียว (กะลามะพร้าวส่วนใหญ่จะมีตา 2 ตา) โดยถือว่า กะลาตาเดียวเป็นสิ่งที่หาได้ยาก มีความเป็น

สิริมงคล ซึ่งมีความเชื่อว่าหากนำมาใช้ในการดวงหรือตักข้าวบริโภคนั้น จะมีความอยู่ดีกินดี มีใช้และเก็บได้ตลอดไป

2. คติความเชื่อด้านการใช้

2.1 เครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนา ได้แก่ เฉลว และไถ จะมีคติความเชื่อ คือ

- เฉลว จะมีคติความเชื่อในการนำมาใช้เพื่อให้เกิดความรู้สึกลดภัย ความโชคดี และมีความเจริญรุ่งเรือง โดยเปรียบเป็นของศักดิ์สิทธิ์ที่ใช้ประกอบพิธีกรรมในการทำนา คือการใช้ในพิธีทำขวัญข้าวหรือรับขวัญแม่โพสพ

- ไถ จะมีคติความเชื่อว่า การใช้ไถในการไถนา นั้น หากตัวไถ แยกหลวงหรือแยกน้อย เกิดการชำรุดแตกหักในระหว่างการใช้งานอยู่ จะถือว่าเป็นสิ่งไม่ดี จะต้องมีการแก้เคล็ดโดยการหยุดกิจกรรมการไถ และจะต้องให้พระทำน้ำมนต์มาประพรมที่เครื่องมือเสียก่อนแล้วจึงทำการซ่อมแซม และนำมาใช้ต่อไป เพื่อเป็นการเรียกขวัญและกำลังใจให้กลับมาใหม่แก่ชาวนา

3. คติความเชื่อด้านการเก็บรักษา

3.1 เครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนา ได้แก่ เคียว คานหลาว งอบ จะมีคติความเชื่อในเรื่องการเก็บ คือถือว่าเป็นของสูง ไม่ควรก้าวหรือเดินข้าม ซึ่งจะทำให้ทำมาหากินไม่เจริญรุ่งเรือง

3.2 เครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนา ได้แก่ เฉลว จะนิยมเก็บรักษาไว้ในยุ้งหรือฉางข้าว โดยนำไปตั้งพิงไว้ เมื่อทำการนำข้าวขึ้นยุ้งฉางเรียบร้อยแล้ว

อภิปรายผล

จากผลการศึกษาค้นคว้าในครั้งนี้ สามารถนำมาอภิปรายผล โดยแบ่งตามผลการสรุปในประเด็นต่างๆ ดังนี้

ประโยชน์ใช้สอยของเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาของสุพรรณบุรี

จากการศึกษาเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาในพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรีในประเด็นประโยชน์ใช้สอยนี้ มีสิ่งที่ทำให้เห็นได้ว่า ในปัจจุบันการทำนาที่ต้องอาศัยประโยชน์จากเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านเหล่านี้ มีการเปลี่ยนแปลงไปมาก เนื่องจากพัฒนาการทางด้านสังคมและเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่นำเข้ามาใช้ในภาคการเกษตร ซึ่งรวมถึงเครื่องมือเครื่องใช้และอุปกรณ์สมัยใหม่ในการทำนา ที่นำเข้ามาแทนที่เครื่องมือเครื่องใช้ดั้งเดิมเพื่อเพิ่มความสะดวกสบาย และกำลังในการผลิตให้สูงมากยิ่งขึ้น ทำให้เครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านต่างๆ เริ่มหมดความสำคัญลงและเลิกใช้ไปในที่สุด ดังจะเห็นได้จากเครื่องมือเครื่องใช้ในการเตรียมพื้นที่และเพาะปลูกข้าวในปัจจุบัน ที่มีการนำเครื่องทุ่นแรงประเภทรถแทรกเตอร์ หรือรถไถนา มาใช้ในการเจาะตากดินหรือย่อยดินแทนไถและคราด การใช้เครื่อง

สูบน้ำเป็นเครื่องมือวิดน้ำหรือชักน้ำเข้านาแทนการใช้ขังโงและระหัด การใช้รถยนต์สำหรับการปักดำ ต้นกล้าในนาแทนการใช้มือของคนและไม้หัวโยก เป็นต้น

ในส่วนกระบวนการจัดการกับผลผลิตข้าว เครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านต่างๆ ที่เคยนำมาใช้ ได้ถูกเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้แทนที่ ได้แก่ รถเกี่ยวข้าว ซึ่งเป็นเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่มีประสิทธิภาพมาก โดยเป็นเครื่องมือที่สามารถเก็บเกี่ยวรวงข้าวแทนเคียวได้ (การใช้เคียวยังมีการใช้กันอยู่ในการเก็บเกี่ยวผลผลิตที่รกร้างไม่สามารถเข้าไปถึงได้) นอกจากนั้นยังสามารถทำให้เมล็ดข้าวหลุดออกจากรวงพร้อมกับทำการแยกเศษฟางกับเมล็ดข้าว แทนการใช้เครื่องสีผัดข้าว ในการทำการทำความสะอาดเมล็ดข้าวพร้อมกับแยกเมล็ดข้าวให้ไหลออกมาบรรจุใส่ภาชนะแทนการนวดข้าวได้เลย สามารถเกี่ยวข้าวพร้อมกับนวดข้าวที่ยังสดๆ ในนาได้ในปริมาณมาก ไม่ต้องอาศัยลานนวดข้าว โดยเป็นการลดขั้นตอนในการทำงานของชาวนาได้เป็นอย่างมาก รวมทั้งสามารถทำการซื้อขายกันได้ ในทันที โดยปัจจุบันนี้จะไม่มีการเก็บรักษาข้าวไว้ในยุ้งฉางเพื่อรอการขายแล้ว ซึ่งอาจจะมีเก็บแต่เฉพาะเมล็ดพันธุ์สำหรับปลูกในครั้งต่อไป หรือในบางครั้งที่ไม่การเก็บเมล็ดพันธุ์ไว้ ชาวนาก็จะซื้อเมล็ดพันธุ์ใหม่มาใช้ในการทำนาครั้งต่อไป นอกจากนี้ ในส่วนของการตรวจวัดปริมาณข้าวจากเดิมที่ใช้ สัดดวงข้าว หรือถั่งดวงข้าว ได้มีการเปลี่ยนมาใช้เป็นวิธีการชั่งน้ำหนักด้วยเครื่องชั่งแทนอีกด้วย

ในส่วนของเครื่องใช้ประกอบเครื่องแต่งกาย ได้แก่ กอบ ซึ่งในปัจจุบันยังมีความนิยมใช้กัน อยู่ในหมู่ของชาวนาบางส่วน รวมถึงชาวสวน ชาวไร่ ตลอดจนผู้ค้าขายที่ยังนิยมใช้กัน โดยในบางส่วน จะหันไปนิยมใช้หมวกที่สานด้วยวัสดุอื่นๆ เนื่องจากปัจจุบัน การสานกอบเริ่มลดจำนวนลง ประกอบกับ ราคาซื้อขายที่ค่อนข้างแพงอีกด้วย

ในส่วนพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำนา ซึ่งก็ได้รับผลกระทบด้วยเช่นกัน เนื่องจากการ ทำนาในปัจจุบันมีการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาช่วย ทำให้กระบวนการทำนามีขั้นตอนที่น้อยลง ประกอบกับการทำนาปัจจุบัน ที่ต้องการผลผลิตอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้การประกอบพิธีกรรมต่างๆ ที่เคยทำกันมาในอดีตเริ่มสูญหายไปในปัจจุบัน ถึงแม้ว่าการประกอบพิธีกรรมในการทำนาต่างๆ จะเป็นการยกย่องบูชาคุณและเคารพแม่โพสพซึ่งถือเป็นเทพเจ้าแห่งข้าวและเป็นทรัพย์สินที่สำคัญ เพื่อ ต้องการให้เกิดมรรคผล คือให้ได้ผลผลิตข้าวในจำนวนมากๆ ให้มีศรีสุข ให้อยู่ดีกินดี นอกจากนี้ ยังเป็นการสร้างความรื่นเริง ความสัมพันธ์อันดีของชุมชนชาวนาไทยได้เป็นอย่างดีก็ตาม แต่ในปัจจุบัน พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำนา ก็ยังถูกลืมเลือนไป และจะเริ่มสูญหายไปในอนาคตอันใกล้แน่นอน

รูปทรงของเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาของสุพรรณบุรี

รูปทรงของเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาทุกชนิดจะมีลักษณะเรียบง่าย ไม่ซับซ้อน มีความเหมาะสมกับลักษณะการใช้สอย โดยรูปทรงของเครื่องมือเครื่องใช้นั้นจะคำนึงถึงขนาด สัดส่วนที่เหมาะสมกับสรีระของมนุษย์หรือผู้ใช้ รวมทั้งสรีระของสัตว์ คือ วัวและควายที่นำมาใช้งาน ประกอบกับการนำวัสดุที่หาได้ง่ายและมีในท้องถิ่นมาสร้างเป็นเครื่องมือเครื่องใช้เพื่อให้เหมาะสมกับสภาพการใช้งานที่คำนึงถึงประโยชน์ใช้สอยเป็นหลัก สามารถนำมาใช้งานได้สะดวกและรวดเร็ว

วัสดุในการสร้างเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาของสุพรรณบุรี

วัสดุในการสร้างเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาทุกๆ ชนิดจะทำจากไม้เป็นส่วนใหญ่ โดยจำแนกได้ 3 กลุ่ม คือ

1. วัสดุที่เป็นไม้เนื้อแข็ง ได้แก่ ไม้ประดู่ ไม้มะค่า ไม้แดง ไม้เต็ง ไม้รัง ฯลฯ โดยจะนำมาทำเครื่องมือเครื่องใช้ที่ต้องการความแข็งแรงทนทานและมีน้ำหนักมาก เช่น ไถ คราด เกวียน เป็นต้น
2. วัสดุที่เป็นไม้เนื้ออ่อน ได้แก่ ไม้ยาง ไม้สัก ไม้มะขามเทศ ไม้มะกอก ฯลฯ โดยจะนำมาทำเครื่องมือเครื่องใช้ที่ไม่ได้ใช้งานหนักมากนัก จึงไม่จำเป็นต้องใช้ไม้เนื้อแข็ง โดยไม้เนื้ออ่อนจะสามารถทำการตัดหรือถากด้วยเครื่องมือสำหรับงานไม้ได้ง่ายกว่าไม้เนื้อแข็ง อีกทั้งยังมีน้ำหนักเบากว่า มีความแข็งแรงทนทานเหมาะสำหรับการใช้งานได้เป็นอย่างดี เช่น พลั่วสาดข้าว ชั่งโลงวิดน้ำแบบขุด เป็นต้น
3. วัสดุที่เป็นไม้ไผ่ ซึ่งนิยมใช้ไม้ไผ่สีสุกและไม้ไผ่เพราะมีข้อปล้องที่ยาวและลำต้นใหญ่ ซึ่งไม้ไผ่ที่มีอายุประมาณ 10 ปีขึ้นไป เนื้อไม้จะมีความแข็งแรงทนทานไม่หักง่าย และตัวมอดจะไม่มากัดกิน โดยไม้ไผ่จะเป็นที่นิยมนำมาทำเครื่องมือใช้ในการทำนาอย่างมากเพราะเป็นวัสดุที่หาง่ายในท้องถิ่น สามารถดัดแปลงทำเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ได้มากมาย การนำมาใช้จะมีทั้งการนำมาทำทั้งลำต้นให้เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ และการนำมาจักเป็นตอกแล้วสานเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ได้เป็นอย่างดี การใช้ไม้ไผ่มาทำเป็นเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาแต่ละชนิด อาจมีการนำไม้ไผ่มาเป็นส่วนประกอบบางส่วน เช่น คราด (ตรงส่วนมือคราด) เครื่องซัอมมือข้าว (ตรงส่วนท่อนพื้นบนและท่อนพื้นล่าง) กระทาลากข้าว (ตรงส่วนด้ามจับ) เป็นต้น หรืออาจใช้ไม้ไผ่มาทำทั้งหมดในเครื่องมือเครื่องใช้บางชนิด เช่น ขอบฉาย เลื่อนลากข้าว ไม้หลาวส่งข้าว ไม้หลาวปักข้าว กระบุง กระดัง เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีวัสดุอื่น ได้แก่ เหล็ก และกะลามะพร้าว โดยการนำเหล็กมาเป็นส่วนประกอบของเครื่องมือเครื่องใช้เพื่อให้มีความแข็งแรงและเหมาะสมกับการใช้งานอีกด้วย เช่น

ส่วนผานไถ ที่ใช้สำหรับเจาะตากดินที่แข็ง ส่วน กง และ แกนเหล็ก ของเครื่องสีข้าวสำหรับเป็นจุดหมุนของใบพัดในตัวเครื่องสีข้าว ส่วนหน้าจอบสำหรับขุดเจาะหรือลัดดิน เป็นต้น ส่วนเครื่องมือเครื่องใช้อีกชนิดที่ใช้กะลามะพร้าวทำเพียงอย่างเดียว คือ ตะนาน เพื่อให้สำหรับตักและตวงเมล็ดข้าว

ทั้งนี้การนำวัสดุมาใช้ทำเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนานั้นจะคำนึงถึงคุณสมบัติของวัสดุแต่ละชนิด รวมทั้งประโยชน์และการใช้สอยที่มีความเหมาะสมในกระบวนการทำนาแต่ละขั้นตอนได้เป็นอย่างดี

หลักการทำงานของเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาของสุพรรณบุรี

หลักการทำงานของเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนา จะใช้หลักกลไกอย่างง่าย ไม่ซับซ้อนมากนัก ใช้หลักการทางวิทยาศาสตร์ และธรรมชาติที่มีความสมดุลกัน เช่น การไถดิน เพื่อเป็นการกลับหน้าดินหรือพลิกดิน โดยใช้หลักการขุดเจาะดินตรงส่วนผานไถลงไป แล้วให้ดินถูกลากผ่านหน้ายามตรงส่วนหน้าของหัวหมูที่ทำให้มีความโค้งและเอียงออกไปด้านข้าง ทำให้ดินที่ไถตรงส่วนบนพลิกไปอยู่ด้านล่าง และดินด้านล่างจะพลิกมาอยู่ด้านบน นอกจากนี้ การวิดน้ำด้วยระหัด เพื่อเป็นการดึงน้ำจากที่ต่ำขึ้นมาอยู่ที่สูงข้ามขอบคันนาเพื่อให้น้ำเข้ามาสู่ที่นา โดยใช้หลักการหมุนเพลลาที่มีฟันเฟืองสับกับใบระหัด ทำให้ใบระหัดหมุนเรียงตามแนวของรางน้ำ สามารถวิดน้ำจากปลายรางน้ำขึ้นมาสู่ต้นรางน้ำและไหลออกลงที่นาได้ เป็นต้น

ทั้งนี้หลักการทำงานของเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนา จึงสามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างตรงตามจุดมุ่งหมายในกระบวนการทำนา และใช้ได้อย่างง่ายดาย สะดวกสบายไม่ก่อให้เกิดผลเสียและมลพิษต่อสภาพแวดล้อมด้วย

การตกแต่งเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาของสุพรรณบุรี

จากการศึกษาวิเคราะห์การตกแต่งในเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาของสุพรรณบุรีนั้นจะมีการตกแต่งเพียงเล็กน้อยเท่านั้น โดยส่วนใหญ่จะมีการคำนึงถึงหลักการด้านประโยชน์ใช้สอยเป็นหลัก การตกแต่งจะทำเพียงจุดเล็กน้อยเท่านั้น เช่น ตรงส่วนปลายคันชักของไถ จะมีการเหลาไม้หรือบากไม้ให้เป็นเหลี่ยม การถากส่วนปลายด้านล่างของหัวหมูให้เรียวเล็กและทำเป็นรูปโค้งขึ้น เพื่อให้เกิดความสวยงามในรูปแบบหนึ่ง การตกแต่งเกวียนด้วยการเหลาแม่ปะเหล็กให้โค้งนอน การเหลาดัดแม่ลำพองให้โค้งนอนปลายชี้ขึ้นสูง การเหลาไม้ค้ำแขนให้ดูอ่อนช้อย รวมทั้งการกลึงดุมล้อให้มีส่วนคอดและโค้งเว้าสวยงาม การตกแต่งส่วนของใบกระทาตรงมุมด้านบน จากรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า โดยทำการบากโค้งลบมุมด้านบนทั้ง 2 ข้างเพื่อให้รูปทรงของใบกระทาดูนุ่มนวลสวยงามยิ่งขึ้น เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีการตกแต่งทางด้านการใช้สี ได้แก่ การตกแต่งตัวงอบให้สวยงาม ด้วยการ
ใช้ไขแดงมาผสมกับน้ำมันจากยางสน นำไปตั้งไฟและคนให้เข้ากันดี แล้วจึงนำมาทาเคลือบด้านนอก
ของตัวงอบ เพื่อให้ตัวงอบมีสีเหลืองสวยงาม และยังช่วยให้ใบลานมีความคงทนไม่ผุเปื่อยได้ง่าย
อีกด้วย

คติความเชื่อในเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาของสุพรรณบุรี

จากการศึกษาวิเคราะห์คติความเชื่อในเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาของ
สุพรรณบุรีนั้น พบว่า เครื่องมือเครื่องใช้ในการประกอบพิธีกรรม ได้แก่ เฉลว จะเกี่ยวข้องกับ
คติความเชื่อมากที่สุด เนื่องจากการนำมาใช้ในการประกอบพิธีกรรมการรับขวัญข้าวหรือรับขวัญ
แม่โพสพ โดยเชื่อว่า เฉลวเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นสิริมงคลอย่างหนึ่ง ซึ่งหากนำมาใช้แล้ว จะช่วย
ป้องกันภัยพิบัติและสิ่งชั่วร้ายต่าง ๆ ไม่ให้มากล้ำกราย สร้างความเสียหายต่อผลผลิตข้าวได้

นอกจากนั้น ยังพบคติความเชื่อในด้านต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้าน
ในการทำนา ดังนี้

1.คติความเชื่อในวัสดุที่นำมาสร้างและนำมาใช้สอย

ในคติความเชื่อด้านนี้ มีหลักการคิดในเรื่องของวัสดุที่นำมาสร้างและนำมาใช้สอย โดยจะ
เห็นได้จากการนำไม้เนื้อแข็งมาสร้าง เช่น ไม้คราด เกวียน ที่นิยมใช้ไม้ประดู่ ไม้แดง ไม้พะยูน ไม้
คูณ เป็นต้น แต่จะไม่นิยมใช้ไม้ไผ่ ไม้ตะแบก ไม้บก เนื่องจากถือว่าชื่อของไม้ไม่เป็นสิริมงคล ซึ่ง
นอกจากหลักคิดในเรื่องของชื่อไม้แล้วนั้น หากมองทางด้านลักษณะทางกายภาพของไม้นั้น จะเห็นได้
ว่า การที่นิยมใช้ไม้ประดู่ ไม้แดง ไม้พะยูน ไม้คูณ เนื่องจากเป็นไม้ที่มีความแข็งแรง ทนทาน เนื้อไม้
ไม่แข็งมากจนเกินไป สามารถใช้เครื่องมือในการแปรรูปได้ง่าย ส่วนไม้ไผ่ ไม้ตะแบก และไม้บกนั้น
จะมีเนื้อไม้ที่แข็งมากจนเกินไป ใช้เครื่องมือในการแปรรูปได้ยาก

ในส่วนของคนหลาวที่มีแนวคิดในเรื่องของจำนวนข้อปล้องของไม้ไผ่ ก็เนื่องมาจากไม้ไผ่นั้น
จะประกอบด้วยข้อปล้องต่างๆ ที่ไม่ยาวมากนัก หากใช้จำนวนข้อปล้องที่น้อยเกินไปจะทำให้ไม้คานนั้น
สั้นเกินไปและใช้งานได้ไม่สะดวก จึงนับเป็นหลักคิดที่แฝงไว้ด้วยการคำนึงถึงประโยชน์ใช้สอยเป็นหลัก

นอกจากนี้การนิยมใช้กะลามะพร้าวที่มีตาเดียวหรือที่เรียกว่า กะลาตาเดียว มาทำเป็นทะนาน
โดยถือว่า กะลาตาเดียวเป็นสิ่งที่หาได้ยาก มีความเป็นสิริมงคล ซึ่งมีความเชื่อว่าหากนำมาใช้ในการ
ตวงหรือตักข้าวบริโภค จะมีความอยู่ดีกินดี มีโช้และมีเก็บได้ตลอดไปนั้น จากแนวคิดนี้จะเห็นได้ว่า
ในการนำกะลามะพร้าวมาทำเป็นทะนานนั้น เนื่องจากกะลามะพร้าวเป็นสิ่งที่หาได้ง่ายและมีใช้ในทุบบ้านเรือน
มีความแข็งแรงทนทานและมีความจุที่พอดีในการตวงวัดเพื่อใช้บริโภค แต่ในการนำกะลามะพร้าวมาใช้ตวง
ข้าวซึ่งถือว่าเป็นอาหารที่มีคุณค่า มีบุญคุณนั้น มิใช่จะนำมาใช้แบบบ่มบ่าม หรือไม่มีการคิดในการ

เลือกสรร หากจะต้องมีความพิถีพิถันในการเลือกสรรและนำมาใช้ด้วย ซึ่งจะเห็นได้ว่าในกะลามะพร้าว ปกตินั้นจะมีตาของกะลา 2 ตา ส่วนกะลามะพร้าวที่มีตาเดียวจะเป็นกะลาที่หาได้ยากกว่า แต่ในการ นำกะลามาทำทะนานั้นจะต้องใช้กะลาตาเดียว เนื่องจากแนวคิดที่ว่า กะลา 2 ตานั้นจะมีการใช้หรือ บริโภคที่สุ่ยสุร่ายเกินไป ไม่มีการเก็บหอมรอมริบ ซึ่งเปรียบได้กับการที่เมล็ดข้าวสารสามารถไหลออก ที่ตากะลาได้ทั้ง 2 รู แต่หากใช้กะลาตาเดียวนั้น เมล็ดข้าวสารจะไหลออกได้เพียงรูเดียว ซึ่ง เปรียบเสมือนกับการดำเนินชีวิตประจำวัน คือ ต้องมีทั้งการใช้หรือบริโภคและต้องมีการเก็บไว้ใช้ใน ภายหน้าด้วย หมายถึงว่า ฐของกะลาข้างหนึ่งเปิด เปรียบกับการใช้หรือบริโภค ส่วนฐของกะลาอีกข้าง หนึ่งปิด เปรียบได้กับการเก็บไว้ใช้หรือบริโภคในภายหน้า โดยถือว่าเป็นแนวคิดที่มุ่งหมายถึงหลักการ ดำเนินชีวิตในทางสายกลาง ที่มีความพอดี ไม่ตระหนี่ และมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกันได้อีกด้วย

2. คติความเชื่อด้านการใช้

ในคติความเชื่อด้านนี้ มีหลักการคิดในเรื่องของการนำเครื่องมือมาใช้งาน โดยจะเห็น ได้จากการใช้เฉว ซึ่งจะมีคติความเชื่อในในการนำมาใช้เพื่อให้เกิดความรู้สึกปลอดภัย ความโชคดี และมีความเจริญรุ่งเรือง โดยเปรียบเป็นของศักดิ์สิทธิ์ที่ใช้ประกอบพิธีกรรมในการทำนา หรือใช้ในพิธี ทำขวัญข้าวหรือรับขวัญแม่โพสพ ซึ่งเปรียบได้กับการมีความเคารพ สำนึกบุญคุณต่อธรรมชาติ โดยจะ เห็นได้ว่า พิธีการรับขวัญแม่โพสพในช่วงที่ข้าวในนากำลังตั้งท้องนั้น เป็นสิ่งที่บ่งบอกได้ถึงการทำนุ บำรุง เลี้ยงดูผู้มีพระคุณ (เช่นเดียวกับผู้ที่กำลังตั้งท้อง ซึ่งจะต้องมีการเลี้ยงดูเป็นอย่างดี) ซึ่งเป็นการ เชื่อมโยงการใช้ชีวิตและความรู้สึกที่ละเอียดอ่อนจากมนุษย์สู่ธรรมชาติได้อย่างกลมกลืน นอกจากนี้ยัง เป็นการหล่อหลอมจิตใจให้มนุษย์มีความรัก ความเอาใจใส่ มีความเคารพ สำนึกในบุญคุณของ ธรรมชาติ ตลอดจนสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างเหมาะสมและกลมกลืนกับธรรมชาติได้อย่างดี

ไถ จะมีคติความเชื่อว่า การใช้ไถในการไถนานั้น หากตัวไถ แอกลวงหรือแอกล้อยเกิด การชำรุดแตกหักในระหว่างการใช้งานอยู่ จะถือว่าเป็นสิ่งไม่ดี จะต้องมีการแก้เคล็ดโดยการหยุด กิจกรรมการไถ และจะต้องให้พระทำนํ้ามนต์มาประพรมที่เครื่องมือเสียก่อนแล้วจึงทำการซ่อมแซม และนำมาใช้ต่อไป เพื่อเป็นการเรียกขวัญและกำลังใจให้กลับมาใหม่แก่ชาวนา ซึ่งในคติความเชื่อนี้ จะแฝงไว้ด้วยการสอนให้รู้จักคิดตั้งแต่การเริ่มต้นนำวัสดุมาสร้างเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ โดยหมายถึง ว่าหากการนำวัสดุที่ไม่มีความแข็งแรงทนทานมาสร้างเป็นไถ ซึ่งต้องใช้ในงานที่หนัก อาจทำให้ไถเกิด การแตกหักเสียหายและ ทำให้ต้องเสียเวลาในการซ่อมแซมอีกด้วย การปลูกข้าวก็จะต้องล่าช้าออกไป ประกอบกับการไถคือการเตรียมพื้นที่ก่อนทำการเพาะปลูก ซึ่งถือว่าเป็นขั้นตอนแรกในกระบวนการ ทำนา หากไถและส่วนอื่นๆ ของไถเกิดการแตกหักเสียหาย จะถือว่าเป็นลางบอกเหตุที่ไม่ดีหรือมีการ เริ่มต้นในการทำมาหากินที่มีอุปสรรค ดังนั้นจึงต้องมีความพิถีพิถันในการคิดและเลือกสรรวัสดุให้มีความเหมาะสมกับกระบวนการใช้งานที่มีความสำคัญด้วย

3. คติความเชื่อด้านการเก็บรักษา

ซึ่งในคติความเชื่อนี้จะแฝงไว้ด้วยการสอนให้รู้จักเคารพต่อสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ชาวนา และให้รู้จักที่ต่ำที่สูงคิด โดยจะเห็นได้จากคติความเชื่อที่มีต่อเคียว คานหลาว และงอบ และเลว คือ

- เคียว ใช้ในการเก็บเกี่ยวผลผลิต
- คานหลาว ใช้ในการหาผลผลิตข้าวที่ได้จากการเก็บเกี่ยวบนป่า
- งอบ ใช้ในการสวมที่ศีรษะเพื่อกันแดดและฝนเพื่อสุขภาพของตนเองในการทำมาหากิน
- เลว ใช้การประกอบพิธีกรรม ถือว่าเป็นของศักดิ์สิทธิ์ที่ช่วยปกป้องคุ้มครองผลผลิตข้าว

ชาวนาจะถือว่าเครื่องมือเครื่องใช้ดังกล่าวเป็นของสูง จึงไม่ควรลบหลู่ดูถูกว่าเป็นของต่ำ ดังนั้นในการเก็บรักษาจะนิยมเก็บโดยการแขวนหรือเหน็บไว้ในที่สูง รวมทั้งให้ละเว้นในการก้าวหรือเดินข้ามกรณีเครื่องมือเครื่องใช้นั้นวางอยู่กับพื้น หากละเมิดการปฏิบัติ จะถือว่าไม่เป็นสิริมงคล และจะทำมาหากินไม่เจริญรุ่งเรือง นอกจากนี้ยังเป็นการคำนึงถึงความปลอดภัย ที่เห็นได้จากการห้ามก้าวหรือเดินข้ามเคียว เนื่องจาก เคียวเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ที่มีความคมมาก หากไม่มีความระมัดระวังในการก้าวเดินบริเวณที่เคียววางอยู่ก็อาจทำให้เกิดอันตรายได้

ทั้งนี้การสัมภาษณ์ผู้รู้ในท้องถิ่นในประเด็นคติความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนานั้น ยังมีข้อมูลเพิ่มเติมอีกว่า นอกจากคติความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาที่ผู้วิจัยได้ข้อมูลมาแล้วนั้น ผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่ยังให้ความเห็นและสรุปตรงกันว่า ในการสร้างเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนา น่าจะมีคติความเชื่อในเรื่องของการสร้างขึ้นมาในเครื่องมือเครื่องใช้ชิ้นนั้นๆ อีกหลากหลาย เพราะเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านต่างๆ เหล่านี้มีที่มาจากตั้งแต่โบราณ การคิดการทำขึ้นมานั้นต้องผ่านคติความเชื่อมาอย่างแน่นอน โดยคนไทยสมัยโบราณจะมีการเชื่อถือในเรื่องฤกษ์ยาม การนำวัสดุ หรือสิ่งต่าง ๆ ในธรรมชาติ มาแปรรูปใช้งาน รวมทั้งการนำมาใช้ประโยชน์ ซึ่งข้อมูลทางคติความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนา อาจจะได้ไม่มีการจดบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร โดยเป็นเพียงข้อมูลที่ผ่านมาจากการบอกเล่าผ่านจากรุ่นสู่รุ่นมาช้านาน จึงทำให้ข้อมูลทางคติความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนา มีการสูญหายไปไม่ชัดเจนได้

จากการศึกษาเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาในเขตพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรีครั้งนี้ มีสิ่งที่ทำให้เห็นว่า ในสภาพการณ์และวิถีชีวิตที่กำลังดำเนินไปในปัจจุบันนั้น การพึ่งพาเทคโนโลยีสมัยใหม่ได้ส่งผลให้วิถีชีวิตของชาวนาไทยในส่วนของวัฒนธรรม ประเพณีอันดีงามที่สืบทอดถึงความเคารพต่อธรรมชาติและสภาพแวดล้อมเริ่มสูญหายไป การใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ที่อาจทำให้สภาวะแวดล้อมเกิดมลพิษได้ การคิดใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมากมาย ที่อาจทำให้เกิดผลเสียในอนาคต

การละเลยทอดทิ้งองค์ความรู้ ภูมิปัญญา ที่ชาวนาได้คิดสร้างสรรค์ อันมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและวิถีชีวิต ด้วยความคิด ที่ว่า สิ่งต่างๆ เหล่านี้ไม่มีความจำเป็น และไม่มีความสำคัญในยุคปัจจุบัน แต่หากได้คิดและทบทวนให้ดี จะมีความเข้าใจได้ว่า องค์ความรู้และภูมิปัญญาที่ชาวนาไทยได้สร้างสรรค์ ส่งสม และสืบทอดต่อกันมานั้น มีคุณค่าอย่างมากมาย หากได้ทำการศึกษาให้เข้าใจลึกซึ้ง ย่อมที่จะสามารถนำองค์ความรู้และภูมิปัญญาต่างๆ เหล่านี้มาประยุกต์ใช้เข้ากับความรู้อื่นๆ ในปัจจุบันได้ การศึกษาเพื่อให้เห็นถึงคุณค่าและนำมาเป็นข้อมูลที่บันทึกไว้ สามารถช่วยให้องค์ความรู้และภูมิปัญญาที่ชาวนาไทยได้สร้างสรรค์ ส่งสมไว้ ได้มีการสืบทอด ตลอดจนสามารถนำไปประยุกต์ใช้และพัฒนาองค์ความรู้ ซึ่งจะนำไปสู่การเรียนรู้ที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิต และวัฒนธรรม อันดีงาม รวมทั้งมีความเป็นเอกลักษณ์ของชาติได้ต่อไป

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย สามารถนำไปใช้ประโยชน์ในประเด็นต่างๆ ได้ดังนี้

1. ใช้เป็นแนวทางในการสืบค้น หาข้อมูลเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาของพื้นที่อื่นหรือแหล่งอื่นๆ ได้
2. ใช้เป็นประโยชน์ต่อการศึกษสำหรับเยาวชน เพื่อให้เกิดการชื่นชมและตระหนักว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือองค์ความรู้ในเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาเหล่านั้น มีคุณค่าในตัวเอง ทั้งคุณค่าด้านประโยชน์ใช้สอย คุณค่าทางความงาม รวมทั้งคุณค่าทางสังคมและวัฒนธรรม
3. ใช้เป็นแนวทางในการสำรวจภูมิปัญญาท้องถิ่นและศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านที่มีอยู่ในท้องถิ่นที่โรงเรียนตั้งอยู่ และนำมาปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับการจัดการเรียนรู้ของโรงเรียนได้
4. ใช้เป็นแนวทางในการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตร เช่น การพาผู้เรียนไปทัศนศึกษา โดยใช้แหล่งเรียนรู้ที่เกี่ยวข้องกับเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนา หรืองานศิลปหัตถกรรมอื่นๆ เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับเนื้อหาในบทเรียนได้
5. ใช้เป็นแนวทางในการนำความรู้ต่างๆ ที่ได้จากการศึกษาเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนามาสอดแทรกในการเรียนการสอน หรือจัดทำเป็นหลักสูตรท้องถิ่น เพื่อให้สอดคล้องกับหลักสูตรสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 กลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะ ในมาตรฐาน ศ 1.2 สาระทัศนศิลป์ ที่มุ่งให้ผู้เรียนมีความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างทัศนศิลป์ ประวัติศาสตร์ และ วัฒนธรรม เห็นคุณค่างานทัศนศิลป์ที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาไทย และสากล ตลอดจนสามารถนำองค์ความรู้และภูมิปัญญาที่ได้จากการการศึกษาเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาของสุพรรณบุรี ไปบูรณาการกับกลุ่มสาระการเรียนรู้อื่นๆ เพื่อประยุกต์ใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อการเรียนการสอนและสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทยให้กับผู้เรียนได้

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีการศึกษาค้นคว้าเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาของเขตพื้นที่อื่น หรือ ภูมิภาคอื่น ในประเทศไทย เพื่อให้ได้เป็นข้อมูล องค์ความรู้ ที่บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรและเผยแพร่ให้เป็นความรู้แก่ผู้ที่สนใจสามารถศึกษาได้ต่อไป
2. ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนาของภูมิภาคต่างๆ ในประเทศไทย เพื่อให้ทราบถึงข้อมูลที่อาจมีความสัมพันธ์หรือแตกต่างกันในเรื่ององค์ความรู้ ภูมิปัญญา วิถีชีวิตและวัฒนธรรมต่างๆ ได้

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (2532). ศิลปะและหัตถกรรมไทย. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป.
- _____. (2544). วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา
จังหวัดสุพรรณบุรี กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- กระทรวงศึกษาธิการ กรมวิชาการ. (2528). หัตถกรรมพื้นบ้าน. กรุงเทพฯ : ม.ป.พ.
- โกมินทร์ มาตรวิจิตร. (2551, 3 พฤษภาคม). สัมภาษณ์โดย มณฑิรา เรียบเรียง ที่บ้านเลขที่ 3
หมู่ 2 ตำบลพลับพลาไชย อำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี.
- คุณ หวังกลีบสุคนธ์. (2551, 7 มิถุนายน). สัมภาษณ์โดย มณฑิรา เรียบเรียง ที่บ้านเลขที่ 69
หมู่ 8 ตำบลหนองหญ้าไซ อำเภอหนองหญ้าไซ จังหวัดสุพรรณบุรี.
- ฉ่ำ นวลทอง. (2551, 18 พฤษภาคม). สัมภาษณ์โดย มณฑิรา เรียบเรียง ที่บ้านเลขที่ 7/1 หมู่ 5
ตำบลวังน้ำซับ อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี.
- เต็ม ชุมสาย(ม.ล.). (2526). แม่โพสพ. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.
- ทวี สุดโต. (2551, 25 พฤษภาคม). สัมภาษณ์โดย มณฑิรา เรียบเรียง ที่บ้านเลขที่ 20 หมู่ 7
ตำบลบ้านโพธิ์ อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี.
- ทองคำ พันนัทธิ. (2536, ธันวาคม). การทำนาด้วยภูมิปัญญาชาวบ้านแบบโบราณ. วัฒนธรรมไทย.
31(3): 75-83.
- นวลอ้อ ทินานนท์. (2543). ศิลปะพื้นบ้านไทย. กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์หนังสือประกอบการ
สอนคณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- _____. (2544). รายงานการวิจัย การศึกษางานหัตถกรรมพื้นบ้านในจังหวัด
นครนายก. กรุงเทพฯ: คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- นุกุลกิจ ลวดลาย. (2551, 14 มิถุนายน). สัมภาษณ์โดย มณฑิรา เรียบเรียง ที่พิพิธภัณฑ์สถาน
แห่งชาติชาวนาไทย ตำบลท่าพี่เลี้ยง อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี.
- บุญตา สระเสียงดี. (2551, 26 เมษายน). สัมภาษณ์โดย มณฑิรา เรียบเรียง ที่บ้านเลขที่ 61 หมู่ 8
ตำบลพลับพลาไชย อำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี.
- บุญส่ง ถิ่นวงศ์แดง. (2551, 20 กรกฎาคม). สัมภาษณ์โดย มณฑิรา เรียบเรียง ที่โรงเรียน
ดอนคาวิทยา ตำบลดอนคา อำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี
- ประชิด สกุนะพัฒน์. (2548). ศิลปะและวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ: แสงดาว.
- ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์. (2536, ธันวาคม). ข้าวกับวิถีชีวิตไทย. ภาษาและวรรณคดีไทย. 10(2):13-16.
- ผื่น คำเพ็ง. (2551, 17 พฤษภาคม). สัมภาษณ์โดย มณฑิรา เรียบเรียง ที่บ้านเลขที่ 40 หมู่ 3
ตำบลไร่รถ อำเภอดอนเจดีย์ จังหวัดสุพรรณบุรี.

- พานวลทอง. (2551, 18 พฤษภาคม). สัมภาษณ์โดย มณฑิยา เรียบเรียง ที่บ้านเลขที่ 7/1 หมู่ 5 ตำบลวังน้ำซับ อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี.
- พ่ายพ สว่างศรี. (2551, 18 พฤษภาคม). สัมภาษณ์โดย มณฑิยา เรียบเรียง ที่บ้านเลขที่ 142 หมู่ 5 ตำบลหนองผักนาก อำเภอสามชุก จังหวัดสุพรรณบุรี.
- ไพโรจน์ มารมณพันธ์. (2551, 20 กรกฎาคม). สัมภาษณ์โดย มณฑิยา เรียบเรียง ที่โรงเรียน วัดโคกคาราม อำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี.
- ภิรมย์ กล้าหาญ. (2551, 7 มิถุนายน). สัมภาษณ์โดย มณฑิยา เรียบเรียง ที่สำนักงานพัฒนาชุมชน อำเภอสามชุก หมู่ที่ 2 ตำบลสามชุก อำเภอสามชุก จังหวัดสุพรรณบุรี.
- มณี นุ่มสุข. (2551, 25 พฤษภาคม). สัมภาษณ์โดย มณฑิยา เรียบเรียง ที่บ้านเลขที่ 2/3 หมู่ 7 ตำบลบ้านโพธิ์ อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี.
- มารุต อัมรานนท์. (2533). *ศิลปะพื้นบ้าน*. ชลบุรี: เอกสารประกอบการสอนภาควิชาศิลปะและวัฒนธรรม คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.
- มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์. (2542) *สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง*. กรุงเทพฯ: สยามเพรส แมเนจเม้นท์.
- ยุทธ กฤษวงค์. (2551, 18 พฤษภาคม). สัมภาษณ์โดย มณฑิยา เรียบเรียง ที่บ้านเลขที่ 105 หมู่ 5 ตำบลหนองผักนาก อำเภอสามชุก จังหวัดสุพรรณบุรี.
- เยาวนุช เวศร์ภาดา. (2541). *ข้าว วัฒนธรรมแห่งชีวิต*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พริ้นติ้ง.
- วรรณรัตน์ ตั้งเจริญ (2541). *ศิลปะพื้นบ้าน*. กรุงเทพฯ : คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- วัฒนะ จูฑะวิภาต. (2545). *ศิลปะพื้นบ้าน*. กรุงเทพฯ: ศิลปะประชา.
- วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. (2539). *ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน*. กรุงเทพฯ: ดันฮอแกรมมี.
- _____. (2540, พฤษภาคม). *เครื่องมือเกี่ยวข้าวพื้นบ้าน*. ศิลปวัฒนธรรม. 18(7): 30-33.
- _____. (2540, กรกฎาคม). *เครื่องมือทำนาพื้นบ้าน*. ศิลปวัฒนธรรม. 18(9): 38-41.
- วีระพงษ์ แสงชูโต. (2545). *การวิเคราะห์เครื่องมือทางการเกษตรพื้นบ้านทางวิทยาศาสตร์ในภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย*. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ศรีศักร วลัยโกตม. (2531). *ข้าว : กับพัฒนาการของรัฐในประเทศไทย*. ใน ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์.
- ศิราพร จิตะฐาน ณ ถลาง. (2539). *ในท้องถิ่นมีนิทานและการละเล่น: การศึกษาคติชนในบริบททางสังคมไทย ใน มติชน*. 12. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ศูนย์วิจัยข้าวสุพรรณบุรี. (2551). *ข้อมูลการปลูกข้าวในจังหวัดสุพรรณบุรี*. สุพรรณบุรี.
- สถานีอุตุนิยมวิทยาสุพรรณบุรี. (2551). *ข้อมูลสภาพภูมิอากาศจังหวัดสุพรรณบุรี*. สุพรรณบุรี.

- ส้มพิน คำเพ็ง. (2551, 17 พฤษภาคม). สัมภาษณ์โดย มณฑิรา เรียบเรียง ที่บ้านเลขที่ 40 หมู่ 3 ตำบลไร่รถ อำเภอดอนเจดีย์ จังหวัดสุพรรณบุรี.
- สร้าง พรศรี. (2524). ศิลปะพื้นบ้าน. พระนครศรีอยุธยา: เอกสารอัดสำเนา.
- สวัสดิ์ วีระเดชะ. (2514). ข้าวเมืองไทย. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- ลำเรียง พุ่มมาลา. (2551, 26 เมษายน). สัมภาษณ์โดย มณฑิรา เรียบเรียง ที่บ้านเลขที่ 62 หมู่ 8 ตำบลวัดดาว อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี.
- สุจิน นาควงศ์. (2551, 18 พฤษภาคม). สัมภาษณ์โดย มณฑิรา เรียบเรียง ที่บ้านเลขที่ 176 หมู่ 8 ตำบลวังน้ำซับ อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี.
- สุภาพ แดโสภา. (2546). ข้อมูลท้องถิ่นจังหวัดสุพรรณบุรี. เทคโนโลยีชาวบ้าน. 304(15): 3.
- สุศักดิ์ ศิริ. (2532). วัฒนธรรมการทำนาของชาวอีสาน : ศึกษากรณีบ้านดอนตูม ตำบลหัวดง อำเภอนาดี จังหวัดมหาสารคาม. ปริญญานิพนธ์ ศศ.ม. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- หน่วย บุตรวงศ์. (2551, 7 มิถุนายน). สัมภาษณ์โดย มณฑิรา เรียบเรียง ที่บ้านเลขที่ 65 หมู่ 2 ตำบลปากน้ำ อำเภอเดิมบางนางบวช จังหวัดสุพรรณบุรี.
- อริยา สุอังคะวาพิน. (2549). หลักการวิจัยทางศิลปะ. ปทุมธานี: สำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรชาญบุรี.
- อำนาจ ศิลวัตร. (2534). ศึกษาวัฒนธรรมในการทำนาจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. พระนครศรีอยุธยา. สำนักพิมพ์สถาบันเทคโนโลยีราชภัฏวชิรชาญวิทยาเขตพระนครศรีอยุธยา หันตรา.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง. (2544). ภูมิปัญญาภาคกลาง. กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- เอี่ยม ทองดี. (2537). วัฒนธรรมข้าว: พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนา. กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.
- Warren E. Robert (1972). *Folk Crafts Folklore and Folklife : An Introduction*. Richard Dorson ed., 233-252. Chicago : University of Chicago Press.

ภาคผนวก

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก. เครื่องมือสำหรับการวิจัย

แบบบันทึกการสังเกต
เครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนา

ประเภท	ชื่อเครื่องมือ	รายละเอียด		
		รูปทรง	วัสดุ	การตกแต่ง

หมายเหตุ: ประเภท (1) = เครื่องมือเครื่องใช้ในการเตรียมพื้นที่และเพาะปลูก
 (2) = เครื่องมือเครื่องใช้ในการจัดการผลผลิตข้าว
 (3) = เครื่องมือเครื่องใช้ในการขนส่งข้าว
 (4) = เครื่องมือเครื่องใช้สำหรับใส่และเก็บข้าว
 (5) = เครื่องมือเครื่องใช้ประกอบเครื่องแต่งกาย
 (6) = เครื่องมือเครื่องใช้ในการประกอบพิธีกรรม

แบบบันทึกการสัมภาษณ์
เครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านในการทำนา

ประเภท	ชื่อเครื่องมือ	รายละเอียด			ว/ด/ป ผู้ให้สัมภาษณ์
		ประโยชน์ใช้สอย	หลักการทำงาน	ความเชื่อ	

หมายเหตุ: ประเภท (1) = เครื่องมือเครื่องใช้ในการเตรียมพื้นที่และเพาะปลูก
 (2) = เครื่องมือเครื่องใช้ในการจัดการผลผลิตข้าว
 (3) = เครื่องมือเครื่องใช้ในการขนส่งข้าว
 (4) = เครื่องมือเครื่องใช้สำหรับใส่และเก็บข้าว
 (5) = เครื่องมือเครื่องใช้ประกอบเครื่องแต่งกาย
 (6) = เครื่องมือเครื่องใช้ในการประกอบพิธีกรรม

ภาคผนวก

ภาคผนวก ข. ผู้ให้ข้อมูลการวิจัย

ผู้ให้สัมภาษณ์

1. ผู้มีประสบการณ์ในการประกอบอาชีพทำนา



นายบุญตา สระเสียงดี อายุ 79 ปี บ้านเลขที่ 61 หมู่ 8 ตำบลพลับพลาไชย
อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี 26 เมษายน 2551



นายโกมินทร์ มาตรวิจิตร อายุ 60 ปี บ้านเลขที่ 3 หมู่ 2 ตำบลพลับพลาไชย
อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี 3 พฤษภาคม 2551



นางผึ้ง มาตรวิจิตร อายุ 59 ปี บ้านเลขที่ 3 หมู่ 2 ตำบลพลับพลาไชย
อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี 3 พฤษภาคม 2551



นายฝัน คำเพ็ง อายุ 68 ปี บ้านเลขที่ 40 หมู่ 3 ตำบลไร่รถ อำเภอดอนเจดีย์
จังหวัดสุพรรณบุรี 17 พฤษภาคม 2551



นางส้มพิน คำเพ็ง อายุ 69 ปี บ้านเลขที่ 40 หมู่ 3 ตำบลไร่รถ อำเภอดอนเจดีย์
จังหวัดสุพรรณบุรี 17 พฤษภาคม 2551



นายพานวลทอง อายุ 64 ปี บ้านเลขที่ 7/1 หมู่ 5 ตำบลวังน้ำซับ
อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี 18 พฤษภาคม 2551



นางฉำ นวลทอง อายุ 60 ปี บ้านเลขที่ 7/1 หมู่ 5 ตำบลวังน้ำซับ
อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี 18 พฤษภาคม 2551



นายสุจิน นาควงศ์ อายุ 65 ปี บ้านเลขที่ 176 หมู่ 8 ตำบลวังน้ำซับ
อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี 18 พฤษภาคม 2551



นายยุทธ กฤษวงค์ อายุ 65 ปี บ้านเลขที่ 105 หมู่ 5 ตำบลหนองผักนาก
อำเภอสามชุก จังหวัดสุพรรณบุรี 18 พฤษภาคม 2551

นางสาวพ้ายพ์ สว่างศรี อายุ 60 ปี บ้านเลขที่ 142 หมู่ 5 ตำบลหนองผักนาก
อำเภอสามชุก จังหวัดสุพรรณบุรี 18 พฤษภาคม 2551



นายมนี นุ่มสุข อายุ 79 ปี บ้านเลขที่ 2/3 หมู่ 7 ตำบลบ้านโพธิ์
อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี 25 พฤษภาคม 2551



นางวิเชียร ชุ่มเพ็งพันธุ์ อายุ 62 ปี บ้านเลขที่ 29 หมู่ 11 ตำบลบ้านโพธิ์
อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี 25 พฤษภาคม 2551



นายทวี สุดโต อายุ 52 ปี บ้านเลขที่ 20 หมู่ 7 ตำบลบ้านโพธิ์
อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี 25 พฤษภาคม 2551



นางสำเรียง พุ่มมาลา อายุ 58 ปี บ้านเลขที่ 14 หมู่ 7 ตำบลวัดดาว
อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี 4 พฤษภาคม 2551



นางหน่าย บุตรวงศ์ อายุ 78 ปี บ้านเลขที่ 65 หมู่ 2 ตำบลปากน้ำ
อำเภอเดิมบางนางบวช จังหวัดสุพรรณบุรี 7 มิถุนายน 2551



นางคุณ หวังกลีบสุคนธ์ อายุ 88 ปี บ้านเลขที่ 69 หมู่ 8 ตำบลหนองหญ้าไซ
อำเภอหนองหญ้าไซ จังหวัดสุพรรณบุรี 7 มิถุนายน 2551

2. นักวิชาการในท้องถิ่น



นายบุญลภกิจ ลวดลาย อายุ 41 ปี ตำแหน่งเจ้าหน้าที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติชาวนาไทย
ตำบลท่าพี่เลี้ยง อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี 12 กรกฎาคม 2551



พ.จ.อ. ภิรมย์ กล้าหาญ อายุ 43 ปี ตำแหน่งนักพัฒนาชุมชน 6 ว.
สำนักงานพัฒนาชุมชน อำเภอสามชุก หมู่ที่ 2 ตำบลสามชุก
อำเภอสามชุก จังหวัดสุพรรณบุรี 12 กรกฎาคม 2551



นายบุญส่ง ถิ่นวงศ์แดง อายุ 46 ตำแหน่งครูชำนาญการ ด้านภาษาไทย และ
ภูมิปัญญาท้องถิ่น โรงเรียนดอนคาวิทยา อำเภออุ้มผาง จังหวัดสุพรรณบุรี 20 กรกฎาคม 2551



นายไพโรจน์ มารมณพันธ์ อายุ 54 ปี ตำแหน่งครูชำนาญการ ด้านสังคม และ
ภูมิปัญญาท้องถิ่น โรงเรียนวัดโคกคาราม อำเภออุ้มผาง จังหวัดสุพรรณบุรี 20 กรกฎาคม 2551

ประวัติย่อผู้วิจัย

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ ชื่อสกุล	มณฑิร เวียบเรียง
วันเดือนปีเกิด	11 พฤษภาคม 2520
สถานที่เกิด	จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	865/1 หมู่ 19 ตำบลหนองมะค่าโมง อำเภอด่านช้าง จังหวัดสุพรรณบุรี 72180
ตำแหน่งหน้าที่ทำงานปัจจุบัน	ครูผู้สอนศิลปะ
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	โรงเรียนดอนคาวิทยา อำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. 2540	ประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง สาขาจิตรกรรม วิทยาลัยช่างศิลป์สุพรรณบุรี
พ.ศ. 2542	ครุศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาศิลปศึกษา สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา
พ.ศ. 2551	การศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาศิลปศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ